

№. 2112

655(16)

Ekonomický časopis
Journal of Economics

~~7-15-06/93~~ (ic)

J-E-C

ISSN 0013-3035

4 41
1993

ÚSTAV EKONOMICKEJ TEÓRIE SAV
INSTITUTE OF ECONOMICS SAS

PROGNOSTICKÝ ÚSTAV SAV
INSTITUTE OF FORECASTING SAS

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

HLAVNÁ REDAKTORKA

Zora Komínková

REDAKTORKA

Katarína Rybanská

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Marta Korcová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Andrášik

Jozef Dančo

Ján Ferianc

Rudolf Filkus

Vladislav Garaj

Egon Hlavatý

Pavel Hoffmann

Milan Horniaček

Felo Hutník

Ivan Jakúbek

František Jarušek

Pavol Kárász

Adam Laščiak

Jozef Markuš

Eduard Mikelka

Jaroslav Němec

Mikuláš Sedláč

Brigita Schmögnerová

Jozef Sojka

Milan Šikula

Ladislav Unčovský

Viliam Vaškovič

Karol Vlachynský

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, Medená 10, 811 02 Bratislava. Články v slovenskom, českom alebo anglickom jazyku majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. K článkom prosíme priložiť resumé v anglickom jazyku (resp. k anglickému textu slovenské) v rozsahu najviac 15 riadkov. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie), napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je 20 strojom písaných strán, hodnotiacich recenzií (podľa rozsahu knihy) 4–7 strán, informatívnych recenzií 1–2 strany, správ 3–5 strán. Poznámky, ktoré patria pod čiaru, číslojú sa poradovým číslom v texte a prikladajú sa súhrne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 – Bibliografické citace. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom, zreteľne a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska, bydliska, tituly a rodné číslo. Zo svojho príspevku autor dostane za úhradu vopred dohodnutý počet separátnych výtlačkov.

ADRESA REDAKCIE

Medená 10, 811 02 Bratislava

telefón 490 341–3

Číslo bolo redakčne spracované

v apríli 1993.

OBSAH

ŠTRUKTÚRNE ASPEKTY DOTERAJŠIEHO PRIEBEHU TRANSFORMAČNÉHO PROCESU V EKONOMIKE SLOVENSKA A VÝCHODISKÁ PRE OŽIVENIE PONUKOVÝCH FAKTOROV

Úvod	242
<i>Félix HUTNÍK - Iveta PAUHOFOVÁ</i> : K možnostiam formovania agrárnej stratégie Slovenska ..	244
<i>Brigita SCHMÖGNEROVÁ</i> : Konverzia v podnikoch Slovenskej republiky v transformačnom období	253
<i>Pavol KÁRÁSZ</i> : Fungovanie trhu polotovarov z aspektu správania podnikov	271
<i>Jiřina LAPIŠÁKOVÁ</i> : Vývoj investičnej aktivity na začiatku procesu transformácie ekonomiky Slovenska	285
<i>Dalimil STRATIL</i> : Štrukturálne východiská formovania terciárneho sektora v ekonomike Slovenska ..	297
<i>Viera MOKRÁŠOVÁ</i> : Prehľad vývoja základných proporcií v štruktúre ekonomiky Slovenska ..	308

CONTENTS

STRUCTURAL ASPECTS OF THE TRANSITION PROCESS IN THE SLOVAK ECONOMY UP TO NOW AND STARTING POINTS FOR RECOVERING OF THE SUPPLY FACTORS

Preface	242
<i>Félix HUTNÍK - Iveta PAUHOFOVÁ</i> : On Possibilities of Forming the Agrarian Strategy of Slovakia (Slovak)	244
<i>Brigita SCHMÖGNEROVÁ</i> : Conversion in Enterprises of the Slovak Republic in the Transition Period (Slovak)	253
<i>Pavol KÁRÁSZ</i> : Intermediate Goods Market Functioning from the Position of Enterprises (Slovak)	271
<i>Jiřina LAPIŠÁKOVÁ</i> : Investment Activities in the Transition Period of the Slovak Economy (Slovak)	285
<i>Dalimil STRATIL</i> : Structural Basis of Forming the Tertiary Sector in the Slovak Economy (Slovak)	297
<i>Viera MOKRÁŠOVÁ</i> : Basic Structural Connections in the Transition Process of the Slovak Economy (Slovak)	308

ŠTRUKTÚRNE ASPEKTY DOTERAJŠIEHO PRIEBEHU TRANSFORMAČNÉHO PROCESU V EKONOMIKE SLOVENSKA A VÝCHODISKÁ PRE OŽIVENIE PONUKOVÝCH FAKTOROV

Štruktúrne zmeny patria medzi rozhodujúce determinanty, ktoré majú priviesť ekonomiku Slovenska k prosperujúcemu trhovému hospodárstvu. Zásadný význam tejto tézy, ktorú sme konštatovali už v úvode k vlnajšiemu monotematickému číslu *Ekonomického časopisu Východiskové predpoklady štruktúrnych zmien ekonomiky Slovenska* (č. 2/1992), si s priebehom ekonomickej transformácie uvedomujeme tým naliehavejšie, čím zložitejšie sa ukazuje byť jej naplnenie.

Zámerom predkladaného monotematického čísla je prispieť k obohateniu informačnej základne o štruktúrnych aspektoch doterajšieho vývoja transformujúcej sa ekonomiky Slovenska a o niektorých možných východiskách pre oživenie ponukových faktorov. Sú to problémové okruhy, ktoré z hľadiska ďalších vývojových možností nášho národného hospodárstva majú mimoriadny význam. Obsah čísla tvoria články, ktoré vznikli aktualizáciou výsledkov dosiahnutých v rámci výskumných projektov, riešených v *Prognostickom ústave SAV* a v *Ústave ekonomickej teórie SAV* v roku 1992.

Pri koncipovaní tohto čísla sme boli vedení snahou o zvýraznenie tých štruktúrnych momentov a súvislostí, ktoré sa v slovenskej ekonomike presadili ako bezprostredné, výrazne "slovensky špecifické" najbolestivejšie dôsledky ekonomickej opatrení a politických rozhodnutí v rámci začatého transformačného procesu.

Je to predovšetkým problém slovenského poľnohospodárstva, ktorého výkonnosť je primárne podmienená danými geografickými charakteristikami územia Slovenskej republiky. Formovanie agrárnej stratégie Slovenska a v rámci nej predstáv o adaptácii poľnohospodárstva a potravinárstva na vytvárajúce sa podmienky trhového systému, prezentované v prvom príspevku, prináša preto významný poznatkový fond, dotýkajúci sa oživenia ponukových faktorov v národnom hospodárstve.

Po druhé je to konverzia zbrojárskeho priemyslu, ktorá vzhľadom na dlhodobu bezprecedentne vysoký podiel špeciálnej výroby na produkcii slovenského strojárstva je v súčasnosti faktorom determinujúcim dynamiku celého tohto odvetvia. Pohľad na priebeh konverzie z hľadiska podnikovej sféry prináša druhý príspevok.

Správanie podnikovej sféry je, pravda, všeobecne určujúcim mikroekonomickým indikátorom dynamiky procesu vytvárania trhového prostredia. K zlepšeniu trhového správania podnikov a tým aj k oživeniu ponukových faktorov môžu podstatne prispieť poznatky z nadpodnikovej úrovne, ktoré budú môcť podniky aplikovať s cieľom zvyšovania svojej konkurenčnej schopnosti na jednotlivých trhoch. K získaniu takýchto poznatkov napomáha aj teoreticko-metodologický aparát, podávaný v treťom príspevku. Je uplatnený na oblasť podnikového správania na trhu polotovarov, ako najväčšieho trhu hmotných statkov.

Otázka hospodárskeho oživenia sa v makroekonomickom rozmere spája primárne s oživením investičnej aktivity. Obraz doterajšieho priebehu investičnej aktivity a náčrt základných možností jej ďalšieho rozvoja prináša štvrtý príspevok.

Dynamika investičnej aktivity bude mať pritom významný dopad nielen na formovanie nových produkčných štruktúr ekonomiky v "úzkom" ponímaní výrobnjej sféry, ale aj na rozvoj terciárneho sektora. Problematike štruktúrnych východísk formovania terciárneho sektora, ktorého vnútorné členenie i terajšie celkové postavenie v našej ekonomike vykazuje v porovnaní s vyspeľými ekonomikami najvýraznejšie disproporcie, je venovaný piaty príspevok.

Napokon sledovanie transformačného procesu a jeho ďalšie hospodárskopolitické usmerňovanie je nevyhnutne podmienené zmenami v štatistickom informačnom systéme, ktorý zatiaľ nie vždy poskytuje adekvátny obraz o prebiehajúcich procesoch v našej ekonomike. V oblasti skúmania štruktúrnych aspektov ekonomického vývoja je závažnosť tejto skutočnosti ešte znásobená, lebo nevyhnutným predpokladom riešenia štruktúrnych aspektov ekonomického vývoja je dostatočne spoľahlivý prehľad o príslušných štruktúrnych charakteristikách, ktorý sa dá získať iba zo sústavy časovo konzistentných ekonomických ukazovateľov. Príspevkom k vytvoreniu takéhoto prehľadu je článok, ktorý uzatvára náš exkurz do problematiky štruktúrnych súvislostí transformácie slovenskej ekonomiky.

Pavol Kárász
Zora Komínková

K možnostiam formovania agrárnej stratégie Slovenska

Félix HUTNÍK* - Iveta PAUHOFOVÁ**

Úvod

Doterajší priebeh transformačného procesu mal výrazný dopad na poľnohospodársku výrobu.¹ V dôsledku cenových zmien na trhu potravín sa tento fakt z pohľadu spotreby obyvateľstva javí markantnejším (kým pri priemyselnom tovare pôsobila iba liberalizácia cien, pri potravinách i faktor odstránenia zápornej dane z obratu).

Zabránenie ďalšieho úpadku poľnohospodárstva vyžaduje adekvátnu agrárnu stratégiu, zohľadňujúcu vnútorné možnosti ekonomiky Slovenska a jej šance uplatniť sa v liberalizujúcom sa medzinárodnom hospodárskom priestore. Agrárnu stratégiu je nevyhnutné chápať ako súčasť hospodárskej stratégie, pričom niektoré jej parametre je potrebné vzhľadom na špecifiká poľnohospodárstva prispôbiť. Agrárna stratégia by mala v zmysle zmeny poľnohospodárstva do novej kvalitatívnej formy zohľadniť vhodné zladenie väzieb poľnohospodárskej produkcie, úrovne manažmentu a potrieb trhu.

Naším cieľom je prispieť k formovaniu predstáv o agrárnej stratégii Slovenska. Na základe poznatkov o súčasnom stave slovenského poľnohospodárstva a potravinárstva a poznatkov o mechanizmoch fungovania poľnohospodárstva a potravinárstva v krajinách OECD sa pokúsime naformulovať možné prístupy k realizácii deklarovaných cieľov agrárnej politiky. V príslušných makroekonomických súvislostiach hľadáme vhodné inštrumentárium tejto politiky, ktoré by malo viesť k potrebnej reštrukturalizácii poľnohospodárskej výroby.

2. Ciele agrárnej a výživovej politiky

Vo všeobecno-politickej rovine sú deklarované ciele viac-menej zhodné vo všetkých západoeurópskych krajinách a možno ich zahrnúť do troch bodov:

a) zabezpečenie dostatku zdravých a výživovo hodnotných potravín pre racionálnu výživu obyvateľstva za primerané ceny,

* prof. Ing. Félix HUTNÍK, DrSc., Prognostický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava

** Ing. Iveta PAUHOFOVÁ, CSc., Prognostický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava

¹ V roku 1991 predstavoval objem hrubej poľnohospodárskej produkcie (HPP) 92,9 % objemu HPP v roku 1990, hrubá priemyselná produkcia tvorila v roku 1991 74,6 % objemu v roku 1990 [7].

- b) adekvátny podiel poľnohospodárskych výrobcov na raste životnej úrovne,
- c) podpora poľnohospodárstva pri plnení jeho funkcií, pri udržiavaní a ochrane prírodných zdrojov, kultúrnej krajiny a historicky vytvoreného osídlenia.

Domnievame sa, že uvedené deklaratívne ciele sú platné aj v podmienkach Slovenska a mali by byť zakotvené v hospodárskej a agrárnej politike vlády ako základné východiskové postuláty.

Poznatky o inštrumentárii a štruktúrnej politike v krajinách Európskych spoločenstiev (ES) nás vedú k názoru, že tento etalón nie je možné v podmienkach Slovenskej republiky v plnom rozsahu aplikovať. Dôvody pre takéto tvrdenie sú nasledovné:

- máme rozdielnu štruktúru hospodáriacich subjektov, iné zapojenie do medzinárodnej del'by práce, rozdielny model výživy;
- nemáme rozvinutú štruktúru inštitúcií regulácie finančných, menových, obchodných, kapitálových a iných trhov;
- model realizácie ich agrárnej politiky sa opiera o mohutné objemy dôchodkových transferov, ktoré sa vymykajú možnostiam našich verejných rozpočtov.

Napriek tomu, čo sme uviedli, je však odôvodnené usilovať sa o postupné budovanie systémových inštitúcií realizácie agrárnej politiky, z ktorých na prvé miesto by sme mohli položiť *legislatívnu bázu* pre usmerňovanie agrárneho trhu, ako aj *fiškálno-finančné inštitúty* trhovo konformného ovplyvňovania ponuky a dopytu.

3. Miesto a funkcie poľnohospodárstva v ekonomike Slovenska

Poľnohospodárstvo ako odvetvie produkujúce suroviny predovšetkým pre výrobu potravín plní funkciu hlavného účastníka na zabezpečovaní výživy domáceho obyvateľstva. Potravinové hospodárstvo chápeme ako agregát dodávateľov výrobných prostriedkov pre poľnohospodárstvo a potravinárstvo, poľnohospodárskych surovín, výrobcov potravín a obchodníkov s potravinami.

Keby sme potravinovému hospodárstvu v hospodárskej stratégii prisúdili *pasívnu funkciu*, bolo by jeho úlohou nasýtiť obyvateľov potravinami a nápojmi na úrovni kúpyschopného dopytu. Záleží aj na konkurencieschopnosti našich výrobcov, ako sa budú kombinovať domáce a zahraničné toky potravín a nápojov do našich domácností. Potravinové hospodárstvo môže podľa nášho názoru, pri vytvorení príslušnej podnikateľskej klímy aktivizovať pracovné príležitosti, iniciovať zakladanie nových hospodárskych aktivít, čím by zároveň plnilo i *aktívnu úlohu*. Tým by sa do ekonomického pohybu zapojili dosiaľ latentné rozvojové zdroje.

Ďalší vývoj poľnohospodárstva a potravinárstva, smerujúci k úrovni vyspelých krajín západnej Európy, vyžaduje kvalitatívnu zmenu materiálno-technickej základne. Len tak možno docieľiť kvalitu našich produktov zodpovedajúcu medzi-

národnému štandardu. Treba konštatovať, že so súčasnou materiálo-technickou základňou tieto parametre nie je možné dosiahnuť².

Úroveň poľnohospodárskej a potravinárskej výroby sa prejavuje aj v disproporcii, ktorú predstavuje rozdiel medzi potenciálnou výkonnosťou poľnohospodárstva, vyjadrenou objemom produkcie, ktorú pokladáme za predimenzovanú, a výkonnosťou ekonomiky Slovenska. Túto disproporciu možno ilustrovať na príklade komparácie vybraných ukazovateľov s krajinami ES ako celku. Podiel poľnohospodárstva Slovenska na HDP a na zamestnanosti je v zrkadle posledných rokov minulej dekády zhruba dvojnásobný voči predmetným priemerným údajom za ES a ukazovateľ o počte vyživovaných osôb jedným poľnohospodárskym pracovníkom zase nie je ani polovičný [3]. Zistené kvalitatívne odlišnosti súvisia aj s rôznym charakterom technologických štruktúr, vyvolávajúcím nižšiu efektívnosť priameho zhodnocovania materiálových a nemateriálových vstupov a aj kooperačných vzťahov s ostatnými odvetviami národného hospodárstva [5]. S uvedenými skutočnosťami priamo súvisí i naša nízka produktivita práce.

V objeme produkcie základných poľnohospodárskych surovín a v spotrebe základných potravín na jedného obyvateľa (založenej na takmer 100 % sebestačnosti) sme sa ES v priemere takmer vyrovnali. K tomu však treba dodať, že v bývalom Česko-Slovensku malo poľnohospodárstvo voči štátnemu rozpočtu v roku 1970 plusové saldo 2,9 mld Kčs, kým v roku 1988 už išlo o mínus 39,5 mld Kčs (vrátane zápornej dane z obratu). Taká bola cena sebestačnosti a vysokej spotreby potravín, ktorú na Slovensku v porovnaní s Českou republikou zvyšovali horšie prírodné podmienky i nižšia úroveň manažmentu.

Súčasný makroekonomický parametre i uvedená pozícia potravinového hospodárstva nedovolia oživiť pôvodné kapacity poľnohospodárstva ani potravinárskeho priemyslu a treba rozumne uvážiť ich redukciiu.³ Živelná redukcia produkčných kapacít poľnohospodárstva v doterajšom priebehu reformy nenadobudla taký rozmer, že by sme nemohli v zásade predpokladať jej oživenie v takej miere, ako sa bude zvyšovať kúpyschopný dopyt. Je však otázne, či a kedy sa aj pri priaznivých okolnostiach priemerný spotrebiteľ vráti k fyzickej spotrebe potravín zaznamenatej v poslednom roku predchádzajúceho režimu. Možno rátať s tým, že oživenie rastu ekonomiky SR s veľkou pravdepodobnosťou bude

² Súčasný konverzný program neumožňuje poľnohospodárskym a potravinárskym výrobcam zabezpečiť nové požiadavky. Ako príklad možno uviesť, že jediný významnejší výrobca traktorov - ZŤS Martin vyrába typy traktorov (Z-8011 až Z-16045), ktorými je naša prax presýtená a ich kvalita čím ďalej tým viac zaostáva za technickou úrovňou traktorov vyrábaných renomovanými zahraničnými firmami. V rámci konverzie vyvíjaný (cca 3 roky) pásový traktor v ZŤS Martin nespĺňa požiadavky univerzálneho energetického prostriedku pre poľnohospodárstvo. Ďalej možno dodať, že výskum a vývoj v tejto oblasti pracuje vágne v dôsledku finančných reštrikcií a všeobecného zužovania vedeckovýskumnej základne.

³ V rokoch 1990-1992 došlo k živeľnej redukcii. Pôvodné kapacity boli v relácii k výkonnosti slovenskej ekonomiky predimenzované a udržiavané perspektívne neúnosnými subvenciami a vstupmi každého druhu.

presúvať stále väčšiu časť kúpyschopného dopytu domácností na nepotravinársky tovar a služby. S redukciou produkčných kapacít poľnohospodárstva súvisí riešenie potravinovej bezpečnosti. Tá má u nás v súčasnosti špecifický význam. Jej úroveň determinuje mieru produkčnej kapacity v prvovýrobe.

Považujeme za potrebné uviesť, že potravinovú bezpečnosť riešili krajiny ES (aj iné vyspelé, ale v potravinách nesebestačné krajiny) zvyšovaním miery sebestačnosti, ktorá nakoniec vyústila do vysokej prebytkovosti potravín a poľnohospodárskych komodít. Tieto krajiny sa zmenili na skupinu najväčších exportérov s vysokosubvencovaným exportom. Niektorí západní agrárni ekonómovia tvrdia, že zotrvávanie na princípoch sebestačnosti jednotlivých krajín už nepôsobí ako stabilizátor trhu potravín, skôr naopak.⁴

V prípade slovenského poľnohospodárstva by mohlo ísť o riešenie potravinovej bezpečnosti nasledovnými opatreniami:

- zabránením ďalšieho úpadku produkčnej kapacity poľnohospodárstva a potravinárskeho priemyslu (zohľadnenie rozhodujúcich potrieb poľnohospodárstva v príslušných parametroch makroekonomického prostredia a v hospodárskej politike);

- vymedzením "prahu potravinovej bezpečnosti" ako určitej produkčnej kapacity, ktorá by saturovala trh potravín na úrovni minimálnych výživových požiadaviek obyvateľstva alebo na úrovni výživových požiadaviek približujúcich sa odporúčaným dávkam potravín z roku 1989 (v tomto prípade by sa z domácich zdrojov potravín zabezpečovala náležitá reprodukcia ľudského činiteľa);

- ochranou domáceho potravinového trhu (predpokladom je vytvorenie mechanizmu, ktorý zabezpečí jeho primeranú ochranu, a zároveň garantuje previazanosť vnútorných a zahraničných cenových hladín v súvislosti s potrebou liberalizovania svetového agrárneho obchodu v intenciách očakávaných dojednaní GATT-u; v súčasných pomeroch objemu subvencií, ktoré zvyšujú tržby poľnohospodárov, musia byť priamoúmerné ochrane domácich výrobcov voči lacnejšiemu dovozu).

Prah potravinovej bezpečnosti je determinovaný:

- a) reálnym kúpyschopným dopytom, ktorý by mal absorbovať vymedzenú ponuku domácich potravín (poklesom dopytu by došlo k nadprodukcii, ktorú by bolo potrebné umiestniť na svetových trhoch alebo v zásobách);

- b) primeraným objemom ochrany potravinového trhu (čím "vyšší" prah potravinovej bezpečnosti, tým väčšie nároky na štátny rozpočet, tým drahšie potraviny pre spotrebiteľa, a tým menej prostriedkov na podporu iných podnikateľských sfér a služieb obyvateľstvu, čím väčšia ochrana domácej produkcie, tým väčšie bariéry voči dovozu potravín).

⁴ Za posledných 15 rokov sa znížil podiel agropotravinárskych produktov na svetovom obchode zo 16-18 % na 9-10 %. Preto sa navrhuje liberalizácia na svetovom trhu, ktorá by mala ovplyvniť subvenčnú politiku každej krajiny.

Prah potravinovej bezpečnosti je účelné chápať ako národohospodársku veličinu, ktorá pri regionálnej dekompozícii nie je rovnomerne rozložená. Ak charakterizuje presne vymedzenú produkčnú kapacitu, nemôžeme ju mechanicky zaviesť do všetkých výrobných podmienok rovnako. Pri takomto chápaní budú produkčné kapacity rozptýlené na základe prirodzených podmienok a rozdiely sa budú vyrovnávať dôchodkovými transfermi tak zo štátneho, ako aj z regionálnych rozpočtov. V opačnom prípade vzrastú nároky výrobcov na podporu nie vždy efektívne vyrobenej produkcie. Z toho rezultuje, že prah potravinovej bezpečnosti je viazaný na celkovú výkonnosť ekonomiky krajiny. Poľnohospodárstvo si nemôže nárokovať na jedinečnosť, lebo zo štátneho rozpočtu sa musia saturovať aj iné dôležité potreby obyvateľov.

Dodávateľské kooperačné väzby v rámci potravinového hospodárstva vykazujú absenciu množstva komponentov, ktoré treba dočasne dovážať zo zahraničia. Udržiavaním vysokého prahu potravinovej bezpečnosti dovážaným inputom by sme ju z dlhodobého hľadiska vážne ohrozovali.

Potravinovú bezpečnosť je potrebné vnímať i cez možnú zmenu technologických prístupov [4]. Môžeme ju budovať doterajšími intenzifikačnými postupmi a prostriedkami (nereprodukovanými zdrojmi energie), a tým zvyšovať "rizikovosť" potravinovej bezpečnosti a poškodzovať životné prostredie. Alebo postupne "znížime" toto riziko a prestúpime na "bezpečnejšie" technológie, založené na väčšom využívaní vlastného poľnohospodárskeho medziproduktu. Išlo by o technológie nazývané "Low Input Agriculture" alebo "Sustainable Agriculture" (vyvážené poľnohospodárstvo) [2].

Domnievame sa, že prechod na nové, "prirodzenejšie" technológie a systavy hospodárenia nepredurčuje iba ekonomické riziko z objemu dovážaných vstupov (ďalí by sa nahradili relevantnou domácou produkciou), ale súčasné rozmiestnenie a koncentrácia chovu hovädzieho dobytku, ošípaných a hydiny, ktoré je v rozpore s ochranou spodných vôd a lokalít cestovného ruchu.

Zmena technológií by perspektívne znamenala rozptyl poľnohospodárskej výroby na väčší pôdny fond (pre zabezpečenie zvoleného stupňa potravinovej bezpečnosti by sme museli poľnohospodársky využívať väčší priestor, čím by sa zároveň zachoval a ďalej zveľaďoval vidiek, krajina, kultúra - prostredníctvom stabilizácie vidieckeho osídlenia).⁵

Z aspektu doplnenia informácií o uvedenej problematike možno spomenúť názory pertraktované v odborných kruhoch. Jeden z týchto prístupov je známy pod názvom *produkčno-ekonomický*. Navrhuje, aby sa identifikoval rozsah pôdneho poľnohospodárske-

⁵ Obrábali by sme väčšiu plochu, chovali asi viac hospodárskych zvierat, ale s menšími naturálnymi výkonmi na jednotku výrobného faktora (pôda, zviera). Straty tržieb z množstva by však mohol nahradiť zisk z kvality produktov. Keby nie, nové technológie by museli byť ekonomicky efektívnejšie a s nižšími jednotkovými nákladmi. Z toho vyplýva, že vyvážené poľnohospodárstvo znamená návrat k prirodzenejšiemu využívaniu pôdy a hospodárskych zvierat v diferencovanom prostredí.

ho fondu, na ktorom by podniky vyrábali bez osobitných verejných "injekcií" do výroby. Išlo by o tzv. plnovýkonné podniky (Vollerwerbsbetriebe). Tie by mohli využívať okolo 1600 tis. ha poľnohospodárskej pôdy (p. p.) pri pomerne vysokej intenzite. Aplikáciou modernej technológie a dobrým manažmentom by mali po zvolení trhovej štruktúry výroby dosahovať náležité zisky. Prirodzene, dočasne by na uvedenie výrobovú a personálnu premenu potrebovali finančnú i poradenskú pomoc. V týchto reláciách sa akcentuje potreba podporiť z terajších subvencií hlavne tých výrobcov (v príslušných regiónoch), ktorí sa už v doterajších krokoch reformy dokázali sústrediť na takú racionalizáciu, ktorá ich drží pri hospodárskom živote. Ide o podniky s perspektívnym manažmentom a perspektívne konkurencieschopné so špičkovými farmami západného sveta.

Ďalších zhruba 400 tis. ha p. p. je v regiónoch a lokalitách, kde môžu prosperovať iba "neplnovýkonné" podniky (Zu- a Nebenerwerbsbetriebe) pri rozličnej kombinácii poľnohospodárskej a inej hospodárskej činnosti. V týchto podnikoch spravidla nepôjde o špičkové poľnohospodárske výkony, ale o "vyvážené poľnohospodárstvo" (Sustainable Agriculture). Ide o prirodzenejšiu väzbu rastlinnej a živočíšnej výroby založenú na reprodukovateľných zdrojoch energie. Čiastočnú klientelu pre svoje výrobky (vrátane spracovania surovín) by nachádzali na regionálnych trhoch (ráta sa pritom s turistickým ruchom a s potravinárskymi špecialitami).

Zhruba 400 tis. ha p. p. je pravdepodobne "odsúdenej" na preradenie do inej kultúry. Do roku 1990 sa na nej hospodáril s neúmerne vysokými verejnými dotáciami. Časť tejto pôdy nebola ani dosiaľ náležite poľnohospodársky využívaná. Okrem toho musíme v rámci perspektívne využiteľnej p. p. uvažovať o premene ornej pôdy na lúky, resp. lúk na pasienky kvôli svahovitosti a erózií. Okolo 150 až 190 tis. ha terajšej ornej pôdy je veľmi svahovitej a ohrozenej vodnou eróziou.

Charakterizovaných 800 tis. ha je situovaných v regiónoch, v ktorých sú transparentné tzv. mimoprodukčné funkcie roľníkov - poľnohospodárov (kultúra vidieka, osídlenia a ekologické úlohy), ktoré však nie sú zanedbateľné ani v prvej kategórii p. p. (1600 tis. ha). To znamená, že si nárokuje na podporu zo štátneho rozpočtu. Pokiaľ ide o ekologické hľadiská (chránené oblasti, limitované, ohrozené), treba uviesť, že z celkovej výmery 2424 ha p. p. v SR je 964 910 ha ekologicky "zaťažených". Na tejto pôde sa majú uplatňovať ekologicky prijateľnejšie systémy hospodárenia, čo súvisí s verejnou podporou.

Produkčno-ekonomický prístup pri optimalizácii produkčnej kapacity domácej poľnohospodárskej výroby je sympatický tým, že akcentuje ekonomickú racionalitu. Hľadá priestor pre čo najmenšiu verejnú podporu poľnohospodárom. Tým sám osebe navodzuje prostredie, ktoré v doterajšej hospodárskej klíme nebolo náležite zvýraznené: hľadať v každom poľnohospodárskom podniku vhodnú kombináciu produkčných faktorov a kombináciu hospodárskych činností.

Existuje silná skupina našich a zahraničných odborníkov, ktorí sa naďalej nechcú vzdať doterajšieho spôsobu intenzifikácie a rast ekonomickej efektívnosti spájajú iba s rastom intenzity výroby. Názorové spektrum možno registrovať i v oblasti podnikovej štruktúry poľnohospodárstva v súvislosti s intenzifikačným procesom v poľnohospodárstve. Existuje skupina odborníkov, ktorí si myslia, že jedinou perspektívnou je stará "klasická" veľkovýroba, založená na veľkej koncentrácii pôdneho fondu a hospodárskych zvierat vo všetkých regiónoch. Opierajú sa o trendy koncentrácie pôdy i zvierat vo farmách západnej Európy a Severnej Ameriky. Na veľkosť pôdneho fondu a následne na koncentráciu

a špecifikáciu výroby pôsobili primárne iné faktory. Preto pripúšťame, že efekt veľkovej výroby sa v našich podmienkach neprejavil v efektívnostných parametroch, ale iba v kvantitatívnych. Nepopierateľný je však jeho zhubný ekologický efekt tak v rastlinnej, ako aj v živočíšnej výrobe.

Na Slovensku sa počet poľnohospodárskych družstiev v rokoch 1989 až 1992 zvýšil zo 630 na 927 a priemerná výmera v jednom družstve klesla na úroveň 1942 ha p. p. Aj počet štátnych majetkov sa zvýšil zo 70 na 110 s priemernou výmerou 3552 ha. Uvedme ešte, že k 31. 12. 1992 to bolo 96 730 ha p. p., ktoré obhospodárili súkromníci vo veľkostnej skupine nad 0,1 ha p. p., avšak až 81 % tejto pôdy patrilo do skupiny 0,1-0,2 ha p. p., ktorú charakterizuje samozásobenie.

Úbytok a každoročný krach veľkého počtu najmä menších fariem v západných krajinách je otázka, riešenie ktorej výrazne zafažuje štátne rozpočty. Ide o permanentný problém týchto krajín, ktorému by sme sa mohli vyhnúť a zachovať dosiahnutú veľkosť podnikov v tých podmienkach, kde je to opodstatnené.

4. Regionálne súvislosti poľnohospodárstva

Charakter ekonomiky Slovenska vyžaduje osobitné zvýraznenie regionálnych aspektov poľnohospodárstva, čo vyplýva z nasledovných skutočností:

- mimoriadne diferencované prírodné a výrobné podmienky Slovenska;
- akceptovanie poznatku, že na zabezpečenie domácej spotreby potravín nie je potrebné využívať všetku disponibilnú pôdu;
- uznanie významu poľnohospodárskeho obhospodarovania územia ako krajinotvorného a ekologického činiteľa, vytvárajúceho podmienky na realizáciu ďalších funkcií územia (sídelnej, vodohospodárskej, rekreačnej, komunikačnej).

To znamená, že aj pri koncipovaní agrárnej stratégie bude nevyhnutné adekvátne zohľadniť príslušné regionálne princípy. Regionálna *diverzifikácia cieľov* a *prostriedkov* agrárnej stratégie musí vychádzať z komplexného sociálno-ekonomického a ekologického zhodnotenia regiónov. Treba rátať s tým, že v žiadnom slovenskom regióne poľnohospodárska prvovýroba nebude významným dynamizujúcim faktorom regionálnej ekonomiky. Tento fakt je výrazný predovšetkým v horských a podhorských oblastiach, ktoré tvoria viac ako 1/3 územia Slovenska. Ekonomická aktivita týchto regiónov bude participovať na determinovaní úrovne poľnohospodárstva a jeho schopnosti plniť nielen produkčné funkcie, ale predovšetkým funkcie súvisiace s udržiavaním osídlenia územia z pohľadu zachovania rázovitosti krajiny a kultúry.

Podmienkou adekvátneho fungovania poľnohospodárstva (a ďalších hospodárskych aktivít) v rámci regiónu je vytvorenie takých kooperačných väzieb, ktoré budú mať predovšetkým charakter služieb i mimoregionálneho významu. V tejto súvislosti by mohli napomôcť komplexné programy rozvoja regiónov, ktoré by akcentovali priority regiónov a ich väzbu na možnosti saturovania lokálnych trhov potravín [6].

Regionalizácia poľnohospodárstva takto nadobúda nielen charakter potreby riešenia problémov, vyplývajúcich z diferencovaných prírodných a výrobných podmienok, ale ide o riešenie problému použitia finančných zdrojov štátu v najbližšom období.⁶

5. Záver

Formovanie agrárnej stratégie Slovenska by malo vychádzať z diferencovaného prístupu spájajúceho adekvátne princípy riešenia s možnosťami transformujúcej sa ekonomiky. Medzi rozhodujúce východiská patrí zohľadnenie pôsobenia krátkodobých a dlhodobých faktorov ekonomického vývoja. Z krátkodobého hľadiska prebieha formovanie faktorov indukujúcich dopyt po potravinách zložitejšie a za sťaženejších národohospodárskych podmienok, než s akými rátať scenár ekonomickej reformy. Pretrvávajúca recesia vytvára také predpoklady pre ďalšiu profiláciu makroekonomického prostredia, ktoré v roku 1993 ešte nebude schopné oživiť domáci dopyt na trhu potravín. Zlepšenie z dlhodobého aspektu je v značnej miere závislé od rýchlosti adaptácie hospodárskych subjektov na nové podmienky vývoja a účinnosti vhodného spolupôsobenia miery ochrany a liberalizácie trhu potravín.

Medzi priority korešpondujúce s formovaním agrárnej stratégie patria otázky spojené s riešením prahu potravinovej bezpečnosti, ktorú je účelné chápať ako národohospodársku veličinu s nerovnomernou regionálnou dekompozíciou. V našom prípade by mohlo ísť o riešenie potravinovej bezpečnosti: zabránením ďalšieho úpadku produkčnej kapacity poľnohospodárstva a potravinárskeho priemyslu, vymedzením "prahu potravinovej bezpečnosti" ako určitej produkčnej kapacity a ochranou domáceho potravinového trhu.

Riešenie uvedenej problematiky sa nezaobíde bez teoretického precizovania potravinovej bezpečnosti, dôkladnej analýzy súčasného stavu podnikateľskej sféry v potravinovom hospodárstve, analýzy kooperačných väzieb poľnohospodárstva s ostatnou časťou ekonomiky, určenia regionálnych priorít (pre potreby finančnej podpory od štátu) a súhrnných analytických prehľadov o vonkajšom dopyte.

Došlo 20. 4. 1993

---

⁶ Markantným problémom, predovšetkým v oblastiach s horšími prírodnými podmienkami (Čadca, Spišská Nová Ves, Bardejov, Dolný Kubín, Rožňava) je vysoká miera nezamestnanosti aj v nepoľnohospodárskych odvetviach.

Literatúra

- [1] Agrarbericht der Bundesregierung. Bonn, Verlag Dr. Heger 1993.
- [2] Agricultural and Environmental Policies. Paris, OECD 1989.
- [3] Agricultural Policies Markets and Trade. Paris, OECD 1992.
- [4] HUTNÍK, F. a kol.: Príspevok k formovaniu perspektívneho agrárneho programu Slovenska. [Pracovné materiály, č.6.] Bratislava, Prognostický ústav SAV, marec 1993.
- [5] PAUHOFOVÁ, I.: Porovnanie štruktúrnych súvislostí poľnohospodárstva a potravinárstva medzi ČSFR a SRN so zreteľom na Slovensko. Ekon. Čas., 39, 1991, č. 12, s. 835-848.
- [6] PAUHOFOVÁ, I.: Poľnohospodárstvo horských a podhorských oblastí SR z aspektu regionálnych špecifik. Národ. Hospod., 1992, č. 12, s. 17-21.
- [7] Přehled ukazatelů sociálního a ekonomického rozvoje ČSFR 1992/5, 1984-1992. Praha/Bratislava, ČSÚ/SŠÚ 1993.
- [8] RITSON, C. H.: The Common Agricultural Policies and the World Economy. Wallingford U. K., CAB International 1991.
- [9] Statistische Jahrbuch über Ernährung. Landwirtschaft und Forsten, Landwirtschaft Verlag, Münster-Hiltrup 1992.
- [10] Yearbook of Agriculture. Washington, D. C., USDA 1988, 1989.

ON POSSIBILITIES OF FORMING THE AGRARIAN STRATEGY OF SLOVAKIA

Félix HUTNÍK - Iveta PAUHOFOVÁ

The article is a contribution to forming the agrarian strategy of Slovakia. On the basis both of the contemporary state of the Slovak agriculture and the knowledge of the foodstuffs sector in OECD countries the authors have tried to find some approaches to the realization of declared targets of the agrarian policy.

They have issued from the necessity of differential approach that connects adequate principles of the foodstuffs sector difficulties solving with possibilities of an economy in transition.

The authors have concluded, that the main priorities in creating the agrarian strategy are those, connected with solving the foodstuffs safety sill, which should be understood as an economic quantity with an unequal regional decomposition.

Konverzia v podnikoch Slovenskej republiky v transformačnom období

Brigita SCHMÖGNEROVÁ*

ÚVOD

V Slovenskej republike sa v roku 1988 na vojenskej výrobe podieľalo viac ako 35 podnikov (š. p., príp. a. s.).

Podľa podielu na vojenskej výrobe prvé miesto zaujímali ZĽS TS Martin, š.p. (23 %), ďalej ZĽS Dubnica n/Váhom, š. p. (22 %), ZVS, š. p., Dubnica n/Váhom (8,5 %), PPS, š. p., Detva (7,9 %),¹ VAB, š. p., Bánovce nad Bebravou (2,5 %), ZĽS Prakovce, š. p. (2,3 %), Tesla Liptovský Hrádok, a. s. (2,3 %) atď.

Podiel zbrojnej výroby NSR na ČSFR v tomto roku predstavoval 65 %. V odvetvovej štruktúre vojenskej výroby dominovalo strojárstvo. V roku 1988 podiel zbrojnej výroby na strojárstve SR dosiahol 43,3 %, na všetkých odvetviach, ktoré sa podieľali na zbrojnej výrobe, asi 25 %.

Podľa [12] odvetvová štruktúra vojenskej výroby v roku 1990 bola nasledovná:² chemicko-gumársky priemysel 1,1 %; strojárstvo 86,1 %; elektrotechnika a presná optika 2,9 %; výroba dopravných prostriedkov 6,9 %; strojárka produkcia v nestrojárskych podnikoch 2,9 %. K odvetviach, ktoré sa podieľali na vojenskej výrobe, patrí aj drevársky priemysel a textilný priemysel. Je evidentné, že hlavný dopad konverzie je a bude v strojárskom priemysle SR.

Vojenský priemysel v SR bol prednostne zameraný na ťažkú vojenskú techniku:³ tanky a kooperácia na BVP (ZĽS TS Martin, š. p.), BVP (ZĽS Dubnica n/Váhom, š. p., PPS, š. p., Detva), dopravné zariadenia (VVS, š. p., Košice), ženijná technika (Vagónka, š. p., Poprad, Mostáreň, š. p., Brezno), výroba delostreleckej techniky (ZĽS Dubnica n/Váhom, š. p.), výroba leteckých motorov (PS, š. p., Považská Bystrica), výroba munície (ZVS, š. p., Dubnica n/Váhom).

Medzi hlavných konečných producentov vojenského priemyslu patrili ZĽS TS Martin, š. p. (tanky T-72), ZĽS Dubnica n/Váhom, š. p. (BVP, delostrelecká technika), PPS, š. p., Detva (BVP), ZVS, š. p., Dubnica n/Váhom (výroba delostreleckej a mìnometnej munície a raketových striel), Vagónka, š. p., Poprad (ženijná technika).

Medzi podnikmi s vojenskou produkciou v SR boli silné kooperačné vzťahy (v minulosti viaceré z nich mali organizačné zastrešenie do ZĽS).

* Ing. Brigita SCHMÖGNEROVÁ, CSc., Ústav ekonomickej teórie SAV, Štefánikova 2, 813 64 Bratislava

¹ Podľa prepočtov na základe údajov Prílohy, č. 1 v [9].

² Na základe anketového prieskumu FSÚ v 3. štvrťroku 1992 v 24 podnikoch SR.

³ V zátvorkách sú uvádzané podniky, ktoré sa na príslušnej výrobe podieľajú najväčším rozsahom.

Stupeň diverzifikácie vyjadrený ako podiel nevojenskej výroby na celkovej produkcii v roku 1990 sa pohyboval v strojárskom odvetví od 54,7 % do 96,4 %, v ostatných odvetviach, kde sa vyrábala vojenská produkcia, bol ešte vyšší [12].

Podľa [7] v roku 1989 bol v 13 najvýznamnejších strojárskych podnikoch podiel vojenskej produkcie na celkovej produkcii 46 %, napr. v ZŤS TS Martin, š. p., 47 %; v ZŤS Dubnica n/Váhom, š. p., 54 %; v ZVS Meopta Bratislava 58 %. Najväčší podiel vojenskej produkcie bol v ZVS, š. p., Dubnica n/Váhom 88 % a ZŤS Prakovce, š. p., 67 %.

Zbrojárské podniky v SR patrili prevažne medzi veľké podniky. Podľa počtu pracovníkov z 21 hlavných producentov vojenskej výroby 18 podnikov zamestnávalo v roku 1989 viac ako 1000 pracovníkov, najviac - 13 podnikov - v rozmedzí 1000-5000 pracovníkov a 3 podniky nad 10 000 pracovníkov. I keď niektoré väčšie podniky mali i závody, resp. prevádzky dislokované, zvláštnosťou bolo, že zbrojárské podniky viazali značnú (niekedy i rozhodujúcu) časť zamestnanosti v mieste svojej lokalizácie.

Z uvedeného stručného náčrtu východiskovej situácie v podnikoch vyrábajúcich vojenskú produkciu na konci 80. rokov v SR možno určiť niektoré zvláštnosti, ktoré bolo treba a bude ešte potrebné rešpektovať pri realizácii konverzie na podnikovej úrovni v SR.⁴ Medzi ne patrí charakter vojenskej produkcie (v danom prípade ide o najťažšie konvertovateľnú vojenskú produkciu, ktorá na druhej strane viaže značné dodávateľské kapacity), pomerne značný podiel koncentrácie vojenskej výroby v odvetví, ktoré má dominujúci podiel na vojenskej výrobe (v priemere cca 50 % podiel vojenskej produkcie na celkovej produkcii v strojárskych podnikoch s vojenskou výrobou nevytvára priaznivé predpoklady na konverziu), lokálna viazanosť vojenskej výroby (neúmernosť lokálnych dôsledkov konverzie komplikuje možnosti jej realizácie) a pod.

Na druhej strane existujú niektoré všeobecnejšie predpoklady konverzie podnikov vojenského priemyslu, ktoré sú charakteristické pre transformačné obdobie a možno ich skúmať do určitej miery bez ohľadu na konkrétne podmienky prebiehajúcej transformácie a charakteru vojenskej výroby.

V predloženej stati v prvých dvoch častiach analyzujeme na všeobecnejšej úrovni predpoklady a možnosti konverzie v podnikoch s vojenskou výrobou v transformačnom období. V tretej časti na základe anketového prieskumu zo septembra 1992 stručne načrtávame priebeh konverzie v podnikoch SR.

1. Východiskové predpoklady konverzie vojenskej výroby v podnikovej sfére

V štúdiu [17] sa analyzovala úloha štátu v konverzii vojenskej výroby v transformačnom období a argumentovalo sa, že je potrebná konverzná politika štátu. Program konverzie a konverznú politiku musí pripraviť a realizovať aj každý

⁴ V rokoch 1988-1992 klesla vojenská výroba v SR zo 100 % na 10,6 %, ale podiel náhrady nevojenskou produkciou nedosiahol ani 1/3.

podnik, v ktorom sa má konverzia vojenskej výroby uskutočňovať. Je to preto, lebo v transformačnom období na podnik prechádza ťažisko rozhodovania a zodpovednosti a napokon i znášanie rozhodujúcej časti nákladov konverzie.

Konverzia vojenskej výroby na úrovni podniku má osobitné nároky a predpoklady nevyhnutné na jej úspešnú realizáciu. Medzi najdôležitejšie patria nároky na čas a zdroje, ale aj vytváranie nového modelu podnikateľského správania. Tieto nároky sú viac-menej univerzálne pre všetky konverzné podniky. Sú dané charakterom odberateľa vojenskej produkcie, trhom vojenskej produkcie, zvláštnosťami vojenskej výroby a pod. Sú, ako vidíme, do značnej miery analogické pre obidva modely - trhového i plánovaného hospodárstva. Aby sme pochopili zvláštnosť konverzie ako závažnej štruktúroadaptívnej zmeny, treba ich preskúmať podrobnejšie.

1.1 Východiská konverzie v podnikovej sfére v trhovom hospodárstve

V súvislosti s trhom vojenskej produkcie sa často uvádza, že ide o tzv. kvázi-trh, a nie skutočný trh. Tento trh charakterizujú existencia dominantného zákazníka - štátu, štátne objednávky, regulácia vstupu a výstupu z trhu a nedostatočná súťaž na trhu a pod. [8].

Štát - dominantný zákazník. Bez ohľadu na to, či štát je dominantným vlastníkom v zbrojárskych podnikoch, je spravidla monopolným, resp. dominantným zákazníkom.⁵ Preto do značnej miery rozhoduje o rozširovaní alebo obmedzovaní vojenskej výroby. Vojenská výroba vo veľkej miere závisí od štátnych výdavkov, ktoré sú položkou štátneho rozpočtu. Štátny rozpočet sa schvaľuje na každý fiškálny rok osobitne a nevytvára dlhší ako ročný horizont rozhodovania.

Vojenská výroba je politicky značne senzitívna: reaguje na domáce, ale i vonkajšie politické zmeny. V priebehu roka politicky motivované rozhodnutia vo vojenskoobrannej sfére môžu neraz pomerne nečakane zmeniť objednávky na vojenskú výrobu. Istým spôsobom, ako sa brániť pred rizikami tohto druhu, je vytvorenie vojenskopriemyselnej lobby, ktorá sa usiluje - ako v ktorejkoľvek inej sfére podnikateľskej činnosti - o dostatočne stabilné podmienky umožňujúce dlhodobé strategické rozhodnutia (o zmiernenie závislosti od ročného schvaľovania štátneho rozpočtu, o poistenie sa pred zrušením štátnych zákazok a pod.).

Štátne objednávky. Vojenské zákazky pre štát sa realizujú prostredníctvom štátnych objednávok, ktoré pre podniky zbrojárskeho priemyslu vytvárajú mäkkšie podnikateľské prostredie. Štátne objednávky zabezpečujú podnikom odbyť vyrobenej produkcie. Umožňujú im poznať presné požiadavky na produkciu. Nenúti ich k tvrdej nákladovej disciplíne, pretože cena vojenskej produkcie nie je prvoradá.

⁵ Aj vývoz do zahraničia sa najčastejšie realizuje na základe zákaziek štátu určenia.

Regulácia vstupu na trh a výstupu z trhu. Na trhu vojenskej produkcie nie je veľká súťaž: uprednostňujú sa domáci producenti, reguluje sa vstup a výstup zbrojárskych podnikov štátnymi objednávkami, a často i administratívne. Verejná súťaž na vojenskú produkciu nie je rozšírená.

V ostatnom čase nastali na vojenskom trhu určité zmeny, ktoré vytvárajú tvrdšie podmienky i pre zbrojárne podniky:

- prechádza sa od štátnych objednávok u domácich producentov k štátnym objednávkam, o ktoré sa môžu uchádzať aj zahraničné firmy, a tým sa zväčšuje tlak na súťaž;

- prechádza sa od štátnych objednávok za nákladové ceny (tzv. cost plus profit ceny) na štátne objednávky s pevnými cenami, t. j. zväčšuje sa tlak na znižovanie nákladov;

- rastie rizikovosť štátnych objednávok, častejšie dochádza k pozastaveniu alebo zrušeniu štátnych objednávok.

Znamená to, že sa zvýrazňujú prvky, ktoré prispievajú k tomu, aby sa vojenský trh ako kvázitrh začal premieňať na skutočný trh (alebo - na trh v pravom zmysle slova). Je zrejmé, že vojenský trh ako kvázitrh mal nepriaznivé dôsledky na podniky zbrojárskeho priemyslu. Mäkkšie prostredie, existencia štátu-zákazníka a štátne objednávky mali za následok, že zbrojárne podniky v trhovom hospodárstve sa nesprávali ako iné podnikateľské subjekty. Nedisponovali dostatočnými podnikateľskými schopnosťami, nemali rozvinuté marketingové činnosti, nevedeli pristupovať k zákazníkovi, neboli a nie sú dostatočne zamerané na úsporu nákladov a pod.

Nízka podnikateľská kultúra zbrojárskych podnikov je jednou z východiskových ťažkostí konverzie, ktorá ich odlišuje od iných odvetvovoštruktúrnych zmien prebiehajúcich v trhovom hospodárstve.

1.2 Predpoklady konverzie v podnikovej sfére v transformačnom období

Podniková sféra v transformácii z plánovaného na trhové hospodárstvo ako celok stojí "pred konverziou". Musí uskutočniť radikálne adaptačné zmeny na vznikajúci trh a prejsť od netrhového či kvázitrhového správania k podnikateľskému správaniu na trhu.

V základných črtách rovnaká úloha stojí aj pred podnikmi s vojenskou výrobou. Táto úloha je o to zložitejšia, že postavenie podnikov s vojenskou výrobou malo určité zvláštnosti vyplývajúce z charakteru a určenia ich produkcie, ktoré tento zložitý manéver ďalej komplikujú.

Prekonanie plánovej orientácie podnikov. Vojenskopriemyselné podniky, na rozdiel od podnikov s iným zameraním, podliehali ešte v 80. rokoch tradičnému plánovaciemu mechanizmu. Vzťahovali sa na ne 100 % záväznú úlohu štátneho plánu. Záväznú boli aj plánové úlohy dodávateľov. Riadenie výroby, ako aj odbytu pre tuzemsko a vývoz sa uskutočňovali osobitnou časťou štátneho plánu

každoročne schvaľovanou Predsedníctvom vlády ČSSR. Zbrojárske podniky realizovali vývoz a dovoz vojenskej produkcie prostredníctvom štátnej monopolnej OZO OMNIPOL, a preto mali menej príležitostí získavať skúsenosti z kooperácie so zahraničnými podnikmi. Štátny dozor nad kvalitou neumožňoval rozvinúť iné prístupy ku kontrole kvality.

Strategické zámery vo vojenskej výrobe boli určované rozhodnutiami "zhora" a nevytvárali dostatočný priestor pre strategický manažment v podniku.

Pre vojenské podniky bolo charakteristické ešte mäkkšie rozpočtové obmedzenie, ako to bolo obvyklé pre plánované hospodárstvo. Darilo sa im: ľahšie presadzovať zvyšovanie nákladových cien v cenových orgánoch a ľahšie získavať úvery na financovanie rozvojových programov vojenskej výroby a pod.⁶ Podniky preto dosahovali vysoké náklady a ich úverová zataženosť bola vysoká.

Pozitívnu stránkou podnikov vo vojenskom priemysle bola vysoká pracovná disciplína a väčšia motivácia pracovníkov, a to i napriek tomu, že boli dôsledkom administratívnych opatrení, a nie odpoveďou na požiadavky trhu. Zamestnanci v zbrojárskych podnikoch mali privilegované postavenie: vysoké mzdy, rozvinuté sociálne a zdravotné programy atď. Pravda, minulé privilégia z dnešného pohľadu veci ďalej komplikujú - nepochybne znižujú toleranciu zamestnancov na zhoršenie situácie, znižujú prah sociálneho zmieru a pod.

Väčšia plánová orientácia ako v ostatných podnikoch v priemysle, menšia znalosť trhu a schopnosť hľadať odbyt produkcie na trhu, nedostatočné zameralenie na znižovanie nákladov, nižšia finančná disciplína, väčšie administratívne zasahovanie do operatívneho riadenia, rigidná a silne hierarchicky usporiadaná organizačná štruktúra ukazujú, že jedným z najdôležitejších predpokladov konverzie na podnikovej úrovni sa stáva vznik novej podnikateľskej kultúry. Proces jej vytvárania je však ešte komplikovanejší ako v priemyselných podnikoch s iným zameraním.

Prekonanie "pasce" tvrdého rozpočtového obmedzenia. Zbrojárske podniky sa v priebehu roka dostali z mäkkého rozpočtového obmedzenia do neúnosne tvrdého rozpočtového obmedzenia. Toto obmedzenie pre ne predstavuje ťažko prekonateľnú "pascu". Ako k tomu došlo? Jedným z najdôležitejších činiteľov bolo zdrazenie úverov a vysoká zadlženosť podnikov ako dôsledok vysokého čerpania investičných úverov na výstavbu kapacít vojenskej výroby. Rozhodnutia federálnej vlády o bezprecedentne rýchlej konverzii zatažili podniky ďalšími vysokými nákladmi, na uhrádzanie ktorých boli podniky nútené čerpať nové úvery. V priebehu rokov 1990-1992 úverová zadlženosť podnikov ďalej výrazne

⁶ Vysoké odvodové povinnosti, viac ako 80 % odvody zo zisku a vysoké nepriame odvody neumožňovali podnikom vytvárať dostatočné vlastné zdroje. Na druhej strane dostupnosť bankových úverov pre tieto podniky bola veľká a podniky si nerobili starosti s ich budúcim splácaním. Predpokladali, že je v záujme štátu, aby chod podniku nebol ohrozený ani v budúcnosti. Dôsledky týchto mäkkších podmienok z 80. rokov sa ukázali pre zbrojárske podniky o to škodlivejšie, o čo viac ich využívali.

vzrástla. Podniky boli nútené čerpať prevádzkové úvery na riešenie najakútnejších ťažkostí, na mzdy a pod.

Čiastočné oddĺženie podnikov, ktoré sa realizovalo z prostriedkov Fondu národného majetku v 26 zbrojárskych podnikoch SR čiastkou 2,68 mld Kčs, pri celkovej úverovej zaťaženosti podnikov, vysokej úrokovej sadzbe a investičných nárokoch na konverzné projekty, predstavovalo pre podniky významnú, ale nie rozhodujúcu pomoc. "Pasci" tvrdého rozpočtového obmedzenia sa podniky bránili zvyšovaním medzipodnikovej zadlženosti, ktorá napr. v strojárskych podnikoch v konverzii k 30. 6. 1992 dosiahla takmer 3 mld Kčs.⁷

Vysoká úverová a medzipodniková zadlženosť podnikov sa stala neúnosnou: takmer celkom ochromila ich činnosť a bezprostredne i mimoriadne akútne ohrozila ich existenciu. Prevažná väčšina podnikov sa dostala do kritickej situácie, keď nemôže získať úverové prostriedky na úhradu subdodávok ani vtedy, ak má zabezpečeného odberateľa svojej produkcie. Znamená to, že ani získanie trhov (odberateľa) neumožňuje týmto podnikom rozbehnúť produkciu. Znamená to však, že v takejto situácii je ohrozená i vojenská výroba, ktorá by mohla pomerne úspešne - za súčasnej hospodárskej recesie - "podržať" podniky a akumulovať nevyhnutné prostriedky na konverziu.⁸

I keď dlho očakávané a zatiaľ nerealizované opatrenia vo finančnej sfére môžu čiastočne znížiť podnikovú zadlženosť (napr. pri medzipodnikovej zadlženosti generálny zápočet vzájomných pohľadávok, zavedenie zmeniek, opakované čiastočné oddĺženie a pod.), je evidentné, že zásadné riešenie zadlženosti zbrojárskych podnikov bude potrebné hľadať inde.⁹

Získanie zdrojov na konverziu. Okrem uhradenia nákladov vyvolaných bezprostredným obmedzením či zastavením výroby musia podniky uhrádzať i náklady na zavedenie a rozbeh náhradných programov. Odhadovalo sa, že v 25 rozhodujúcich podnikoch v SR budú potrebné investičné prostriedky v roku 1991 vo výške 3,2 mld Kčs a v roku 1992 3,1 mld Kčs, neinvestičné prostriedky v jednotlivých rokoch 569 mil. Kčs a 594 mil. Kčs a náklady na riešenie sociálnych dopadov a rekvalifikáciu v rozsahu 206,1 mil. Kčs a 68,9 mil. Kčs, t. j. spolu takmer 7,8 mld Kčs.¹⁰

V rokoch 1991 a 1992 sa na pokrytí nevyhnutných prostriedkov na konverziu čiastočne podieľali štátne rozpočty ČSFR a SR. V roku 1991 z Fondu štruktúrnych zmien ČSFR na konkurznom základe získalo 64 konverzných projektov

⁷ Ide o údaj o prvotnej zadlženosti. Najväčšími primárnymi dlžníkmi sú napr. ZŤS TS Martin, š. p., ZŤS Detva, š. p., najväčšími druhotnými dlžníkmi sú predovšetkým subdodávatelia ako ZŤS Prakovce, š. p., PPS, š. p., Detva a pod.

⁸ Štátne garancie úverov na vojenské objednávky, ktoré sa budú hradiť akreditívom, by nemuseli predstavovať nadmerné menové riziko.

⁹ Niektoré odporúčania sú uvedené v [17].

¹⁰ Podľa [9], Príloha, č. 3 a) a 3 b).

v podnikoch SR dotáciu v rozsahu 1,2 mld Kčs, v roku 1992 sa z federálneho rozpočtu odčlenilo na konverziu v SR 0,8 mld Kčs.¹¹ Na rekvalifikačných nákladoch a riešení sociálnych dopadov sa podieľal iba rozpočet SR.¹²

Riešenie otázok spojených s ľudským faktorom. Konverziu komplikujú aj určité ťažkosti úzko spojené so zvláštnosťami ľudského faktora vo vojenskej výrobe. Predošlé privilegované postavenie zamestnancov, ako sme už uviedli, sťažuje sociálnu priechodnosť konverzie. Nielen to. Kvalifikačná štruktúra vyhovujúca požiadavkam vojenskej produkcie je dosť úzko špecializovaná a pri prechode na nevojenskú produkciu sa v mnohých podnikoch vyžaduje rozsiahlejšia rekvalifikácia. Všeobecne sa usudzuje, že "konverzia" správania a myslenia ľudského faktora predstavuje najdôležitejšiu bariéru, ktorú bude treba prekonať.

Konverzia technickej základne. Úspešnosť konverzie vojenskopríemyslových podnikov závisí aj od "konvertovateľnosti" technickej základne. Ťažká vojenská technika, ktorej výroba sa sústreďovala v podnikoch SR, viazala technickú základňu, ktorá patrí k najťažšie konvertovateľným. Znamená to, že existujúce stroje a zariadenia sa iba v malom rozsahu môžu použiť v náhradných civilných výrobách a konverzné programy sú v tomto prípade náročné na strojové investície. To ďalej zväčšuje zdrojovú a časovú náročnosť konverzie.

1.3 Nová podnikateľská kultúra

Dôležitosť prechodu na novú trhvoorientovanú podnikateľskú kultúru, ktorá je jedným z najdôležitejších predpokladov konverzie, sa v podnikovej sfére - ale ani na úrovni štátnych orgánov - zatiaľ nedeceňuje. Je to o to väčšia škoda, že vytváranie podnikateľskej kultúry je dlhodobější proces a jeho odkladanie predĺži konverzné procesy, ale i preto, lebo na rozdiel od nábehu náhradných programov "nábeh" podnikateľskej kultúry nie je zďaleka tak investične náročný.

Vznik novej podnikateľskej kultúry zahŕňa viacero stránok:

- trhvoorientovaný manažment a ľudský kapitál,
- novú organizačnú a riadiacu štruktúru,
- nové motivačné štruktúry zamerané na znižovanie nákladov,
- novú vlastnícku štruktúru.

Západné skúsenosti naznačujú, že najväčšie ťažkosti pri konverzii predstavuje "konverzia" ľudského kapitálu: inžinierov, vedeckovýskumných pracovníkov, technického personálu a manažmentu. V práci [8] sa napr. pre "konverziu" vedecského a technického personálu uvádzajú nasledovné bariéry: nedostatok "cost

¹¹ Federálny rozpočet sa podieľal na 4 konverzných projektoch nad 50 mil. Kčs účasti: ZŤS TS Martin, š. p. (2), ZŤS Dubnica nad Váhom, š. p. (1) a PPS, š. p., Detva (1) a na 60 projektoch do 50 mil. Kčs účasti rozpočtu federácie.

¹² V roku 1991 sa dodávky v nezamestnanosti hradili z federálneho rozpočtu, ale skrátením obdobia ich vyplácania sa značná časť nákladov (sociálna výpomoc) presunula na rozpočet SR.

consciousness", nedostatok komerčných skúseností, úzka špecializovanosť. V dôsledku toho konvertované podniky vyrábajú drahú, dosahujú zbytočne vysokú kvalitu, nedostatočne rýchlo inovujú, majú nedostatočný marketing a neposkytujú dostatočné popredajné služby.

Za najdôležitejší faktor konverzie "tudského kapitálu" sa pokladá kultivácia podnikateľských schopností, primerané manažérske schopnosti, nové postoje (k nákladom, k zákazníkovi atď.), nové návyky, väčšia flexibilita a mobilita pracovníkov.

V západných konverzných podnikoch sa za účinný krok na urýchlenie vytvárania novej podnikateľskej kultúry pokladá zamestnanie nových pracovníkov z komerčného sektora. Zvlášť sa to týka vrcholového manažmentu a marketingových odborníkov [1]. Takáto možnosť v transformačnom období pravda neprichádza do úvahy a hlavný dôraz treba klásť na rekvalifikáciu a udržanie všetkých schopných pracovníkov podniku.¹³

V západných firmách sa v snahe kultivovať novú podnikateľskú kultúru ide až tak ďaleko, že noví pracovníci z komerčného sektora sú fyzicky oddelení od pôvodných pracovníkov zamestnaných v zbrojárskej výrobe [1].¹⁴

Hlavná zodpovednosť pri vytváraní novej podnikovej kultúry je na top managemente a správnej rade v a. s. Ak nie je top management a správna rada zaujatí pre zmenu, môže sa zmeniť len málo [1].

Tento poznatok našťastie začína prenikať i k nám. Dnes už bývalý riaditeľ ZŤS Dubnica n/Váhom, š. p., Ing. J. Mauric, CSc., v rozhovore pre Prácu v decembri 1991 uviedol: "Základnou podmienkou obratu v ZŤS je zmena myslenia managementu i zamestnancov, chápanie, že pomôcť si môžeme len vlastnými silami." A ďalej: "Reforma a transformácia podniku je možná, ale vyžaduje plné nasadenie síl nielen vrcholového vedenia, ale všetkých." V tomto rozhovore riaditeľ ZŤS, š. p., Dubnica n/Váhom naznačil aj jeden veľmi dôležitý faktor konverzie - dobré vzťahy manažmentu a zamestnancov a ich nasmerovanie na spoločný cieľ.

Adekvátny model vzťahov manažmentu a ostatných zamestnancov vyhovujúci novým podmienkam, ktorý bude súčasťou novej podnikateľskej kultúry, bude ešte potrebné u nás hľadať. V niektorých západných štátoch zo zákona existuje participácia zamestnancov na rozhodovaní (napr. v SRN), inde (napr. v Japonsku) sa jej rôzne formy iniciujú "dobrovoľne" na úrovni firmy. Účinná je naprí-

¹³ Žiaľ rôzne politicky motivované rozhodnutia vyradili z vrcholového manažmentu konverzných podnikov desiatky schopných manažérov. Pokles miezd v tradične najlepšie platených profesiách - zbrojárskej podnikoch - ktorý sa ničím nekompenzoval, neistota, okrem iného spôsobená i nedostatočne koncepčným prístupom ku konverzii a pod., zapríčinili odchod najkvalifikovanejších pracovníkov do súkromného sektora. Čiastočne sa rozpadla i výskumná báza, rozpadli sa zohrané pracovné tímy, ktoré je mimoriadne ťažké obnoviť.

¹⁴ Vytvárajú sa oddelenia nových pracovníkov dislokované v budovách, kde nie sú pôvodní zamestnanci.

klad účasť zamestnancov pri príprave nových výrobných programov. Skúsenosti z konverzie v SRN napr. dosvedčujú, že najproduktívnejší pri hľadaní náhradných programov boli radoví zamestnanci podniku a nie externí odborníci.¹⁵

Dobré vzťahy medzi manažmentom a zamestnancami v našich podnikoch môžu prekonávať pasivitu a skepsu na jednej strane, ale i uviesť na správnu mieru slepú, resp. falošnú dôveru, že nič sa nestane, že všetko pôjde ako doteraz. Môžu pomôcť i zmeniť postoje zamestnancov ku konverzii, ich neochotu zmeniť kvalifikáciu, prejsť na nové zameranie a pod.

K novej podnikovej kultúre patrí aj nová organizačno-riadiaca štruktúra založená na decentralizácii rozhodovacích právomocí na nižšie organizačné jednotky. V podnikoch ZŤS sa v tomto smere urobilo niekoľko krokov: zaviedlo sa divizionálne usporiadanie podniku, posilnili sa kompetencie a zodpovednosti vedenia divízií.

Dôležité miesto v novej organizačnej štruktúre majú oddelenia pre strategický rozvoj a - pokiaľ sa nevyužívajú externé marketingové služby - aj marketingové oddelenie. V oddelení strategického rozvoja by sa mali pripravovať strategické plány, v ktorých sa budú identifikovať hlavné faktory úspechu, ale i slabé miesta podniku a spôsob ich riešenia.

Jedným z najdôležitejších faktorov vytvárania novej podnikateľskej kultúry je vznikajúca nová vlastnícka štruktúra. Od vlastníckej štruktúry bude závisieť usporiadanie vzťahov vlastníci - manažment, možnosť a spôsob monitorovania manažéra, záujmová štruktúra (manažéri - zamestnanci) a pod. Vlastnícka štruktúra bude v rozhodujúcej miere determinovať ciele podniku a spôsoby ich dosahovania. Bude predstavovať jeden - i keď nie jediný - z najdôležitejších faktorov formovania nových behavioristických charakteristík podniku.

2. Konverzné stratégie a predpoklady ich realizácie

V užšom zmysle sa konverziou označuje postupné nahradzovanie vojenskej výroby civilnou výrobou. Na klesajúci dopyt po vojenskej produkcii môžu podniky reagovať v závislosti od toho, či klesá dopyt domáci, alebo aj zahraničný, aký je rozsah tohto poklesu atď. Podľa toho sa podniky zameriavajú na:

- hľadanie nových trhov a export na tieto trhy,
- diverzifikáciu produkcie,
- znižovanie vojenskej výroby a jej náhradu civilnou výrobou (konverzia),
- dočasné zakonzervovanie vojenskej výroby,
- zatvorenie podniku.

¹⁵ Je uzákonená participácia na úrovni závodu, resp. dielne prostredníctvom robotníckych rád a na úrovni podniku účasťou zamestnancov v dozorných radách (Pracovný zákon a zákony o kodeterminácii). Porovnaj: Co-determination in the Federal Republic of Germany. The Federal Minister of Labour and Social Affairs. Bonn 1991.

Inými slovami, konverzia v užšom zmysle predstavuje iba jedno z možných riešení, ktoré je vhodné za určitých podmienok, resp. spolu s iným riešením.

Každá z uvedených stratégií má iné predpoklady a podmienky svojej realizácie a, prirodzene, má na podniky častokrát veľmi rozdielne dopady. Pokúsime sa ich stručne naznačiť.

Export na nové trhy. Takýto export predpokladá:

- nájsť nové trhy, ktoré sú politicky prijateľné,¹⁶
- byť na nových trhoch dostatočne konkurencieschopný,
- získavať včasné uhrádzanie pohľadávok v zahraničí.

Pre slovenské podniky vojenského priemyslu konkurenciu na nových trhoch z východného bloku predstavuje Rusko a Poľsko, ktoré ponúkajú lacnejšiu, ale menej spoľahlivú produkciu (napr. tanky T-72).

V porovnaní so západnou produkciou je vojenská produkcia z podnikov SR lacnejšia, ale i technicky menej dokonalá. Úspešná konkurencieschopnosť predpokladá dodatočné investície do vojenskej výroby, ktoré by mohli zvýšiť jej predajnosť. Vývoz na nové trhy je prirodzene obmedzený i tým, že naše zbrane nemôžu prenikáť tam, kde sa používajú západné zbraňové systémy.

Urýchlené uhrádzanie pohľadávok v zahraničí¹⁷ je nevyhnutnou podmienkou na zvyšovanie exportu. Zlá finančná situácia podnikov v SR, a dosť pochopiteľná neochota bankovej sféry poskytovať úvery, neumožňuje uzatvárať, resp. plniť uzatvorené kontrakty. Spôsob uhrádzovania nákladov z pôžičiek alebo úverov, poskytovaných na tento účel danej krajine, štátom - ktorý je bežný na Západe - v súčasnosti sotva prichádza do úvahy.

Je teda zrejmé, že veľké možnosti exportu na nové trhy vojenský priemysel SR v súčasných podmienkach nemá. I keď nemožno vylúčiť, že časť exportu vojenskej produkcie bude pokračovať dlhodobejšie, export na nové trhy možno pokladať skôr za krátkodobé riešenie, prostredníctvom ktorého sa zabezpečí časť chýbajúcich prostriedkov na konverziu.¹⁸

Diverzifikácia produkcie. Diverzifikáciu produkcie môžeme pokladať za strednodobú stratégiu predstavujúcu rozvíjanie civilnej výroby popri pokračujúcej vojenskej výrobe. Pokračujúca vojenská výroba produkuje kapitál na diverzifikáciu výroby, ktorá v budúcnosti umožní postupnú konverziu výroby. Diverzifikácia

¹⁶ Na vývoz a dovoz zbraní poskytovalo licencie FMZO podľa zásad stanovených vládou ČSFR (uznesenie vlády č. 174/1991 o *Zásadách pre povoľovanie zahranično-obchodnej činnosti a poskytovanie licencií v oblasti vojenského materiálu a ustanovení medzirezortnej komisie*). Pri udeľovaní licencií si FMZO mohlo vyžiadať stanovisko FMZV, FMO, FMV. V sporných prípadoch rozhodovala medzirezortná komisia.

¹⁷ V súčasnosti sa predaj realizuje využitím akreditívu.

¹⁸ Kontrakt 250 ks tankov do Sýrie mal hodnotu 6,7 mld Kčs a uchoval podľa názoru vedenia ZŤS TS Martin, š. p., 4000 pracovných miest. Odlišne ho hodnotil hovorca FMZV E. Lánsky: "Sýrsky kontrakt je dokladom, ako možno urobiť zlé obchody, pokaziť vzťahy s priateľmi a spojencami, a pritom nezarobiť." Hospod. Nov., 14. 2. 1992.

je preto vhodná vtedy, ak vojenská produkcia je ešte predajná a zisková. Znamená to, že predpokladá včasné rozhodnutie predchádzajúce začiatku znižovania vojenskej výroby v dostatočnom predstihu.¹⁹

Západné skúsenosti naznačujú, že úspešná diverzifikácia vyžaduje, aby podnik poznal aspoň jedno: buď trh, na ktorom bude realizovať novú produkciu, alebo nový produkt, resp. novú technológiu.

Aj domáce úspešné príklady diverzifikácie túto skúsenosť potvrdzujú: napr. Adamovské strojárny sa rozhodli nediverzifikovať do úplne nových odborov alebo rozšíriť svoj tradičný strojársky sortiment.²⁰ Analogicky Mikrotechna nadviazala na svoju výrobnú tradíciu, v ktorej má dobré technologické zázemie.²¹

Jednou z možností ako prenikáť na "známy" trh je prostredníctvom zahraničného investora využiť prístup na trh, na ktorom je udomácnený.

Diverzifikácia sa môže uskutočňovať rôznymi spôsobmi: akvizíciou (napr. firmy, ktorá má prístup na nový trh), fúziou s takouto firmou, vytvorením nových dcérskych spoločností, spoločnými podnikmi. Môže ísť o rozšírenie výroby "in house", alebo i prostredníctvom contractingu u outsidera [1].

Dočasný zakonzervovanie vojenskej výroby. Toto rozhodnutie je podmienené rozhodnutím vlády, resp. jej orgánu ponechať a zakonzervovať výrobné kapacity pre prípad neočakávanej, alebo odkladanej potreby obnovy vojenskej výroby (napr. predpokladané prezbrojovanie armády v budúcnosti). Vyžaduje však nepretrhnúť dodávateľské väzby, ponechať zariadenia a minimálne zásoby, ponechať kvalifikovanú pracovnú silu v pohotovosti a pod. Je finančne nákladné a vyžaduje riešiť otázku, kto bude hradiť vzniknuté náklady.

Zatvorenie podniku. Ak náklady konverzie, resp. dočasného zakonzervovania vojenskej výroby sú neúnosne vysoké, je nevyhnutné zatvorenie podniku. Faktory, ktoré k tomu prispievajú, sú: ťažká konvertovateľnosť vojenskej výroby, neexistencia trhu pre náhradné programy a pod. Takýmto spôsobom sa riešilo likvidovanie vojenskej výroby napr. v podnikoch v Belgicku. Uvedené riešenie je vhodné vtedy, ak prostriedky, ktoré by sa inak použili na konverziu, môžu vytvoriť dostatok nových pracovných príležitostí pre uvoľňovaných pracovníkov.

Konverzia vojenskej výroby. Pokiaľ pri diverzifikácii sa nepredpokladá znižovanie vojenskej výroby v tom istom čase, konverzia predstavuje súbežné znižovanie vojenskej a rozširovanie civilnej výroby. Jej úspešný priebeh je náročný na splnenie mnohých predpokladov. Predpokladá:

¹⁹ Stupeň diverzifikácie podnikov SR bol pomerne značný a bol by mohol postupne narastať, keby sa prevažná časť zisku (do roku 1989 nad 80 %) nebola odvádzala do štátneho rozpočtu a neodčerpávala prostriedky na ďalšiu diverzifikáciu.

²⁰ Hospod. Nov., 18. 7. 1991.

²¹ Hospod. Nov., 6. 6. 1991.

- dostatok voľných investičných a neinvestičných zdrojov a ich dostupnosť,
- existenciu trhu pre novú produkciu,
- koordináciu rôznych záujmových skupín pri jej príprave a realizácii,
- úspešné vyrovnávanie sa s novou podnikateľskou kultúrou.

Dôsledky konverzie na zisk, na vytváranie prostriedkov na mzdy a sociálny rozvoj sú zo začiatku negatívne.²² Nové projekty sú náročné na investičné a neinvestičné zdroje a na prostriedky na rekvalifikáciu. V západných štátoch - v snahe udržať sociálny zmiar - sa okrem toho poskytujú kompenzácie uvoľňovaným pracovníkom, resp. na nižšie mzdy, aké mali vo vojenskej výrobe.

Pri nedostatku vlastných zdrojov a zdrojov zo štátneho rozpočtu sa ťažisko presúva na domáce úverové zdroje. Možnosť ich získania podnikmi v SR je, ako sme už uviedli, značne obmedzená. K riešeniu by prispel zahraničný kapitál, ktorého vstup je zatiaľ nedostatočný. Podniky ZŤS - ako to hodnotia vrcholoví pracovníci - za ostatné roky navštívilo asi 160 zahraničných investorov, ale "výsledok je takmer nulový".²³

V tejto situácii vyžaduje konverzia "zvláštny režim": udržiavanie ziskovej vojenskej výroby, príp. i rozširovanie vývozu jej produkcie, kým sa nevytvorí dostatok zdrojov pre náhradné programy. Je zrejmé, že "zvláštny režim" predpokladá postupnú difúziu čiastočnej konverzie do dodávateľských podnikov v protiklade s jednorazovou konverziou vo všetkých podnikoch v rovnakom čase.

Podmienkou konverzie je, aby náhradná produkcia nachádzala kúpyschopného odberateľa, t. j. trhy. Dopyt po konverznej produkcii čiastočne závisí od - z hľadiska podniku - exogénnych faktorov, ako sú: fáza hospodárskeho rozvoja, zahraničné hospodárske vzťahy (napr. odbúravanie colných bariér atď.), situácia na zahraničných trhoch atď.

Miera "ústretovejosti" podnikov k trhom je druhým faktorom, ktorý podmieňuje kúpyschopný dopyt po náhradnej produkcii. "Ústretovejosti" podnikov k trhom môže byť veľmi rozmanitá. Zahŕňa napr. rozumnú cenovú politiku,²⁴ dôkladný prieskum trhu,²⁵ získanie trhu prostredníctvom zahraničného investora atď.

²² Jedným z dôvodov je aj skutočnosť, že civilná produkcia je menej zisková ako vojenská.

²³ Okrem prekážok vstupu zahraničného kapitálu, ktoré sú spoločné pre všetky odvetvia - ako odbytová kríza, nestabilita slovenského hospodárstva, politická nestabilita, nedostatky v legislatíve a pod. - v konverzných podnikoch sa do popredia dostáva strata sovietskeho trhu, kam vyvážali časť civilnej produkcie (napr. lesné kolesové traktory) a váhavosť privatizácie.

²⁴ Cenovú konkurencieschopnosť ako podmienku získania odberateľa uvádza napr. Tesla Lip-tovský Hrádok. Hospod. Nov., 1. 7. 1991.

²⁵ Medzi úspešné príklady konverzie patrí napr. Mikrotechna, ktorá sa v náhradnej produkcii zamerala na zdravotnícku techniku, po ktorej je, ako uvádzajú, "trh hladný" (Hospod. Nov., 6. 6. 1991). Zbrojovka Brno medzi náhradnými programami má i šijacie stroje ZETINA, ktoré sú veľmi dobre predajné doma i v zahraničí. V roku 1992 predpokladali dodať na domáci trh 10 000 ks a približne toľko i na zahraničný trh (Hospod. Nov., 13. 2. 1992). Naopak, nepodarilo sa dobre odhadnúť dopyt po náhradnej produkcii v mnohých podnikoch ZŤS: napr. dopyt po cestných a stavebných strojoch, po poľnohospodárskej technike a pod.

3. Priebek konverzie v podnikoch SR

Rozsah konverzie. Podľa zámerov uznesení federálnej vlády v rokoch 1989 a 1990²⁶ v 25 rozhodujúcich podnikoch vojenského priemyslu SR sa mala vojenská výroba znižovať zo 100 % v roku 1988 na 10,8 % v roku 1991 a na 7,2 % v roku 1992 (porovnaj [9]). V priebehu roka 1991 sa konverzia oproti pôvodným zámerom čiastočne spomalila - skutočný pokles bol v r. 1991 o 63,5 %, t. j. na 36,5 % úrovne roku 1988.²⁷

Podľa federálnych (prevažne už realizovaných) zámerov sa najväčší pokles vojenskej produkcie sústredil do 4 podnikov (ZĽS TS Martin, š. p., ZĽS Dubnica n/Váhom, š. p., PPS, š. p., Detva, ZVS, š. p., Dubnica n/Váhom), v ktorých vojenská produkcia mala z 11,9 mld Kčs v roku 1988 poklesnúť na 0,34 mld Kčs v roku 1992, t. j. o 97,2 %. Tieto podniky sa v roku 1988 na vojenskej produkcii SR podieľali 61,5 %, ich podiel v roku 1992 mal poklesnúť na 24,1 %.

Pokles vojenskej produkcie nepostihuje všetky podniky s rovnakou intenzitou. Ak berieme do úvahy pôvodné zábery vlády ČSFR, medzi najviac postihnuté podniky podľa rozsahu utlmovania vojenskej produkcie v rokoch 1988-1992 by mali patriť ZĽS TS, š. p., Martin (pokles z podielu 23 % na vojenskej produkcii rozhodujúcich 25 podnikov SR v roku 1988 na 0 % - predpoklad v roku 1992), ZĽS Dubnica n/Váhom, š. p. (22 %; 0,2 %), PPS, š. p., Detva (7,9 %; 1,1 %) a ZVS, š. p., Dubnica n/Váhom (8,5 %; 19,5 %). Podľa tempa predpokladanej konverzie je poradie podnikov nasledovné: ZĽS TS Martin, š. p., ďalej nasleduje ZĽS Rimavská Sobota, š. p., ZĽS Lučenec, š. p., Vagónka, š. p., Poprad, Tesla, Liptovský Mikuláš, š. p. atď.²⁸

Ako je z údajov uvedených v zátvorkách zrejmé, podľa pôvodných zámerov do konca r. 1992 niektorí z najväčších výrobcov vojenskej produkcie v SR mali prestať vyrábať, alebo ich váha na vojenskej produkcii by poklesla na veľmi nízku úroveň (ZĽS TS Martin, š. p., ZĽS Dubnica n/Váhom, š. p., VAB, Bánovce nad Bebravou (na 16,4%) atď. Predpokladané 100 % zastavenie vojenskej produkcie sa v uvádzaných podnikoch zatiaľ nerealizovalo (napr. v ZĽS TS Martin, š. p., pokračuje v zníženom rozsahu vo výrobe tanku T-72 atď.).

²⁶ Uznesenie č. 159/1989 o komplexnom postupe efektívneho využitia uvoľňovaných kapacít výroby špeciálnej techniky, uznesenie č. 84/1989 o utlmovaní a zastavení tankovej výroby a č. 42/1990 o záveroch k výrobe, vývozu, koncepcii a konverzii špeciálnej techniky, vrátane zastavenia výroby bojových vozidiel pechoty.

²⁷ Podľa údajov MH SR. V treťom štvrtroku 1992 uskutočnil FŠÚ anketový prieskum v 24 podnikoch SR so zbrojárskou výrobou, ktoré predstavovali podľa veľkosti vojenskej produkcie v roku 1991 viac ako 87 % vojenskej výroby v SR a na zamestnanosti vo vojenskej výrobe sa v roku 1991 podieľali viac ako 72 %. Podľa údajov prieskumu v rokoch 1988-1991 pokles vojenskej produkcie bol približne 63,4 %, na rok 1992 sa predpokladal pokles o 74,6 %, t. j. približne na 25,4 % úrovne roka 1988. Celkový pokles zbrojárskej výroby za všetkých 36 podnikov v SR predstavoval v rokoch 1988-1992 však až 89,4 %, t. j. vojenská výroba v roku 1992 dosiahla len 10,6 % úrovne roka 1988.

²⁸ Predpokladalo sa 100 % zastavenie výroby do 4 rokov.

Bezprostredné ekonomické dopady. Rozhodnutia federálnej vlády ČSFR o konverzii mali na podniky SR bezprostredne ekonomické dopady, ktoré v roku 1990 za 36 podnikov v SR predstavovali asi 8 mld Kčs. Podieľali sa na nich nevyužiteľné zásoby 32 %, nevyužiteľné ZP 29 %, úroky 7,1 %, nevyvedené režijné náklady 16,8 %, penále, škody a pod. 14,7 %.²⁹

Jednotlivé podniky sa na uvedených dopadoch podieľali veľmi rozdielne: napr. podľa [9] najväčšie nevyužiteľné zásoby (v roku 1990) boli v ZŤS Dubnica n/Váhom, š. p., najväčšie nevyužiteľné základné prostriedky v PS, š. p., Považská Bystrica, najvyššie úroky z investičných a prevádzkových úverov v ZŤS TS Martin, š. p. Podľa [11] je toto poradie čiastočne odlišné.

Charakter jednotlivých nákladov je značne rozdielny a pri ich čiastočnom eliminovaní štátom sa postupovalo rozdielne.

Úhrada bezprostredných ekonomických dopadov. Podľa uznesenia federálnej vlády ČSFR č. 591/1991 z 26. 9. 1991 sa uhradila časť nákladov na nepoužiteľné zásoby a základné prostriedky z federálneho rozpočtu.

Nepoužiteľné zásoby do výšky 40 % sa umožnilo podnikom odpísať na úkor majetku, a zároveň splatiť úver za odpísané zásoby. 60 % malo byť hradených z federálneho rozpočtu, a to tak, že 30 % hodnoty dostával podnik hneď a ďalších 30 % si mohol nárokovať, keď Transakta a. s., Praha, poverená odpredajom zásob, tieto zásoby predá. Úhrada temer 1/3 nepoužiteľných zásob závisela od odpredaja, ktorý bol iba ťažko realizovateľný. Je zrejmé, že podniky tento druh pomoci štátu nemohli hodnotiť pozitívne, pretože reálne disponibilné prostriedky sa im - ak vôbec - zvýšili iba nepatrne.³⁰

Určitá finančná pomoc z rozpočtu federácie sa poskytla na splatenie úverov za nepoužiteľné základné prostriedky. Vláda ČSFR umožnila, aby tieto nepoužiteľné základné prostriedky, ktoré nie sú zaťažené nesplatenými úvermi, podniky mohli odpísať na ťarchu základného imania.

Náklady na konverzné programy. Podľa uznesenia vlády ČSFR č. 326/1991 mohla byť podpora konverzným projektom z rozpočtu federácie v roku 1991 stanovená maximálne do výšky 30 % celkových investičných nákladov projektu, ostatné prostriedky sa mali hradiť z bankových úverov a z vlastných zdrojov. Ak zoberieme do úvahy finančnú situáciu podnikov v konverzii (nízka, resp. záporná ziskovosť,³¹ neúmeraná zadlženosť) a obrannú reakciu komerčných

²⁹ Podľa [11]. K nahromadeniu zásob vo výške 2,5 mld Kčs došlo okrem iného i preto, lebo sa zastavila, resp. radikálne obmedzila finálna vojenská výroba, ale dodávky do nej ešte dobíjali.

³⁰ Zo získaných prostriedkov od štátu podniky museli uhradiť časť do Konsolidačnej banky.

³¹ Týka sa to predovšetkým konverzných podnikov v strojárstve. Podľa podnikového prieskumu zisk (bilančný) za všetkých 24 podnikov podľa očakávania poklesne v roku 1992 v porovnaní s rokom 1991 o 26,8 %. Na tomto poklese sa pokles zisku z vojenskej výroby podieľa iba 2,4 %, hoci sa predpokladá, že vojenská výroba sa v roku 1992 dostane do straty (index-62,7).

bánk³²: obidva ďalšie zdroje financovania konverzných projektov sa ukazujú ako málo dostupné.

Priebeh konverzie v podnikoch SR v rokoch 1991-1992. Konverzné projekty podnikov sú zamerané na modernizáciu hutníctva a metalurgie (výroba odliatkov z liatiny a hliníka), na výrobu agregátov pre automobilový priemysel a mobilné pracovné stroje (napr. naftové motory Lombardini v ZŤS TS Martin, š. p., prevodovky a nápravy v ZŤS Hriňová, š. p., hydraulické prvky PS, š. p., Detva), na výrobu mobilných pracovných strojov pre poľnohospodárstvo (malá poľnohospodárska mechanizácia v PS, š. p., Považská Bystrica), stavebníctvo (stavebné a cestné stroje Hanomag v ZŤS TS Martin, š. p.) a na manipuláciu s materiálom (napr. univerzálny nosič náradia UNIKOM-30 v ZŤS Prakovce, š. p.), na výrobu zariadení pre ťažobný priemysel (na ťažbu ropy a plynu v ZŤS Dubnica n/Váhom, š. p.) a na výrobu prístrojov a zariadení pre zdravotníctvo, napr. v ZVS, š. p., Dubnica n/Váhom, priemysel a dopravu, na výrobu dopravných prostriedkov (napr. malé motocykle v PS, š. p., Považská Bystrica, cisternové automobily, na výrobu ekologických zariadení v PS, š. p., Považská Bystrica, vo VSS, š. p., Košice) majú pomôcť nahradiť niektoré programy vojenskej výroby, ako sú napr. tanky, BVP, letecké motory DV-2, výroba munície a pod.

Vo februári 1992 ukončila francúzska SEMA štúdiu o konverzii slovenských podnikov, v ktorej okrem iného analyzovala pomerne podrobne 62 konverzných projektov v 13 rozhodujúcich podnikoch vojenského priemyslu SR [7], ktorých podiel na vojenskej výrobe v roku 1989 bol 83 %.

Podľa kritérií nadväznosti na doterajší predmet podnikania, dopadu na zamestnanosť a finančného rizika rozdelila projekty do 3 tried: na projekty nádejné, diskutabilné a neprijateľné. Týchto 62 konverzných projektov rozdelila do jednotlivých tried takto: 36 : 18 : 8.

SEMA sa kriticky vyjadrila k viacerým stránkam konverzných projektov: k nízkej konkurenčnej pozícii náhradnej produkcie doma a na zahraničných trhoch; k značnej diverzifikácii zámerov konverzných podnikov; k nízkej kooperácii medzi jednotlivými podnikmi vo výskumnej sfére, vo výrobe, a predovšetkým v prenikaní na zahraničné trhy.

Úzkym miestom konverzie - ale analogicky i podľa výsledkov, ktoré udáva SEMA - je zabezpečenosť odbytu konverzie. V roku 1992 polovica podnikov má a druhá polovica nemá zabezpečený odbyt náhradnej produkcie. Predpokladajú po roku 1992 sa značne zhoršujú: až 20 z 24 podnikov nemá odbyt pro-

³² Poučné je odcitovať názor riaditeľa ZŤS, Rimavská Sobota, š. p., Ing. Jána Vaculčiaka, v rozhovore pre Pravdu z 30. júla 1992: "Požehnanie projektu v centre sa malo stať predovšetkým akousi štátnou zárukou pre banky. Dnes však tá istá banka, ktorá nás oddĺžila, nechce dofinancovať projekt. Namiesto dlhodobých ponúk len krátkodobé úvery. Lenže my potrebujeme aspoň dva až tri roky, než sa nové programy zavedú a začnú prinášať efekt." Pod týmto zorným uhlom sa oných 6,3 milióna korún štátneho príspevku stáva de facto len ďalším "balastom zatažujúcim ekonomiku podniku".

dukcie zabezpečený. Jednou z príčin je i to, že v podnikoch nie je dostatočne rozvinutý marketing. Strategické zámery sú iba v 54,2 % prípadoch založené na podnikových marketingových štúdiách.³³

Úspešný priebeh konverzie podniky veľmi často podmieňujú vstupom zahraničného investora.

Vstup zahraničného investora pokladá 66,6 % podnikov za dôležitý, pre 16,7 % je dokonca rozhodujúci. Z hľadiska foriem zahraničnej účasti na prvé dve miesta dôležitosti 54,1 % podnikov kladie výrobnú kooperáciu a na posledné 4. a 5. miesto dôležitosti 37,5 % podnikov využitie zahraničných skúseností [12].

Pritom pozoruhodne nízka sa predpokladá účasť zahraničného investora na priamom vlastníctve v konverzných podnikoch: je to iba v 3 podnikoch do výšky 50 % účastín. Je to možné čiastočne zdôvodniť tým, že neexistuje dostatočne rozpracovaná vládna privatizačná politika, neexistuje ucelený vládny program konverzie atď. Pri príprave privatizačných projektov v dôsledku toho zostavovatelia nepoznali hranice a možnosti získavania nových zahraničných vlastníkov (resp. spoluvlastníkov). Zdrojová náročnosť konverzie, nedostatok vlastných zdrojov, nedostupnosť domácich bankových úverov by sa - ako by sme očakávali - mala odraziť na zvýšenej snahe získať zahraničné úvery.

Podľa výsledkov anketového prieskumu v podnikoch je ale veľmi nízka reálna a predpokladaná úroveň zahraničných úverov: v roku 1991 - žiaden zahraničný úver, v roku 1992 je známy jeden prípad a po roku 1992 predpoklad dvoch prípadov použitia zahraničných úverov.³⁴

Výsledky anketového prieskumu FSÚ a analýz, ktoré uskutočnila SEMA, sa nerozhádzajú - i keď každý z nich analyzoval iné stránky konverzie. Naznačujú, že úzke miesta konverzie nepredstavujú iba nedostatok zdrojov, ale i nedostatočné možnosti prenikať na nové trhy, nedostatky v získavaní zahraničných investorov, ktorí by umožnili aj vstup nových technológií a know-how, ale i nedostatky vo vnútorných štruktúrach a mechanizmoch podnikov (napr. neurčité predstavy o novej vlastníckej štruktúre, nedostatočne rozvinuté trhové aktivity, napr. marketing), ktoré sú zložkami podnikateľskej kultúry.

Záverom

Konverzia sa realizuje v období, keď ešte nie je vytvorené trhové prostredie, v ktorom by sa ľahšie hľadali náhradné programy, a keď sa ešte iba začala

³³ Porovnaj [12]. Náhradné produkcie v niektorých podnikoch ZŤS, zamerané napr. na poľnohospodárske, stavebné a cestné stroje a pod., narazili na veľké odbytové ťažkosti, ktoré sú dôsledkom rozpadu východných trhov, ale i prudkého poklesu dopytu na domácom trhu a rastúcej hospodárskej recesie.

³⁴ Podiel podnikov SR na zahraničných úveroch v porovnaní s českými podnikmi je veľmi nízky. Odráža to okrem iného i nižšiu informovanosť našich podnikov o možnostiach získavania zahraničných úverov v komerčných bankách, v EBRD atď., horšiu komparatívnu pozíciu slovenských podnikov atď.

rozbiehať transformácia existujúcich podnikov. Jej priebeh podstatne skomplikovalo spočiatku bezprecedentné tempo konverzie, v dôsledku ktorého prudko narástli náklady konverzie a poklesli predpokladané prostriedky na jej realizáciu. Nepriaznivé makroekonomické prostredie nevytvorilo vhodné predpoklady na realizáciu konverzných programov. Je evidentné, že v roku 1993 bude domáce makroekonomické prostredie charakterizovať ďalšie zhoršovanie - hospodársky pokles, rýchly rast cien, sťaženie prístupu k investičným zdrojom a pod. Bude pokračovať spomalenie hospodárskeho rastu a recesia v zahraničí, ktoré skomplikujú prístup na zahraničné trhy. Všetky tieto faktory bude treba vziať do úvahy pri príprave, resp. inovovaní programu konverzie nielen na úrovni štátu, ale i úrovni podnikov a na úrovni regiónov. Jedným z predpokladov dosiahnutia uspokojivých výsledkov bude, ako dobre sa tieto programy podarí pripraviť, resp. inovovať a do akej miery sa podarí ich koordinovať.

Došlo 1. 3. 1993

Literatúra

- [1] Diversifying from Defence. National Economic Development Council. London 1991.
- [2] Kontrolná správa o plnení opatrení riešenia dôsledkov konverzie zbrojárskej výroby v podnikoch SR. Bratislava, MH SR, február 1991.
- [3] COOPER, J.: Military Cuts and Conversion in the Defense Industry. Soviet Economy, 1991, č. 7. s. 121-142.
- [4] VRÁBLÍK, J. - KOCOVOVÁ, M.: Konverze zbrojní výroby. Praha, ÚÚNV december 1991. 59 s.
- [5] Hodnotenie výsledkov ekonomického vývoja v okrese Martin za rok 1991. Martin, Okresné oddelenie SŠÚ, február 1992.
- [6] VOSS, W.: Reduction in Armaments Production: Lessons to be Learnt from Adjustment to Structural Change in the Shipbuilding Industry in the Federal Republic of Germany. Geneve, ILO 1989.
- [7] Etude sectorielle pour la reconversion de l'industrie slovaque de l'armement. SEMA Group, MH SR, február 1992, zv. 1.
- [8] BALL, C.: Converting Military Facilities: Shared Responsibilities and the Road for Planning. Geneve, ILO 1985, 112 s.
- [9] Správa o konverzii zbrojárskej výroby v priemysle Slovenskej republiky. Bratislava, MH SR, 30. 10. 1990.
- [10] Konverze zbrojní výroby a zachovávaní nezbytných zbrojných kapacit. Praha, FMH 1991.
- [11] Správa o priebehu konverzie zbrojárskej výroby v priemysle Slovenskej republiky a štruktúrnych zmien v konverzných podnikoch. Bratislava, MH SR, marec 1992.
- [12] Anketový prieskum v podnikoch s vojenskou výrobou v SR. Bratislava FŠÚ, september 1992.
- [13] PAUKERT, Z. - RICHARDS, P.: Defence Expenditure, Industrial Conversion and Local Employment. Geneve, ILO, 1991.
- [14] Štúdia rozvoja regiónu Turiec. Martin, Vestník Okresného úradu, mimoriadna čiastka, jún 1992.

- [15] Analýza hospodárskej a sociálnej úrovne a zhodnotenie potencionálnych možností hospodárskeho rozvoja okresu Martin. Bratislava, VÚOP, jún 1991.
- [16] Informácia o základných regionálnych problémoch a regionálnej politike SR. KVHS, august 1992.
- [17] SCHMÖGNEROVÁ, B.: Zvláštnosti adaptácie podnikov SR v konverzii. [Výskumné práce, č. 12.] Bratislava, ÚET SAV, január 1993.

CONVERSION IN ENTERPRISES OF THE SLOVAK REPUBLIC IN THE TRANSITION PERIOD

Brigita SCHMÖGNEROVÁ

Conversion of the military industry represents the important part of industrial restructuring of the Slovak economy. Among the factors, that make conversion in the SR extremely difficult are the large volume of the military industry, the speed of conversion decided by the former Federal government in 1990 and 1991, product structure of the military industry, regional concentration of the military industry, etc. Conversion of the military industry in the SR is implemented in the transitory period that predetermines conversion in many ways. On enterprise level - which is analysed in the article - it includes the necessity of development of a new enterprise behaviour, access to new markets, availability of resources, "conversion" of a human factor, etc. Pros and cons of various conversion strategies are analyzed including exports to new markets, diversification, close-down, etc. On the basis of interviews in the converting enterprises in the SR the processes of conversion are analysed and evaluated.

Fungovanie trhu polotovarov z aspektu správania podnikov

Pavol KÁRÁSZ*

1. Úvod

V súčasnej fáze vývoja predstavuje úroveň správania podnikov rozhodujúci faktor oživenia ekonomiky. Doterajší priebeh hospodárskej reformy nezabezpečil zatiaľ v tejto oblasti dostatočné podmienky na potrebné zmeny. Je to predovšetkým dôsledok absencie konkurenčného prostredia a neschopnosti podnikov hľadať a akceptovať signály aj nadpodnikového pôvodu. Pritom tieto signály môžu prispieť k takým zmenám v správaní trhových subjektov, ktoré vedú k zvýšeniu konkurencieschopnosti vyrábanej produkcie a poskytovaných služieb.

Rozhodujúcu úlohu v tejto oblasti zohráva trh polotovarov, kde podniky značnú časť svojich transakcií uskutočňujú.

Naším zámerom je prispieť k budovaniu poznatkovej základne o trhu polotovarov. Uskutočnime to prostredníctvom charakteristík, ktoré umožňujú analýzu fungovania tohto trhu z aspektu správania podnikov, a určením takého ohraničenia cenových zmien, ktoré podporuje efektívnosť tohto správania.

2. Charakteristiky fungovania trhu polotovarov

Trh polotovarov (alebo medzispotrebných tovarov) je miestom, kde sa nakupujú a predávajú výrobky a služby potrebné na zabezpečenie výrobného procesu. To znamená, že je to trh, na ktorom trhovými subjektmi, t. j. predstaviteľmi dopytu a ponuky sú podniky. Spomedzi základných trhov hmotných statkov¹ je zvyčajne najväčší. Na ilustráciu možno uviesť, že v ekonomike Slovenska koncom 80. rokov sa na trhu polotovarov zrealizovalo zhruba 70 % vyrobenej produkcie.²

Z hľadiska správania trhových subjektov výnimočnosť tohto trhu spočíva predovšetkým v tom, že každý kupujúci je zároveň aj predávajúcim. Na zabezpečenie vlastnej výroby, resp. poskytovania služby nakupuje tovary a služby od ostatných subjektov trhu, ktorým potom predáva výsledok vlastnej činnosti

* Dr. Pavol KÁRÁSZ, CSc., Prognostický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava

¹ Sú dané okrem trhu polotovarov trmi spotrebných tovarov a investičných statkov [3].

² Na doplnenie sa dá poznamenať, že tento pomer v nemeckej alebo švajčiarskej ekonomike predstavuje hodnotu zhruba 50 %.

(produkciiu, resp. službu), na zabezpečenie ich výroby. Cena ním vyrábanej produkcie závisí od správania ostatných subjektov trhu, a zároveň jeho správanie závisí od cien produkcie vyrábanej ostatnými subjektmi trhu. To znamená podstatne zložitejší systém vzájomných vzťahov medzi trhovými subjektmi než na trhu spotrebných tovarov,³ kde všeobecná úroveň poznatkov o fungovaní trhových mechanizmov je spomedzi všetkých trhov hmotných statkov na najvyššej úrovni.

Vysoká úroveň fungovania vzájomných vzťahov medzi trhovými subjektmi na trhu polotovarov je základným predpokladom výkonnosti a konkurencieschopnosti každej ekonomiky. Jej zabezpečenie závisí od vhodnej symbiózy správania podnikov a od hospodárskej politiky vlády. Závisí od rozsahu poznatkov - tak podnikov, ako aj vlády - o fungovaní trhu polotovarov a miere ich uplatňovania. Jedným z východísk na získanie týchto poznatkov je chápanie hmotných tokov⁴ na trhu polotovarov tak, ako to umožňuje matica medzispotreby a aplikácia cenového modelu odvodeného z Leontiefovho lineárneho input-output modelu.

Prvok $x(t)_{ij}$ matice medzispotreby $X(t) = \|x(t)_{ij}\|$ $i, j = 1, \dots, n$ vyjadruje množstvo výrobkov zo skupiny komodít i (v ďalšom iba odvetvia i) použitých na výrobu výrobkov odvetvia j v čase t , pričom n vyjadruje počet odvetví. To znamená, že celkový dopyt na trhu polotovarov po výrobkoch (službách) z odvetvia i je daný hodnotou $x(t)_{i1} + \dots + x(t)_{in}$.

Na ilustráciu uvádzame, že v ekonomike SR v druhej polovici 80. rokov celkový dopyt na trhu polotovarov v chemickom priemysle bol 81 % a v strojárstve 62 % z produkcie vyrobenej v týchto odvetviach. Na dokreslenie uvádzame, že tieto podiely v ekonomike Švajčiarska sú 74 % a 54 %.

Nadväznosť hmotných tokov reprezentovaných maticou $X(t)$ na tvorbu dôchodkov⁵ a ceny produkcie vyrobenej v jednotlivých odvetviach možno vyjadriť cenovým modelom [1; 2; 4]:

$$p(t)_i = \sum_{j=1}^n v(t)_j \cdot b(t)_{ji} = \sum_{j=1}^n [h(t)_j / x(t)_j] \cdot b(t)_{ji}, \quad i = 1, \dots, n, \quad /1/$$

kde

- $p(t)_i$ - cenový index,
- $v(t)_i$ - hodnota pridaná spracovaním v bežných cenách pripadajúca na jednotku vyrobenej produkcie v stálych cenách ($v(t)_i = h(t)_i / x(t)_i$),
- $h(t)_j$ - hodnota pridaná spracovaním v bežných cenách,
- $x(t)_j$ - produkcia v stálych cenách,
- $b(t)_{ji}$ - komplexný koeficient⁶ v stálych cenách,

³ Na tomto trhu sú domácnosti iba kupujúcimi a výrobné organizácie iba predávajúcimi.

⁴ Tokov výrobkov a služieb.

⁵ Predstavovaných hodnotou pridanou spracovaním (odpisy, mzdy, zisk a daň) a pripadajúcich na jednotku produkcie.

⁶ Nazývaný aj koeficient plnej spotreby. Vyjadruje množstvo produkcie j -tého odvetvia potrebné na jednotku konečného použitia i -tého odvetvia. Je vyjadrením efektívnosti fungovania medziodvetvových vzťahov z hľadiska priamych i nepriamych väzieb.

pričom platí:

$$\begin{aligned} \|b(t)_{ij}\| &= B(t) = [E - A(t)]^{-1}; \|a(t)_{ij}\| = A(t), \\ i, j &= 1, \dots, n \text{ a } z(t)_i = p(t)_i \cdot x(t)_i, \end{aligned} \quad /2/$$

kde

- $z(t)_i$ - produkcia v bežných cenách,
 $a(t)_{ij}$ - technologický koeficient v stálych cenách [$a(t)_{ij} = x(t)_{ij} / x(t)_j$].

Vzťah /1/ vyjadruje, že cena produkcie i -tého odvetvia závisí od komplexných koeficientov nákladovej štruktúry tohto odvetvia, od hodnoty pridanej spracovaním a produkcie dosiahnutej v jednotlivých odvetviach ekonomiky. Uvedený vzťah predstavuje základnú sústavu väzieb medzi ukazovateľmi opisujúcimi fungovanie trhu polotovarov. Vytvára predpoklady na skúmanie tak kvality a úrovne fungovania trhu polotovarov, ako aj charakteru správania jeho subjektov. Umožňuje odvodenie charakteristík opisujúcich citlivosť cien vyrábanej produkcie na zmeny v správaní podnikov a charakteristík vyjadrujúcich pružnosť správania podnikov na cenové zmeny.

Uvedené charakteristiky možno rozdeliť do dvoch skupín. Prvá je tvorená cenovými elasticitami a druhá elasticitami hmotných a dôchodkových tokov.

Cenové elasticity

Cenové elasticity sú reprezentované tromi typmi koeficientov, odvoditeľných priamo z modelu /1/. Vyjadrujú dôchodkovú⁷ $\alpha(t)_{ij}$, produkčnú $\beta(t)_{ij}$ a spotrebnú⁸ $\gamma(t)_{ij}$ elasticitu⁹ ceny vyrobenej produkcie. To znamená, že sú dané:

$$\begin{aligned} \alpha(t)_{ij} &= [\delta p(t)_i / \delta h(t)_j] \cdot [h(t)_j / p(t)_j], \\ \beta(t)_{ij} &= [\delta p(t)_i / \delta x(t)_j] \cdot [x(t)_j / p(t)_j] \text{ a} \\ \gamma(t)_{ij} &= [\delta p(t)_i / \delta b(t)_{ji}] \cdot [b(t)_{ji} / p(t)_j]. \end{aligned}$$

Tieto cenové elasticity udávajú citlivosť ceny vyrobenej produkcie na zmeny v produkcii, v hodnote pridanej spracovaním a v komplexnej náročnosti na vstupy z jednotlivých odvetví. To znamená, že keď zmeny v správaní podnikov vedú k zmenám v produkcii, resp. v hodnote pridanej spracovaním, resp. v komplexnej náročnosti, potom uvedené koeficienty udávajú citlivosť ceny vyrobenej produkcie na tieto zmeny.

Pre uvedené koeficienty platí:

$$\alpha(t)_{ij} = -\beta(t)_{ij} = \gamma(t)_{ij} = [b(t)_{ji} \cdot h(t)_j] / [x(t)_j \cdot p(t)_j]. \quad /3/$$

⁷ Reprezentovanú hodnotou pridanou spracovaním v bežných cenách.

⁸ V zmysle komplexného koeficientu $b(t)_{ji}$.

⁹ Je daná zovšeobecnením teoretického princípu určujúceho dôchodkovú a produkčnú elasticitu [4] a jeho aplikáciou na vyjadrenie vzťahu medzi cenou a komplexným koeficientom.

Interpretácia dôchodkovej elasticity ceny $\alpha(t)_{ij}$ a produkčnej elasticity ceny $\beta(t)_{ij}$ je uvedená v [3] a [4]. Spotrebná elasticita ceny $\gamma(t)_{ij}$ vyjadruje percentuálnu zmenu ceny produkcie v odvetví i vyvolanú jednopercenťnou zmenou komplexného koeficientu $b(t)_{ji}$, pri nemennosti hodnoty pridanej spracovaním, produkcie a ostatných komplexných koeficientov v nákladovej štruktúre tohto odvetvia a nemennosti hodnoty pridanej spracovaním a produkcie v ostatných odvetviach v danom období.

Výpočet /3/ pre všetky i, j udáva maticu dôchodkových elasticít, resp. maticu záporných hodnôt produkčných elasticít, resp. maticu spotrebných elasticít cien, ktorú budeme označovať ako $C(t)$, t. j.:

$$C(t) = \|c(t)_{ij}\| = \|\alpha(t)_{ij}\| = \|\beta(t)_{ij}\| = \|\gamma(t)_{ij}\|, \quad i, j = 1, \dots, n \quad /4/$$

a v ďalšom nazývať iba maticou koeficientov cenových elasticít.¹⁰

Prvky matice $C(t)$ vyjadrujú elasticity cien medzi dvojicami odvetví a charakterizujú vplyv medziodvetvových vzťahov na cenu vyrobenej produkcie.

Riadok i matice $C(t)$ vyjadruje elasticity ceny v odvetví i vzhľadom na hodnotu pridanú spracovaním, resp. produkcie tvorené v jednotlivých odvetviach, resp. vzhľadom na komplexnú náročnosť v nákladovej štruktúre tohto odvetvia na vstupy z jednotlivých odvetví.

Stĺpec j matice $C(t)$ vyjadruje elasticity cien v jednotlivých odvetviach vzhľadom na hodnotu pridanú spracovaním, resp. produkciu vytvorenú v odvetví j , resp. vzhľadom na komplexnú náročnosť jednotlivých odvetví na vstupy z odvetvia j . Osobitný význam v matici $C(t)$ majú prvky na hlavnej diagonále.

Pre odvetvie i , prvok $c(t)_{ii}$ vyjadruje cenovú elasticitu v odvetví i vzhľadom na vytvorenú hodnotu pridanú spracovaním, resp. zápornú hodnotu cenovej elasticity vzhľadom na produkciu vyrobenú v tomto odvetví, resp. cenovú elasticitu vzhľadom na komplexnú náročnosť tohto odvetvia na vlastné vstupy.

Zo vzťahu /3/ vyplýva, že jednopercenťný rast produkcie, hodnoty pridanej spracovaním, alebo komplexného koeficienta, vyvoláva rovnakú absolútnu hodnotu percentuálnej zmeny ceny vyrobenej produkcie. Táto zmena v prípade rastu produkcie predstavuje cenový pokles. V prípade rastu hodnoty pridanej spracovaním, alebo rastu komplexného koeficienta, predstavuje cenový vzrast. Z uvedeného teda vyplýva, že rast konkurencieschopnosti výrobkov odvetvia i ¹¹ možno zabezpečiť:

- rastom produkcie¹² alebo
- poklesom komplexných koeficientov v nákladovej štruktúre tohto odvetvia.

¹⁰ Predstavuje zovšeobecnenie matice cenových elasticít uvedenej v [3] a [4].

¹¹ V zmysle zníženia ich ceny a zachovania úrovne hodnoty pridanej spracovaním.

¹² V odvetví i , resp. v ostatných odvetviach národného hospodárstva.

Kým prvý z uvedených spôsobov súvisí s extenzívnym (zdrojovo náročným) vývojom, druhý korešponduje s intenzívnym (zdrojovo úsporným, no technologicke náročným a kooperačne efektívnym) vývojom. Spomedzi dodávajúcich odvetví možno tie, ktoré uvedený extenzívny alebo intenzívny vývoj ovplyvňujú najviac, identifikovať na základe príslušného prvku matice koeficientov cenových elasticít. Znamená to napríklad, že konkurencieschopnosť výrobkov odvetvia i možno najúčinnejšie zvýšiť poklesom komplexnej náročnosti v nákladovej štruktúre tohto odvetvia na vstupy dodávané z tých odvetví, pre ktoré hodnoty $c(t)_{ij}$, $j = 1, \dots, n$ sú najväčšie. Možno ešte dodať, že vplyv na pokles komplexnej náročnosti je tým väčší, čím vyššia je príslušná hodnota $c(t)_{ij}$.

V súlade s poznatkami uvedenými v [3] možno konštatovať, že prvky $c(t)_{ii}$ patria medzi najväčšie prvky matice $C(t)$. To znamená, že také správanie podnikov, ktoré povedie k znižovaniu hodnoty $b(t)_{ii}$, podporuje konkurencieschopnosť výrobkov vyrábaných v rámci odvetvia i .

Analogicky ako dôchodkovú elasticitu možno odvodiť aj cenové elasticity vzhľadom na jednotlivé zložky hodnoty pridanej spracovaním.

Z hľadiska daňovej politiky, dôležitú informáciu môžu predstavovať koeficienty daňovej elasticity cien:

$$[\delta p(t)_i / \delta d(t)_j] \cdot [d(t)_j / p(t)_j] = [b(t)_{ii} \cdot d(t)_j] / [x(t)_j \cdot p(t)_j] \quad /5/$$

kde

$d(t)_j$ - daň.

Daňová elasticita ceny, reprezentovaná vzťahom /5/, vyjadruje percentuálnu zmenu ceny produkcie v odvetví i , vyvolanú jednopercenťnou zmenou dane v odvetví j , pri nemennosti produkcie, ostatných zložiek hodnoty pridanej spracovaním a komplexných koeficientov v nákladovej štruktúre tohto odvetvia a v ostatných odvetviach v danom období.

Zo vzťahu /5/ vyplýva, že rast daňovej zataženosti podnikov vyvolá rast cien produkcie vyrábanej v jednotlivých odvetviach a tým znižuje ich konkurencieschopnosť.

Výpočtom daňových elasticít podľa vzťahu /5/ pre všetky i, j možno získať maticu daňových elasticít, ktorej interpretácia a možnosti použitia sú analogické ako v prípade /4/.

Cenové, resp. daňové elasticity, t. j. prvky hlavnej diagonály matice cenových, resp. daňových elasticít vypočítaných pre odvetvia ekonomiky Slovenska za rok 1989¹³ sú uvedené v tabuľke 1. Okrem cenových a daňových elasticít v jednotlivých odvetviach obsahuje aj priemerné hodnoty týchto elasticít za celé národné hospodárstvo.

¹³ Výpočet sa uskutočnil použitím bilancie medziodborových vzťahov ekonomiky Slovenska za rok 1987 s prepojením na hrubý domáci produkt [6], aktualizovanej na cenovú úroveň roka 1989.

T a b u l k a 1

Cenové a daňové elasticity v odvetviach ekonomiky Slovenska v roku 1989

i	Odvetvie	Cena	Daň
1.	poľnohospodárstvo	.322	.0174
2.	lesníctvo	.530	.0502
3.	vodné hospodárstvo	.676	.0047
4.	priemysel palív	.464	.0049
5.	energetický priemysel	.249	.0040
6.	hutníctvo železa	.317	.0095
7.	hutníctvo neželezných kovov	.119	.0021
8.	chemický a gumárensko-azbestový priemysel	.276	.0048
9.	strojárstvo	.497	.0071
10.	elektrotechnický a kovospracujúci priemysel	.507	.0081
11.	priemysel stavebných hmôt	.355	.0429
12.	drevospracujúci priemysel	.285	.0068
13.	kovoobrábací priemysel	.382	.0048
14.	priemysel papiera a celulózy	.350	.0106
15.	priemysel skla, keramiky a porcelánu	.362	.0049
16.	textilný priemysel	.364	.0058
17.	konfekčný priemysel	.269	.0086
18.	kožiarsky priemysel	.321	.0108
19.	polygrafický priemysel	.303	.0042
20.	priemysel potravín a pochtín	.043	-.0122
21.	výroba mraziarenská, žriedelná a tabaková	.174	-.0050
22.	ostatná priemyselná výroba	.380	.0192
23.	stavebná výroba	.360	.0119
24.	geologická činnosť	.698	.0130
25.	projektová činnosť	.729	.0052
26.	doprava	.616	.1032
27.	spoje	.712	.0078
28.	obchod a verejné stravovanie	.842	.0071
29.	materiálno-technické zásobovanie	.478	.0221
30.	nákup poľnohospodárskych výrobkov	.449	.0241
31.	výkony bytového hospodárstva	.504	-.0378
32.	ubytovacie služby	.288	.0165
33.	služby cestovného ruchu	.535	.0148
34.	komunálne služby	.642	.0252
35.	školské výkony a služby	.487	.0054
36.	výkony kultúrnej činnosti	-.165	.0233
37.	zdravotná a sociálna starostlivosť	.456	.0534
38.	obchodné a technické služby	.670	.0136
39.	výkony správy, súdnictva, prokuratúry, arbitráže, obrany a bezpečnosti vrátane záchranných prác	.377	.0268
40.	výkony vedy a technického rozvoja	.580	.0266
41.	peňažníctvo a poisťovníctvo	.784	.0017
42.	výkony spoločn. organizácií vr. telovýchovy a šport. činností	.002	.0255
	Priemer	.419	.0144

Negatívna hodnota cenovej elasticity v odvetví *výkony kultúrnej činnosti* vyplýva zo zápornej hodnoty pridanej spracovaním, danej vysokou úrovňou dotácie, ktorá je v rámci použitej input-output tabuľky vyjadrená prostredníctvom záporného zisku. Negatívna hodnota daňovej elasticity v odvetviach *priemysel potravín a pochutín, výroba mraziarenská žriedelná a tabaková* a *výkony bytového hospodárstva* vyplýva zo zápornej hodnoty dane v týchto odvetviach.

Na základe tabuľky 1 možno konštatovať, že zmeny v správaní podnikov, vedúce k zmenám v hodnote pridanej spracovaním, resp. v produkcii, resp. v komplexných koeficientoch, vyvolávajú v zmysle cenových elasticít najväčšie zmeny v cenách vyrábanej produkcie predovšetkým v obchode a vo verejnom stravovaní, v peňažníctve a poisťovníctve, v spojoch, v projektovej činnosti a v doprave. Z uvedenej tabuľky ďalej vyplýva, že zvýšenie daňového zaťaženia vyvolá najvyšší vzrast cien predovšetkým v doprave.

Elasticity hmotných a dôchodkových tokov

Elasticity hmotných a dôchodkových tokov charakterizujú zmeny v správaní podnikov,¹⁴ ktoré sú vyvolané cenovými zmenami produkcie vyrábanej v jednotlivých odvetviach. Sú reprezentované koeficientmi cenovej elasticity produkcie, hodnoty pridanej spracovaním a komplexnej náročnosti. Tie sú priamo odvodiiteľné z nasledovnej úpravy vzťahu /1/:

$$p(t)_j = \sum_{k=1} v(t)_k \cdot b(t)_{kj} + v(t)_i \cdot b(t)_{ij} + \sum_{k=i+1} v(t)_k \cdot b(t)_{kj} \quad /6/$$

V prípade, ak si označíme:

$$\begin{aligned} \epsilon(t)_{ij} &= [\delta x(t)_i / \delta p(t)_j] \cdot [p(t)_j / x(t)_i], \\ \zeta(t)_{ij} &= [\delta h(t)_i / \delta p(t)_j] \cdot [p(t)_j / h(t)_i], \\ \eta(t)_{ij} &= [\delta b(t)_{ij} / \delta p(t)_j] \cdot [p(t)_j / b(t)_{ij}], \end{aligned} \quad /7/$$

potom pre uvedené koeficienty platí:

$$-\epsilon(t)_{ij} = \zeta(t)_{ij} = \eta(t)_{ij} = [x(t)_i \cdot p(t)_j] / [b(t)_{ij} \cdot h(t)_i]. \quad /8/$$

Cenová elasticita produkcie $\epsilon(t)_{ij}$ vyjadruje percentuálnu zmenu produkcie v odvetví i , vyvolanú jednopercenťnou zmenou ceny produkcie odvetvia j , pri nemennosti ostatných veličín podľa vzťahu /6/ v danom období.

Cenová elasticita hodnoty pridanej spracovaním $\zeta(t)_{ij}$ vyjadruje percentuálnu zmenu hodnoty pridanej spracovaním v odvetví i , vyvolanú jednopercenťnou zmenou ceny produkcie v odvetví j , pri nemennosti ostatných veličín podľa vzťahu /6/ v danom období.

Cenová elasticita komplexnej náročnosti $\eta(t)_{ij}$ vyjadruje percentuálnu zmenu komplexnej náročnosti odvetvia j na vstupy z odvetvia i ($b(t)_{ij}$), vyvolanú jed-

¹⁴ Na úrovni zmien produkcie, hodnoty pridanej spracovaním a komplexnej náročnosti na výrobky a služby dodávané jednotlivými odvetviami národného hospodárstva.

nopercentnou zmenou ceny produkcie odvetvia j , pri nemennosti ostatných veličín podľa vzťahu /6/ v danom období.

Zo vzťahu /8/ vyplýva, že jednopercenčný rast ceny vyrobenej produkcie vyvoláva rovnakú absolútnu hodnotu percentuálnej zmeny produkcie, hodnoty pridanej spracovaním a komplexnej náročnosti. Táto zmena v prípade produkcie znamená pokles. V prípade hodnoty pridanej spracovaním a komplexnej náročnosti predstavuje vzrast. Každá z týchto zmien je však v absolútnom vyjadrení rozdielna a zodpovedá inej dimenzii správania podnikov.

Výpočet /8/ pre všetky i, j udáva maticu cenových elasticít produkcie, resp. hodnoty pridanej spracovaním, resp. komplexnej náročnosti, ktorú budeme označovať ako $M(t)$, t. j.:

$$M(t) = \|m(t)_{ij}\| = \|-\epsilon(t)_{ij}\| = \|\zeta(t)_{ij}\| = \|\eta(t)_{ij}\|, \quad i, j = 1, \dots, n \quad /9/$$

a v ďalšom nazývať iba *maticou elasticít hmotných a dôchodkových tokov*.

Prvky matice $M(t)$ vyjadrujú elasticity hmotných a dôchodkových tokov medzi dvojicami odvetví a charakterizujú cenovými zmenami vyvolaný vplyv na produkciu, hodnotu pridanú spracovaním a komplexnú náročnosť.

Rast ceny produkcie v odvetví j vyvolá v oblasti produkcie (hodnoty pridanej spracovaním) jednotlivých odvetví národného hospodárstva pokles (rast) a v oblasti nákladovej štruktúry tohto odvetvia zvýšenie jej komplexnej náročnosti na vstupy dodávané z ostatných odvetví. O veľkosti tohto (týchto zmien) informuje j -tý stĺpec matice $M(t)$. Znamená to napríklad, že najväčší prvok v j -tom stĺpci matice $M(t)$ identifikuje odvetvie, v ktorom najviac poklesne produkcia, najviac vzrastie hodnota pridaná spracovaním a najviac vzrastie komplexná náročnosť odvetvia j vzhľadom na vstupy dodávané týmto odvetvím.

Rast cien produkcie jednotlivých odvetví vyvolá v produkcii (hodnote pridanej spracovaním) i -tého odvetvia pokles (rast) a zvýši ich komplexnú náročnosť vzhľadom na vstupy z odvetvia i . O veľkosti týchto zmien informuje i -tý riadok matice $M(t)$. Znamená to napríklad, že najväčší prvok v i -tom riadku matice $M(t)$ identifikuje to odvetvie, v ktorom zvýšenie ceny produkcie najviac ovplyvní pokles produkcie, rast hodnoty pridanej spracovaním i -tého odvetvia a ktorého komplexná náročnosť na vstupy z i -tého odvetvia najviac vzrastie.

Z uvedeného vyplýva, že matica $M(t)$ predstavuje určitú sústavu charakteristík opisujúcich dopad cenového vývoja na správanie podnikov. Toto správanie sa prejavuje v zmenách produkcie a hodnoty pridanej spracovaním v danom odvetví, vyvolaných zmenami cien produkcie v ostatných odvetviach. V rámci uvedeného správania však rozhodujúca úloha pripadá aspektu súvisiaciemu s utváraním úrovne komplexnej náročnosti, ktorá je determinantom efektívnosti zhodnocovania tak hmotných vstupov, ako aj služieb podnikmi. Interpretácia

matice $M(t)$ z tohto aspektu¹⁵ vyjadruje skutočnosť, že rastom ceny produkcie odberateľského odvetvia rastie i komplexná náročnosť v nákladovej štruktúre tohto odvetvia. O tom, z ktorých odvetví táto komplexná náročnosť vzhľadom na vstupy vzrastie najviac, informujú prvky príslušného stĺpca matice $M(t)$.

Osobitný význam v matici $M(t)$ majú prvky na hlavnej diagonále.

Pre odvetvie i , prvok $m(t)_{ii}$ vyjadruje zápornú hodnotu produkčnej elasticity, resp. elasticitu hodnoty pridanej spracovaním, resp. elasticitu komplexnej náročnosti na vlastnú produkciu, vzhľadom na cenu produkcie tohto odvetvia.

Hodnoty týchto koeficientov pre odvetvia ekonomiky Slovenska za rok 1989¹⁶ uvádzame v tabuľke 2. Z tabuľky vyplýva, že cenová zmena, uskutočnená na trhu polotovarov, najväčšiu zmenu v správaní podnikov¹⁷ spomedzi odvetví *materiálovej výroby* vyvolá v *priemysle potravín* a *pochutín*.¹⁸ Je to dané nízkou úrovňou hodnoty pridanej spracovaním, ktorá v skúmanom roku vyplývala z vysokých dotácií a zo zápornej dane.

Pre úplnosť sa žiada ešte dodať, že o vplyve zmeny ceny produkcie dodávateľského odvetvia na komplexnú náročnosť informuje cenová elasticita komplexnej náročnosti z hľadiska dodávateľského odvetvia. Použitím vzťahov /2/ a /6/ možno dospieť k tomu, že pre túto elasticitu platí:

$$[\delta b(t)_{ij} / \delta p(t)_i] \cdot [p(t)_i / b(t)_{ij}] = -1. \quad /10/$$

Zo vzťahu /10/ vyplýva, že jednopercenčné zvýšenie ceny produkcie ľubovoľného dodávateľského odvetvia vyvolá jednopercenčné zníženie komplexnej náročnosti na vstupy dodávané z tohto odvetvia v každom odvetví národného hospodárstva. Táto skutočnosť signalizuje také reagovanie podnikov na zdraženie vstupov potrebných pre vlastnú činnosť, ktoré povedie k zvýšeniu efektívnosti tejto činnosti, čo sa prejaví v rovnakom poklese komplexnej náročnosti na úrovni každého odvetvia.

Keďže na trhu polotovarov každé dodávateľské odvetvie je zároveň aj odberateľským a každý predávajúci podnik je aj kupujúcim, vplyv zmien cien produkcie vyrábanej v jednotlivých odvetviach má vplyv tak na rast, ako aj na pokles komplexnej náročnosti.

¹⁵ To znamená z aspektu cenovej elasticity komplexnej náročnosti.

¹⁶ Výpočet sa uskutočnil použitím tej istej údajovej základne ako v prípade tabuľky 1. V porovnaní s touto tabuľkou však neuvádzame výsledky za odvetvia *výkony kultúrnej činnosti a výkony spoločenských organizácií vrátane telovýchovy a športovej činnosti* z dôvodov vysokého podielu dotácií deformujúcich interpretáciu získaných výsledkov.

¹⁷ V zmysle zmien produkcie, hodnoty pridanej spracovaním a komplexnej náročnosti na výrobky a služby.

¹⁸ Tento fakt potvrdzuje aj obdobie hospodárskej reformy nasledujúce po roku 1989, spojené s cenovou liberalizáciou, ktorej nároky na adaptáciu agropotravinárskeho komplexu v mnohých prípadoch prekračovali možnosti odvetví tohto komplexu.

T a b u ľ k a 2

Elasticity hmotných a dôchodkových tokov v odvetviach ekonomiky Slovenska v roku 1989

i	Odvetvie	Elasticita
1.	poľnohospodárstvo	2,6
2.	lesníctvo	1,7
3.	vodné hospodárstvo	1,4
4.	priemysel palív	2,0
5.	energetický priemysel	3,9
6.	hutníctvo železa	3,3
7.	hutníctvo neželezných kovov	8,5
8.	chemický a gumárensko-azbestový priemysel	4,1
9.	strojárstvo	2,0
10.	elektrotechnický a kovospracujúci priemysel	2,1
11.	priemysel stavebných hmôt	2,9
12.	drevospracujúci priemysel	3,4
13.	kovoobrábaci priemysel	2,7
14.	priemysel papiera a celulózy	2,8
15.	priemysel skla, keramiky a porcelánu	2,6
16.	textilný priemysel	2,7
17.	konfekčný priemysel	3,6
18.	kožiarsky priemysel	2,9
19.	polygrafický priemysel	3,1
20.	priemysel potravín a pochutín	20,7
21.	výroba mraziarenská, žriedelná a tabaková	5,5
22.	ostatná priemyselná výroba	2,6
23.	stavebná výroba	2,7
24.	geologická činnosť	1,5
25.	projektová činnosť	1,3
26.	doprava	1,6
27.	spoje	1,4
28.	obchod a verejné stravovanie	1,2
29.	materiálno-technické zásobovanie	1,9
30.	nákup poľnohospodárskych výrobkov	1,9
31.	výkony bytového hospodárstva	2,0
32.	ubytovacie služby	3,5
33.	služby cestovného ruchu	1,9
34.	komunálne služby	1,5
35.	školské výkony a služby	2,1
36.	zdravotná a sociálna starostlivosť	2,2
37.	obchodné a technické služby	1,5
38.	výkony správy, súdnictva, prokuratúry, arbitráže, obrany a bezpečnosti vrátane záchranných prác	2,7
39.	výkony vedy a technického rozvoja	1,7
40.	peňažníctvo a poisovníctvo	1,3

V správaní podnikov však dominujú prvky,¹⁹ ktoré vedú v prevažnej miere k cenovému rastu. Cenový rast, ako to ukazujú cenové elasticity, vo všeobecnosti vyvoláva nárast komplexnej náročnosti, čím znižuje konkurencieschopnosť vyrábaných výrobkov. Keby sa našla taká miera rastu ceny produkcie daného odvetvia, ktorá nevyvolá nárast komplexnej náročnosti, ale povedie k jej poklesu, zodpovedalo by to optimálnej cenovej zmene. Tá okrem toho, že zabezpečí "primeraný" rast dôchodkov, tlačí aj príslušné podniky k takému správaniu, ktoré zvyšuje konkurencieschopnosť ich výrobkov. Prispieva k zvýšeniu efektívnosti fungovania trhu polotovarov, k rastu konkurencieschopnosti jednotlivých odvetví a k úprave výkonnosti celej ekonomiky. Na ohraničenie veľkosti takejto cenovej zmeny sa zameriame v nasledovnej časti.

3. Ohraničenie cenovej zmeny podporujúcej efektívnosť správania podnikov

Pri hľadaní horného ohraničenia cenovej zmeny produkcie súvisiacej s poklesom komplexnej náročnosti, v období určenom hodnotami 0 a 1 času t , budeme vychádzať z rozkladu:

$$\Delta p_i = \sum_j v_j \cdot \Delta b_{ji} + \sum_j \Delta v_j \cdot b(0)_{ji}, \quad /11/$$

kde

$$\Delta p_i = p(1)_i - p(0)_i, \quad \Delta b_{ji} = b(1)_{ji} - b(0)_{ji} \text{ a}$$

$$\Delta v_j = v(1)_j - v(0)_j.$$

Vo vzťahu /11/ z hľadiska nášho zámeru má kľúčové postavenie člen $\sum_j \Delta v_j \cdot b(0)_{ji}$. Vyjadruje tú časť cenovej zmeny v i -tom odvetví, ktorá závisí iba od dôchodkových zmien v odvetviach národného hospodárstva. Budeme ho nazývať vplyvom dôchodkových zmien na cenový vývoj.

Na základe vzťahu /11/ možno odvodiť nasledovné tvrdenie.²⁰

Tvrdenie 1

Keď je medzi obdobiami 0 a 1 cenová zmena produkcie v i -tom odvetví menšia ako vplyv dôchodkových zmien na cenový vývoj, t. j.:

$$\Delta p_i < \sum_j \Delta v_j \cdot b(0)_{ji}, \quad /12/$$

potom existujú také odvetvia, kde dodávky v rámci nákladovej štruktúry a komplexná náročnosť tohto odvetvia poklesne, t. j. existuje taká neprázdna množina N , že pre všetky j z N platí $\Delta b_{ji} < 0$.

¹⁹ Najmä v dôsledku snáh o zvyšovanie dôchodkov v rámci hodnoty pridanej spracovaním.

²⁰ Podrobný dôkaz správnosti tohto tvrdenia je uvedený v [5].

Z hľadiska správania trhových subjektov na trhu polotovarov udáva uvedené tvrdenie postačujúcu podmienku pre znižovanie komplexnej náročnosti, prostredníctvom ohraničenia veľkosti cenovej zmeny.

Uplatňovanie vzťahu /12/ môže viesť k zlepšeniu správania podnikov v zmysle znižovania komplexnej náročnosti v rámci daného odvetvia, nemusí však viesť k "primeranému" rastu dôchodkov - pre dané odvetvie j nezabezpečí $\Delta v_j > 0$. V ďalšom sa pokúsime o určenie takého dolného ohraničenia cenovej zmeny, ktoré uvedený rast dôchodkov garantuje. Budeme pritom vychádzať z rozkladu:

$$\Delta p_i = \sum_j \Delta v_j \cdot b(1)_{ji} + \sum_j v(0)_j \cdot \Delta b_{ji}, \quad /13/$$

ktorý sa dá odvodiť podobne ako rozklad daný vzťahom /11/.

Vo vzťahu /13/ má kľúčové postavenie člen $\sum_j v(0)_j \cdot \Delta b_{ji}$. Vyjadruje časť cenovej zmeny v i -tom odvetví, ktorá závisí iba od zmien v komplexnej náročnosti v tomto odvetví. Budeme ho nazývať vplyvom zmien v komplexnej náročnosti na cenový vývoj.

Na základe vzťahu /13/ možno odvodiť ďalšie tvrdenie.²¹

Tvrdenie 2

Keď je medzi obdobia 0 a 1 cenová zmena produkcie v i -tom odvetví väčšia ako vplyv zmien v komplexnej náročnosti na cenový vývoj, t. j.:

$$\Delta p_i > \sum_j v(0)_j \cdot \Delta b_{ji}, \quad /14/$$

potom existujú také odvetvia, v ktorých hodnota pridaná spracovaním na jednotku produkcie vzrastie, t. j. existuje taká neprázdna množina N , že pre všetky $j \in N$ platí $\Delta v_j > 0$.

Z hľadiska správania trhových subjektov na trhu polotovarov udáva uvedené tvrdenie postačujúcu podmienku pre rast hodnoty pridanej spracovaním na jednotku produkcie, prostredníctvom cenovej zmeny vyrobenej produkcie.

Z hľadiska takého správania podnikov, ktoré prispieva k rastu konkurencieschopnosti, a zároveň podporuje aj rast dôchodkov, majú uvedené tvrdenia významné praktické využitie. Pre cenové zmeny produkcie v jednotlivých odvetviach medzi ľubovoľnými obdobia 0 a 1 determinujú nasledovné ohraničenia:

$$\sum_j v(0)_j \cdot \Delta b_{ji} < \Delta p_i < \sum_j \Delta v_j \cdot b(0)_{ji}. \quad /15/$$

Znamená to, že vzťah /15/ predstavuje na úrovni ľubovoľného odvetvia dolnú a hornú hranicu pre najvhodnejšiu cenovú zmenu. Takáto cenová zmena musí byť väčšia ako tá jej časť, ktorá závisí iba od zmien v komplexnej náročnosti v tomto odvetví, no zároveň musí byť menšia ako tá časť cenovej zmeny, ktorá závisí iba od dôchodkových zmien v jednotlivých odvetviach.

²¹ Podrobný dôkaz správnosti tohto tvrdenia je uvedený v [5].

4. Záver

Uvedené cenové elasticity a elasticity hmotných a dôchodkových tokov vytvárajú predpoklady na skúmanie tak kvality a úrovne fungovania trhu polotovarov, ako aj základných aspektov správania jeho subjektov. Na rozlišovacej úrovni jednotlivých odvetví predstavujú tie charakteristiky, ktoré opisujú jednak citlivosť cien vyrábanej produkcie na zmeny v správaní podnikov, jednak pružnosť tohto správania na cenové zmeny. Cenové elasticity - okrem dôchodkového, produkčného a spotrebného aspektu správania podnikov - umožňujú analyzovať aj vplyv daňových zmien na cenový vývoj. Ukazuje sa, že rast daňovej zaťaženia podnikov vyvolá rast cien produkcie vyrábanej v jednotlivých odvetviach a tým znižuje ich konkurencieschopnosť.

Na úrovni ľubovoľného odvetvia získané ohraničenie cenovej zmeny udáva postačujúcu podmienku na jednej strane pre znižovanie komplexnej náročnosti, na druhej strane pre rast hodnoty pridanej spracovaním, pripadajúcej na jednotku vyrobenej produkcie. Zohľadňovanie tohto ohraničenia v cenovej politike podnikov zlepšuje konkurencieschopnosť vyrábanej produkcie a zvyšuje aj úroveň tvorby dôchodkov. Tieto skutočnosti na úrovni celej ekonomiky zlepšujú efektívnosť fungovania trhu polotovarov, a tak prispievajú k zvýšeniu výkonnosti národného hospodárstva.

Uvedené skutočnosti majú pre ekonomiku Slovenska v súčasnom štádiu hospodárskej reformy mimoriadny význam. Ich zužitkovanie podnikovou sférou môže prispieť k urýchleniu oživenia ponukových faktorov v ekonomike a tým k výraznému ovplyvneniu naštartovania rastových tendencií v národnom hospodárstve.

Došlo 9. 3. 1993

Literatúra

- [1] KÁRÁSZ, P.: Pôsobenie medziodvetvových vzťahov na vývoj cien vo výrobných odvetviach národného hospodárstva. Polit. Ekon., 38, 1990, č. 7, s. 829-837.
- [2] KÁRÁSZ, P.: Cenový vývoj v štruktúrnom modeli československej ekonomiky. Ekon. Čas., 38, 1990, č. 9, s. 755-766.
- [3] KÁRÁSZ, P.: Východiská cenových špecifik rozvoja trhu polotovarov v ekonomike ČSFR. Ekon. Čas., 39, 1991, č. 3, s. 175-184.
- [4] KÁRÁSZ, P.: Influence of Interindustrial Relationships on Prices in Czechoslovakia. Economic Systems Research, zv. 4, 1992, č. 4, s. 377-384.
- [5] KÁRÁSZ, P.: Špecifiká fungovania trhu polotovarov z aspektu správania sa podnikov. [Pracovné materiály, č. 14.] Bratislava, Prognostický ústav SAV 1992.
- [6] STRATIL, D.: Metodické postupy na zostavenie bilancie medziodvetvových vzťahov SR podľa HDP. [Pracovné materiály.] Bratislava, Prognostický ústav SAV 1990.

INTERMEDIATE GOODS MARKET FUNCTIONING FROM THE POSITION OF ENTERPRISES

Pavol KÁRÁSZ

In the paper showed price elasticities and elasticities of material and income flows create conditions for investigation of intermediate goods market functioning, and for investigation of the behavior of enterprises on this market. On distinguishing level of industries, they represent characteristics describing on the one hand a sensitivity of prices on changes in enterprises behavior, and on the other hand they express an elasticity of this behavior on the price changes. Price elasticities except income, production and consumption aspects of the enterprises behavior, allow to analyze also influence of taxes on the price changes. Obtained results also demonstrate that rising tax rate induce an increase of the produced goods prices, and has alleviating effect on their competitiveness.

On the level of arbitrary industry gained price change boundary, represents sufficient condition for the inverse coefficients decreasing, and for the value added per unity of output increasing. Acceptance of this boundary in the price policy of enterprises, could lead to an improvement of the produced goods competitiveness, and also to a higher level of the earned incomes. All above means an improvement of the intermediate goods market functioning, and an contribution to the national economy performance progression. These facts are extremely important, first of all, for transforming economies.

Vývoj investičnej aktivity na začiatku procesu transformácie ekonomiky Slovenska

Jiřina LAPIŠÁKOVÁ*

I. Úvod

Investície, ktoré spolu so spotrebou tvoria hlavné zložky hrubého domáceho produktu (HDP) danej krajiny, majú z makroekonomického pohľadu dvojakú úlohu: pôsobením na agregátny dopyt ovplyvňujú krátkodobú ekonomickú činnosť danej krajiny a prostredníctvom akumulácie kapitálu zvyšujú potenciálny produkt krajiny, čím vytvárajú predpoklady pre dlhodobý ekonomický rast.

Keďže investície sú determinované (okrem celkovej úrovne HDP a nákladov na investovanie) aj očakávaniami podnikateľov, orientovanými na budúci vývoj ekonomiky, predstavujú vysokonestabilnú zložku agregátnych výdavkov. Pretože citlivo reagujú na hospodársky vývoj (pokles investičnej výstavby časovo predbieha hospodársku stagnáciu, vzrast investičnej aktivity signalizuje nastupujúce oživenie ekonomiky), aj v krajinách s rozvinutou trhovou ekonomikou štát ovplyvňuje investície aktívnou menovou, fiškálnou a hospodárskou politikou.

V súčasných podmienkach prechodu ekonomiky Slovenska k trhovému hospodárstvu predstavujú investície problematickú oblasť, v ktorej sa stretávajú nové kritériá uskutočňovanej ekonomickej reformy s investičnými procesmi, začatými v rozhodujúcej miere ešte v časoch direktívneho plánovania. Pritom samo uplatňovanie týchto kritérií závisí od rýchlosti uskutočňovania procesu transformácie (s osobitným zreteľom na priebeh privatizácie a oživenie kapitálového trhu).

Predkladaný článok¹ si všíma obe stránky investičného procesu: jednak vývoj investícií do základných prostriedkov a zásob, jednak tvorbu kapitálových zdrojov. Údajová základňa pre rozbor investičnej aktivity v SR tvorili údaje z oficiálnych publikácií FŠÚ a SŠÚ, ako sú Štatistické ročenky za roky 1988-1992, Štatistická ročenka Slovenska 1991 a ďalšie dostupné materiály.

2. Vývoj investičnej aktivity v SR

Naštartovanie ekonomickej reformy v roku 1991, sprevádzané reštrikčnou menovou a finančnou politikou vrátane obmedzenia účasti štátu na financovaní

* Ing. Jiřina LAPIŠÁKOVÁ, INFOSTAT, Dúbravská 3, 842 21 Bratislava

¹ Vznikol na základe štúdie [4] spracovanej v rámci grantu SAV, číslo projektu 2/999450/92 *Štruktúrne súvislosti rozvoja slovenskej ekonomiky v období deväťdesiatych rokov.*

investičnej výstavby, liberalizácia cien (najmä pri strojoch a zariadeniach nezhnutých do rozpočtu stavieb), nejasnosť rozhodnutí o veľkých stavbách (napr. Mochovce a Gabčíkovo) a celkovo zlá situácia v štátnom sektore (nestabilita ekonomického prostredia, odbytové problémy, platobná neschopnosť podnikov, nejasnosť vo vlastníckych vzťahoch a pod.) viedli k vytvoreniu výraznej vnútornej dopytovej bariéry, ktorá sa prejavila ďalším poklesom investičnej aktivity podnikov.

Odvetvie stavebníctva, geologickej a projektovej činnosti sa v rokoch 1987-1989 podieľalo na tvorbe národného dôchodku SR v priemere 13,2 % a na celkovej zamestnanosti 11,55 %. Od roku 1990 vplyvom uvedených faktorov dochádza k poklesu dopytu po stavebných prácach. Zníženie investičnej aktivity podnikov sa prejavilo aj v zmene základných makroekonomických ukazovateľov. Podiel prírastku základných fondov na fonde akumulácie sa znížil cca o 22 % v porovnaní so stavom v roku 1987, podiel prírastku nedokončenej výstavby na fonde akumulácie vzrástol viac ako na trojnásobok. Enormný nárast rozostavanosti bol prejavom zotrvačných tendencií v investičnej výstavbe, pričom veľký rozsah prostriedkov viazaných v rozostavaných stavbách a vysoký stupeň ich dokončenosti spolu s obmedzenými kapitálovými zdrojmi poskytovali podnikom iba minimálny manévrovací priestor pre racionálnu investičnú politiku. Rozsiahle investície podnikov do zásob v očakávaní blížiacej sa liberalizácie cien a devalvácie koruny a vznik odbytových ťažkostí v dôsledku rozpadu vnútorného trhu a straty zahraničných trhov sa prejavili vo zvýšení podielu zásob na fonde akumulácie v porovnaní s východiskovým obdobím o 37,8 % a podielu fondu akumulácie na použitom národnom dôchodku cca o 27 % (pozri tab. I).

T a b u l k a 1

Použitie národného dôchodku v SR (v stálych cenách k 1.1.1984)

Ukazovateľ	Štruktúra (v %)					Tempá rastu	
	1987	1988	1989	1990	1991	1990/ 1987	1991/ 1990
fond nevyr. spotreby	83,19	82,98	83,37	80,85	89,84	110,87	70,12
fond akumulácie	16,81	17,02	16,63	19,15	10,16	126,96	33,47
použitý ND	100	100	100	100	100	114,08	63,10
prírastok zákl. fondov	70,48	66,11	60,15	42,51		78,38	
zmena stavu							
nedokončenej výstavby	16,29	15,05	23,81	43,47	65,85	346,73	25,64
prírastok zásob	13,23	18,84	16,04	14,02	34,15	137,78	81,51
fond akumulácie	100	100	100	100	100	129,96	33,47
podiel stavebnej výroby na ND	13,64	13,28	12,76	13,13		-	-
podiel stavebníctva na zamestnanosti	11,71	11,60	11,58	11,32	11,13	-	-

Po nástupe ekonomickej reformy v roku 1991 dochádza k ďalšiemu poklesu investičnej aktivity podnikov. Reštrikčná politika spojená so zhoršovaním ekonomických podmienok pri investovaní (pokles dotácií, rast cien, devalvácia, dovozná prirážka, rast diskontných a úrokových sadzieb), nevyjasnenosť perspektívnych programov ekonomického rozvoja podnikov a slabé zabezpečenie odbytu ich produkcie viedli k orientácii podnikov predovšetkým na prednostné riešenie naliehavých krátkodobých problémov (zadlženosť podnikov, riešenie otázok zamestnanosti, miezd a pod.). V dôsledku toho sa v roku 1991 znížil podiel fondu akumulácie na použitom národnom dôchodku na tretinu a podiel použitého národného dôchodku na 63,1 % stavu z roku 1990, z toho podiel prírastku základných fondov a nedokončenej výstavby na fonde akumulácie klesol takmer o 75 % a stav zásob o 18,5 %.

2.1 Vývoj investícií do fixného kapitálu

Vývoj investičných aktivít možno charakterizovať pomocou tabuľky 2.

T a b u ľ k a 2

Realizované investičné práce a dodávky (v stálych cenách roku 1989)

Ukazovateľ	Štruktúra (v %)					Tempá rastu	
	1987	1988	1989	1990	1991	1990/ 1987	1991/ 1990
I. NH spolu	100	100	100	100	100	114,32	71,91
v tom staveb. práce	57,88	54,19	52,51	49,47	45,23	97,71	65,75
stroje a zar.	42,12	45,81	47,49	50,53	54,77	137,14	77,95
z toho							
výrobná sféra	66,65	68,47	66,33	68,87	70,23	118,13	73,34
v tom staveb. práce	31,59	29,58	27,33	26,49	25,11	95,87	68,16
stroje a zar.	35,06	38,89	39,00	42,38	45,12	138,20	76,57
nevýrobná sféra	33,35	31,53	33,67	31,13	29,77	106,70	68,76
v tom staveb. práce	26,29	24,61	25,18	22,98	20,13	99,93	62,97
stroje a zar.	7,06	6,92	8,49	8,15	9,64	131,92	85,10
II. Realiz. inv. práce a dodávky (z odber. hľad.)	100	100	100	100	100	116,37	73,91
poľnohosp. a lesníctvo	21,45	20,54	18,77	16,22	11,01	87,99	50,17
vodné hospodárstvo	8,52	8,06	8,57	7,62	6,10	104,13	59,18
priemysel	43,40	47,83	50,37	54,17	57,30	145,26	78,18
staveb., geolog. a projekt. práce	6,33	5,56	4,80	4,41	5,33	81,07	89,38
doprava (vrát. osobnej)	13,02	10,86	10,68	10,29	11,13	91,99	79,92
spoje (vrát. nevýr.)	2,00	1,95	2,04	2,21	3,05	129,11	101,83
ostatné odvetvia	5,28	5,20	4,77	5,08	6,08	111,80	88,57

Poznámka: Ostatné odvetvia zahŕňajú vnútorný a zahraničný obchod, materiálo-technické zásobovanie, nákup poľnohospodárskych výrobkov a vydavateľskú činnosť.

Objemy realizovaných stavebných prác na začiatku hodnoteného obdobia zodpovedali vysokej investičnej aktivite, ktorú charakterizovala 30 % miera investovania. Vďaka zotrvačným tendenciám v investičnej výstavbe sa vysoká miera investovania udržala aj v roku 1990. V roku 1991 v dôsledku reštrikčných opatrení a celkového zhoršenia ekonomických podmienok, ktoré nútili podniky prednostne riešiť naliehavé krátkodobé problémy, klesla investičná aktivita podnikov v porovnaní so stavom v roku 1990 o 28,1 %. Pozitívne možno hodnotiť najmä posun v technologickej štruktúre investícií v prospech progresívnej zložky, t. j. strojov a zariadení (zo 42,12 % v roku 1989 na 50,53 % v roku 1990, resp. na 54,77 % v roku 1991), aj keď podiel stavebných prác v porovnaní s úrovňou vo vyspelých krajinách je stále príliš vysoký. Z realizovaných investičných prác a dodávok sa viac ako 2/3 realizovali vo výrobnjej sfére. Závažným problémom sa však stáva pokles investičnej aktivity v terciárnej sfére (vrátane infraštruktúry, ekológie a služieb). Hlavným dôvodom poklesu podielu investičných prác a dodávok realizovaných v nevýrobnej sfére z 33,35 % v roku 1987 na 31,13 % v roku 1990, resp. na 29,77 % v roku 1991 je pokles dopytu po stavebných prácach, vyvolaný nedostatkom kapitálových zdrojov vzhľadom na prísnu reštrikciu výdavkov zo štátneho rozpočtu. Pokiaľ ide o odvetvovú alokáciu investícií, degresívne štruktúrne zmeny sa prejavili vo väčšine národohospodárskych odvetví.

Hlboký pokles investícií do poľnohospodárstva a lesníctva (o 12 % v roku 1990, resp. o 50 % v roku 1991) nemožno hodnotiť pozitívne, pretože súčasný stav nie je prejavom prechodu poľnohospodárskych podnikov k racionálnemu správaniu (v minulosti totiž poľnohospodárstvo absorbovalo nadmerné investície v nepriaznivej štruktúre, ktoré viedli pri nedostatočnom využívaní kapacít k nehospodárnosti a vysokej nákladovosti poľnohospodárskej produkcie), ale vyplýval z celkovej destabilizácie a neujasnenosti koncepcie poľnohospodárstva na Slovensku.

Ani v investičnej aktivite priemyselných podnikov sa nerealizovali pozitívne štruktúrne zmeny. Naďalej pokračovali zotrvačné tendencie z minulosti, keď sa investovalo najmä do základného priemyslu (energetický, hutnícky, chemický priemysel, resp. strojárstvo), pri súčasnom poklese investičných aktivít do spracovateľského priemyslu a kvalifikovaných odborov vyžadujúcich zavádzanie nových technológií a technický rozvoj. Realizované investičné práce a dodávky klesli v roku 1991 o 21,8 % (v porovnaní so stavom v roku 1990), z toho stavebné práce o 30 % a dodávky strojov a zariadení o 20 %. Napriek tomu priemyselné podniky realizovali ešte 57,3 % z celkového objemu investičných prác a dodávok realizovaných v celom národnom hospodárstve. Vyššia investičná aktivita priemyselných podnikov bola ovplyvnená nielen pokračovaním výstavby veľkých stavieb, väčšinou perspektívneho významu, ktoré boli začaté už v minulosti, ale aj lepšou finančnou situáciou priemyslu v porovnaní s ostatnými národohospodárskymi odvetvami.

Pokles investičných aktivít v osobnej a nákladnej doprave na 79,92 % úrovne roku 1990 bol v roku 1991 vyvolaný najmä nízkou obnovou vozňového parku v osobnej doprave (pre nedostatok finančných prostriedkov) a v nákladnej doprave poklesom nákladky spôsobenej prudkým poklesom výroby. Pre nedostatok finančných zdrojov sa zatiaľ neuvažuje s modernizáciou dopravnej siete, ktorá už nevyhovuje požiadavkám modernej ekonomiky.

Z odvetví terciárnej sféry bola poklesom investičnej aktivity najviac postihnutá najmä komplexná bytová výstavba (pozri tab.3).

T a b u l k a 3

Bytová výstavba

Ukazovateľ	Počet stavieb					Tempá rastu	
	1987	1988	1989	1990	1991	1990/ 1987	1991/ 1990
začaté byty (stavby)	732	740	749	674	81	92,08	12,02
rozostavané byty	1785	1831	1968	2076	2229	116,30	107,37
dokončené byty	556	586	531	438	184	78,78	42,01

Pokles v bytovej výstavbe sa začal prejavovať už v roku 1990, keď sa počet dokončených bytov znížil na 78,78 % úrovne základného obdobia; z toho komunálnych bytov na 56,98 %, družstevných bytov na 74,60 % a podnikových bytov na 19,97 %. Jedine v individuálnej bytovej výstavbe sa v roku 1990 pozitívne prejavila snaha individuálnych stavebníkov urýchlene dokončiť výstavbu skôr, ako sa cenová liberalizácia prejaví aj v zmene cien stavebných materiálov. V roku 1991 bola dokončená iba tretina z celkového počtu bytov, ktoré boli dokončené v roku 1987. Ešte horšia situácia bola v oblasti začínania stavieb. Kým v roku 1990 bolo začatých ešte 92,08 % stavieb (z úrovne roku 1987), v roku 1991 už iba 12 % z úrovne roku 1990 pri súčasnom vzraste rozostavanosti bytov o 16,3 % v roku 1990 a o ďalších 7,4 % v roku 1991. Na nízkom počte začatých stavieb v rámci komplexnej bytovej výstavby mal podiel nielen nedostatok kapitálových zdrojov a nevyjasnená koncepcia bytovej politiky, ale aj nedostatočná územno-technická príprava a budovanie infraštruktúry. Vzhľadom na túto situáciu (za predpokladu rýchleho dokončovania a kolaudácie bytov) vysoká rozostavanosť poskytuje jedinou možnosť, ako bude možné v najbližších rokoch zabrániť úplnému rozpadu komplexnej bytovej výstavby v oblasti uvádzania bytov do užívania.

Z uvedeného rozboru vyplýva, že poklesom investičnej aktivity boli najviac postihnuté tie odvetvia, ktoré slúžili prevažne uspokojovaniu domácich potrieb. Domnievame sa, že pokles dopytu po produkcii týchto odvetví je iba dočasný a radikálne zníženie investičnej aktivity by mohlo v blízkej budúcnosti spôsobiť vážne poruchy v ekonomike SR.

Zmeny v sektore stavebníctva z hľadiska dodávateľskej sféry charakterizuje tabuľka 4. V roku 1990 sa znížil ukazovateľ stavebné práce podľa dodávateľských zmlúv o 6,3 % v porovnaní so základným obdobím, resp. v roku 1991 o ďalších 37,3 % v porovnaní so stavom v roku 1990. Priemerný počet pracovníkov v stavebníctve, v geologickej a projektovej činnosti sa znížil v roku 1990 o 8848 pracovníkov (o 3 %), resp. v roku 1991 o ďalších 26 785 osôb, t. j. cca o 10 %, z toho počet pracovníkov v stavebných podnikoch o 10,4 % v roku 1990, resp. o ďalších 20,2 % v roku 1991. V porovnaní s rokom 1990 sa mení aj štruktúra stavebných prác. Výkonnosť poklesla hlavne v nestavebných a družstevných organizáciách (vrátane JRD a svojpomocnej výstavby), v zahraničných a ostatných organizáciách. Zvýšenú investičnú aktivitu vykazuje obyvateľstvo.

T a b u ľ k a 4

Vývoj ukazovateľov výkonnosti stavebných organizácií (v bežných cenách príslušného roka)

Ukazovateľ	Štruktúra (v %)					Tempá rastu	
	1987	1988	1989	1990	1991	1990/ 1987	1991/ 1990
I. Staveb. práce spolu	100	100	100	100	100	106,42	99,78
v tom staveb. podniky	72,80	71,42	71,39	65,76	67,41	95,94	102,27
nestaveb. organiz.	10,54	10,85	10,29	15,51	10,56	156,20	67,92
JRD (svojpom.)	7,07	7,42	7,40	5,24	5,03	78,81	95,62
družst. (svojpom.)	0,51	0,49	0,50	0,50	0,39	105,65	77,78
obyvateľstvo	4,92	4,89	4,48	6,07	8,37	130,91	137,70
zahr. a ostat. org. (akcia Z)	4,16	4,93	5,94	6,90	8,24	181,63	74,77
II. Staveb. práce spolu	100	100	100	100	100	106,42	99,78
v tom invest. výst.	74,27	73,03	71,47	72,30	72,71	103,37	100,34
opravy	21,67	22,71	23,89	23,01	23,52	113,81	102,01
ostatné práce	4,06	4,26	4,64	4,69	3,77	122,82	80,27
III. Staveb. práce podľa dodávateľských zmlúv	100	100	100	100	100	93,67	62,70
v tom invest. výstavba	77,15	76,69	75,86	76,45	79,16	90,79	64,92
opravy	20,40	20,64	21,05	19,81	17,30	99,87	54,75
ostatné práce	2,45	2,67	3,09	3,74	3,54	132,75	59,28

Poznámka: Stavebné práce podľa dodávateľských zmlúv za roky 1990 a 1991 sú vyjadrené v cenách a organizačnej štruktúre roku 1991.

Zotrvačnosť tendencií z minulého obdobia sa v investičnej výstavbe prejavuje vysokou rozostavanosťou. Veľký rozsah prostriedkov viazaných v rozostavaných stavbách a vysoký stupeň ich dokončenosti poskytovali podnikom minimálny manévrovací priestor pre racionálnu investičnú politiku (pozri tab. 5). Rozostavanosť stavieb k 31. 12. sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím zvýšila v roku 1990 o 14 % a v roku 1991 o ďalších 13 % aj napriek o niečo lepšej situácii v dokončovaní stavieb.

T a b u ľ k a 5

Vývoj rozostavanosti (v bežných cenách príslušného roka)

Ukazovateľ (počet stavieb)	Tempá rastu (v %)			
	1988/1987	1989/1988	1990/1989	1991/1990
stavby začaté	105,41	74,70	151,08	81,03
stavby dokončené	99,43	79,93	112,91	105,84
stavby rozostavané k 31. 12.	100,97	96,80	114,03	113,02

Počet začatých stavieb sa v porovnaní s rokom 1990 znížil o 19 %. Najväčšiu expanziu v začínaní stavieb prejavuje ministerstvo dopravy, hospodárstva a poľnohospodárstva a týka sa opäť investične preferovaných odvetví (energetika, palivá, všeobecné strojárstvo, elektrotechnický priemysel a železničné siete). Ukazuje sa, že celoplošná nediferencovaná aplikácia reštrikčných opatrení nebola schopná zabezpečiť potrebné zmeny v investičnej výstavbe. Z tohto aspektu sa ako jediné možné riešenie javí nevyhnutnosť radikálne znížiť rozsah rozostavaných stavieb, a to aj za cenu ich zastavenia. V tomto smere by pozitívnu úlohu mala zohrať štátna štruktúrna politika, na základe ktorej by štát selektoval oblasti rozvoja a podporil ich nástrojmi hospodárskej politiky (daňové zvýhodnenia, štátne garancie a objednávky, splácanie úrokov a pod.).

2.2 Vývoj investícií do zásob

Vysoká úroveň zásob bola pre česko-slovenskú ekonomiku charakteristická už v období plánovitého riadenia. V priebehu transformačného procesu, najmä v dôsledku kolapsu zahraničného obchodu s krajinami RVHP a zmeny v správaní hospodárskych organizácií v dôsledku očakávania devalvácie meny a cenovej liberalizácie, vzrástol celkový objem zásob v SR v roku 1990 na 221 579 mil. Kčs (vyjadrené v bežných cenách), t. j. bol o 19,3 % vyšší ako vytvorený národný dôchodok a o 3,37 % vyšší ako použitý národný dôchodok. V roku 1991 zásoby vzrástli na 225 236 mil. Kčs (t. j. boli cca o 20,6 mld Kčs nižšie ako vytvorený národný dôchodok), ale pretože sa vyvíjali s nižšou dynamikou ako použitý národný dôchodok, ktorý sa uvádza v menovateli pomerových ukazovateľov, podiel zásob pripadajúcich na 100 Kčs použitého národného dôchodku sa znížil zo 108,79 Kčs v roku 1989 na 103,77 Kčs v roku 1990, resp. na 91,63 Kčs v roku 1991 (pozri tab. 6).

Alarmujúce je, že v rokoch 1987-1990 bolo v zásobách SR umŕtvených viac prostriedkov, ako tvoril jej použitý národný dôchodok. Pre zaujímavosť: podiel zásob v americkom spracovateľskom priemysle v roku 1986 bol 40 centov na 1 USD hrubého národného produktu vytvoreného v tomto období.

T a b u l k a 6

Podiel zásob na použitom národnom dôchodku

Ukazovateľ (v %)	1987	1988	1989	1990	1991
zásoby spolu / použitý ND	111,68	105,03	108,79	103,37	91,63
prírastok zásob / použitý ND	2,18	3,22	2,66	2,97	4,04
investície do fix. kapitálu / použitý ND	16,00	15,15	15,57	16,91	17,25
prírastok zásob / investície do fix. kapitálu	13,63	21,24	17,09	17,57	23,40

V porovnaní s predošlým rokom sa v rokoch 1990 a 1991 zvyšujú aj ostatné pomerové ukazovatele: podiel prírastku zásob na použitom národnom dôchodku, podiel investícií do fixného kapitálu (ktorý tvorí prírastok základných fondov a zmena stavu nedokončenej výstavby) na použitom národnom dôchodku a podiel prírastku zásob na investíciách do fixného kapitálu.

Prehľad o zmenách v odvetvovej štruktúre zásob poskytuje tabuľka 7. Najvyššie zásoby sú sústredené v priemysle (v roku 1990 34,58 % a v roku 1991 39,9 % z celkového objemu zásob vrátane nevyfakturovaných prác a dodávok a zariadenia staveniska). Z toho cca 85 % tvorili výrobné zásoby a 11,26 % odbytové zásoby. V roku 1991 sa podiel výrobných a odbytových zásob znížil na 80 : 18.

T a b u l k a 7

Odvetvová štruktúra zásob ku koncu roka (v bežných cenách príslušného roka)

Ukazovateľ	Štruktúra (v %)					Tempá rastu	
	1987	1988	1989	1990	1991	1990/ 1987	1991/ 1990
A. Výrobná sféra	-	-	-	-	-	113,06	100,22
poľnohosp. a lesníctvo	16,48	16,96	19,75	18,05	15,92	124,73	89,65
vodné hospodárstvo	0,10	0,12	0,10	0,10	0,11	110,94	120,19
priemysel	34,64	34,19	32,42	34,58	39,90	113,71	117,27
stav., geol., proj. práce	28,29	27,68	28,81	26,46	24,71	106,52	94,93
doprava	0,71	0,73	0,29	0,32	0,34	51,73	107,38
výrobné spoje	0,11	0,11	0,22	0,25	0,25	251,82	102,89
ostatné odvetvia	18,67	19,19	17,09	18,51	15,66	112,97	85,95
B. Nevýrobná sféra (vrát. nevýr. spojov)	1,00	1,02	1,32	1,73	3,11	195,90	183,27
Zásoby spolu	100	100	100	100	100	113,89	101,65

Vysoký podiel zásob sa sústreďuje i v odvetví stavebníctvo, geologické a projektové práce (26,46 % v roku 1990, resp. 24,71 % v roku 1991), poľnohospodárstvo a lesníctvo (18,05 %, resp. 15,92 %) a obehové odvetvia (18,51 %, resp. 15,66 %). Vo väčšine odvetví dochádza k hromadeniu zásob nielen v dô-

sledku rastu odbytových zásob, pretože podniky mali problémy s odbytom svojich výrobkov v súvislosti s rozpadom vnútorného trhu a stratou väčšiny zahraničných trhov, ale aj preto, lebo v očakávaní cenovej liberalizácie a devalvácie koruny podniky ďalej zvyšovali svoje už aj tak prívysoké "rezervy" výrobných zásob, ktoré mali ešte z čias plánovitého riadenia.

2.3 Vývoj v oblasti kapitálových zdrojov

Situáciu v oblasti kapitálových zdrojov na začiatku ekonomickej reformy charakterizovala predovšetkým vysoká zadlženosť podnikov a z toho vyplývajúci nedostatok vlastných kapitálových zdrojov, obmedzenie účasti štátu na financovaní investičnej výstavby, znehodnotenie amortizačných fondov v dôsledku inflačného vývoja a nepružná úverová politika bánk. Aj účasť zahraničného kapitálu bola hlboko pod očakávaním, a to tak pokiaľ ide o výšku zahraničných investícií, ako aj o ich odvetvovú alokáciu. Zmeny vo financovaní investičnej výstavby zo štátneho rozpočtu a z rozpočtov národných výborov charakterizuje tabuľka 8. V porovnaní so základným obdobím sa v roku 1990 znížil objem výdavkov na investičnú výstavbu financovanú zo štátneho rozpočtu (pri vyjadrení v bežných cenách) o 968 mil. Kčs. Ak vezmeme do úvahy inflačný vývoj cien, reálny pokles bude o niečo vyšší ako uvádza tabuľka 8. Z toho 43,86 % išlo na financovanie investičnej výstavby hospodárskych organizácií, takmer polovica na financovanie investičnej výstavby rozpočtových organizácií a 6,9 % na financovanie investičnej výstavby príspevkových organizácií.

Tabuľka 8

Výdavky na investičnú výstavbu podľa financovania (v bežných cenách)

Ukazovateľ	Štruktúra (v %)					Tempá rastu	
	1987	1988	1989	1990	1991	1990/ 1987	1991/ 1990
Zo štátneho rozpočtu							
rozpočtové organizácie	31,71	31,66	41,34	49,24	67,91	126,95	273,57
príspevkové organizácie	4,97	6,21	6,71	6,90	9,35	113,26	268,90
hospodárske organizácie	63,32	62,13	51,95	43,86	22,74	56,63	102,84
Spolu	100	100	100	100	100	81,74	198,36
Z rozpočtov NV							
rozpočtové organizácie	84,48	86,02	85,14	86,85	87,12	113,25	60,72
príspevkové organizácie	0,58	1,17	0,90	1,08	0,46	203,85	25,47
hospodárske organizácie	14,94	12,81	13,96	12,07	12,42	89,00	62,32
Spolu	100	100	100	100	100	110,15	60,53

V roku 1991 sa situácia zmenila - výdavky na investičnú výstavbu financovanú zo štátneho rozpočtu vzrástli v porovnaní s rokom 1990 o 3704 mil. Kčs na

úkor rozpočtov národných výborov. Zmenila sa aj štruktúra výdavkov: 67,9 % išlo na financovanie investičnej výstavby rozpočtových organizácií, 9,35 % na financovanie príspevkových organizácií a 22,7 % na financovanie investičnej výstavby hospodárskych organizácií.

Okrem dotácií zo štátneho rozpočtu a z rozpočtov národných výborov sa na financovaní investičnej výstavby podieľajú aj investičné úvery. Pretože údaje za SR nie sú k dispozícii, odhadli sme niektoré tendencie na základe údajov za celú ČSFR. Je zaujímavé, že pokiaľ ide o štruktúru čerpania investičných úverov a pôžičiek poskytovaných peňažnými ústavmi, nedošlo k významnejším zmenám. Čo sa však zmenilo, bol posun v prospech krátkodobých a strednodobých úverov, ktorý potvrdzuje hypotézu o prechode podnikov z riešenia dlhodobých zámerov na riešenie krátkodobých úloh.

Pokiaľ ide o vyhodnotenie podnikateľského záujmu zahraničných investorov, konkrétna situácia priniesla určité sklamanie oproti očakávaniu. Podľa údajov SŠÚ z 10 mld Kčs (640 mil. USD), ktoré boli preinvestované v ČSFR, pripadá na Slovensko asi 13 %. Pokiaľ ide o odvetvovú alokáciu investícií, zahraničné investície smerovali hlavne do automobilového a chemického priemyslu a do bankovníctva. Popri ekonomickej a politickej situácii sa na danom stave podieľajú najmä tieto faktory:

- medzery v legislatíve;
- absentujúce organizačné, konzultačné a poradenské strediská;
- problematická vlastnícka identifikácia česko-slovenských partnerov;
- absencia daňových zvýhodnení;
- nepružný bankový systém a absencia kapitálového trhu a trhu cenných papierov;
- nedostatočná informačná sieť, neprehľadný systém účtovníctva;
- zastaraná telekomunikačná sieť atď.

Paradoxom je, že záujem o joint-ventures prejavujú viac podniky, ktoré majú ekonomické a výrobné problémy, než prosperujúce podniky, v ktorých je predpoklad, že by dokázali lepšie využiť zahraničný kapitál.

Popri externých zdrojoch sa na financovaní investičnej výstavby podieľajú aj kapitálové zdroje, ktoré si podniky vytvárajú samy. Proces tvorby vlastných kapitálových zdrojov v podmienkach roku 1991 bol problematický už z toho dôvodu, že na jednej strane ho sprevádzala devalvácia meny, liberalizácia cien a reštrikčná finančná politika, na druhej strane vonkajšie problémy, ktoré sa prejavili najmä v raste odbytových ťažkostí podnikov. V dôsledku výrazného poklesu realizovaných ziskov a zníženia dotácií a subvencií k zisku sa znížil objem celkových zdrojov, ktoré mali podniky k dispozícii. Preto je paradoxné, že v dôsledku uprednostňovania naliehavějších prevádzkových potrieb podnikov, ohlásených úsporných opatrení ku koncu roka, ako aj vzhľadom na nezameniteľnosť dosiahnutých úspor vyplývajúcich zo sklzov na niektorých stavbách, dodatočne zvýšené objemy dotácií zo štátneho rozpočtu na investičnú výstavbu podnikov neboli vyčerpané v plnej výške.

3. Záver

V predloženom príspevku sme sa pokúsili zhodnotiť vývoj investičnej aktivity v ekonomike SR v rokoch 1990 a 1991. Z faktov, ktoré boli načrtnuté v článku, vyplýva, že výrazný pokles investičnej aktivity vo väčšine odvetví národného hospodárstva bol spojený s recesiou ekonomiky Slovenska v súvislosti s prechodom z direktívne plánovanej ekonomiky na trhové hospodárstvo. Nepriaznivé východiskové podmienky SR boli umocnené výrazným zhoršením vonkajších ekonomických podmienok hlavne v súvislosti s rozpadom trhu štátov RVHP a zjednotením Nemecka, krízou v Perzskom zálive i hospodárskym poklesom vo viacerých vyspelých krajinách.

Na riešenie zlej ekonomickej situácie vláda SR zatiaľ nevyužila možnosti investovania do infraštruktúry, čo mohlo podnieť rozmach v nadväzujúcich podnikateľských činnostiach a tým vyprovokovať hospodársky rast. Svojou účasťou na financovaní verejných investícií, smerujúcich najmä do technickej infraštruktúry a dopravných a telekomunikačných sietí, by štát mohol prispieť nielen k riešeniu zlej situácie v týchto odvetviach, ale aj k riešeniu otázok vysokej nezamestnanosti a sociálneho dopadu ekonomickej reformy na obyvateľstvo Slovenska.

V druhom a treťom štvrtroku 1992 síce badať na Slovensku určité oživenie v stavebnej výrobe, ktoré bolo vyvolané hlavne zvýšením vývozu stavebných prác do zahraničia a zvýšením produkcie súkromného sektora, naďalej však pokračoval úbytok pracovníkov v stavebníctve. Výrazne vzrástla produktivita práce prepočítaná z hodnoty ukazovateľa stavebné práce podľa dodávateľských zmlúv. Toto zvýšenie však bolo ovplyvnené najmä nízkou porovnávacou základňou v roku 1991. Kritická situácia v komplexnej bytovej výstavbe sa ani v roku 1992 nezlepšila.

Určitá stabilizácia, resp. oživenie v odvetví stavebníctva sú v každom prípade nádejné aj z hľadiska rozvoja ostatných odvetví národného hospodárstva. V našom prípade by však bolo predčasné hovoriť o signáloch všeobecného oživenia v ekonomike Slovenska najmä z toho dôvodu, že pozitívne zmeny sú zatiaľ krátkodobé (týkajú sa dvoch, resp. troch mesiacov) a iba niektorých odvetví (okrem stavebníctva je to napr. rast exportu do západných krajín a zvýšenie maloobchodného obratu). V rozhodujúcich odvetviach národného hospodárstva, ku ktorým nesporne patrí priemysel, sme však takýto zlom nezaznamenali. V každom prípade transformácia ekonomiky SR na trhové hospodárstvo je dlhodobý proces, v ktorom treba v najbližšom období rátať skôr s pokračovaním, resp. s prehĺbením recesie, ako s jej oživením, a to najmä v súvislosti s rozdelením ČSFR na dva samostatné štáty.

Literatúra

- [1] ADAMCOVÁ, I. - FERANCOVÁ, T. a kol.: Makroekonomické súvislosti realizácie transformačného procesu v SR a predpokladané tendencie vývoja. [Práca, č. 187/1991.] Bratislava, VÚOP 1991.
- [2] Ekonomika Slovenska na začiatku transformačného procesu. Bratislava, Ústav ekonomickej teórie SAV 1992.
- [3] Investiční aktivity a tvorba kapitálových zdrojů v podmínkách roku 1991 (1. až 3. čtvrtletí). [Studijně rozborové a informační materiály, č. j. 26161/91.] Praha, ÚÚNV 1992.
- [4] LAPIŠÁKOVÁ, J.: Vývoj investičnej aktivity na začiatku procesu transformácie ekonomiky Slovenska. [Pracovný materiál, č. 13.] Bratislava, Prognostický ústav SAV 1992.
- [5] Štatistické ročenky ČSFR za roky 1988-1992. Praha/Bratislava, FSÚ, ČSÚ, SŠÚ, SEVT.
- [6] Štatistická ročenka Slovenska 1991. Bratislava, SŠÚ 1991.
- [7] Bulletin FSÚ, 1992, č. 1 (č. j. 888/92). Praha, FSÚ 1992.
- [8] Monitor stavu hospodárstva SR za január až december 1991. Ekonomický monitor, 1991, č. 12. Bratislava, SŠÚ 1992.

INVESTMENT ACTIVITIES IN THE TRANSITION PERIOD OF THE SLOVAK ECONOMY

Jiřina LAPIŠÁKOVÁ

The paper contains the analysis of investment activities in the Slovak economy in the years 1990 and 1991. The starting conditions for the transition from centrally planned to a market economy weren't satisfactory. They were negatively affected by internal and external impacts.

The analysis of investment activities was carried out from three different points of view:

- the analysis of gross fixed capital formation,
- the analysis of changes in stocks,
- generation of capital resources.

On the basis of these analyses main trends in the development of investment activities were formulated. Investment activities of enterprises decreased because of their orientation on solving of short-term problems and shortage of internal capital resources and inaccessibility of the external ones, too. Many of objects couldn't be finished. Building of dwellings was almost fully paralyzed. Owing to a rapid decrease of demand the output of construction decreased by one third. Problems which enterprises had with the sale of their goods and services caused further increase in stocks. As it follows from above mentioned facts, the great decrease of investment activities is one of many proofs of the recession of the whole Slovak economy during the transition from planned to a market economy.

Štruktúrne východiská formovania terciárneho sektora v ekonomike Slovenska

Dalimil STRATIL*

Postavenie terciárneho sektora¹ v ekonomike Slovenska je determinované predovšetkým jeho vnútornou štruktúrou. V tomto príspevku² sa preto pokúsime preskúmať štruktúru terciárneho sektora a jej vývoj v období 1976-1990, porovnať ju s niektorými vybranými krajinami a naznačiť možnosti rozvoja odvetví tohto sektora v podmienkach postupného prechodu na trhový typ ekonomiky. Poukážeme aj na pôsobenie medzinárodných činností na rozvoj obchodu so službami ako súčasť zabezpečenia celkového ekonomického rastu [1; 2; 3].

1. Štruktúra terciárneho sektora a jej vývoj

Terciárny sektor pozostáva z heterogénnych činností, ktoré majú nezastupiteľné miesto medzi podmienkami a predpokladmi rastu národného hospodárstva, vystupujú ako obslužné odvetvia primárneho a sekundárneho sektora, uspokojujú základné a rozvojové potreby spoločnosti a zabezpečujú základné funkcie štátu [4; 5; 6]. Pri rozbere terciárneho sektora ekonomiky SR budeme vychádzať z jeho členenia na odvetvia, patriace podľa doterajšej klasifikácie ekonomických činností do výrobnéj sféry (nákladná doprava, výrobná časť spojov, vnútorný a zahraničný obchod, MTZ a nákup poľnohospodárskych výrobkov) a na ostatné nevýrobné odvetvia (osobná doprava, nevýrobná časť spojov, veda a výskum, bytové hospodárstvo, ubytovacie služby, cestovný ruch a komunálne služby, školstvo, kultúra, zdravotníctvo, obchodno-technické služby, peňažníctvo a poisťovníctvo, verejná správa, spoločenské organizácie a ostatné). V analýze overíme platnosť všeobecných hypotéz o vývoji štruktúry terciárneho sektora aj analytické prístupy ku skúmaniu jeho štruktúry vo vyspelých krajinách s trhovou ekonomikou. Tieto prístupy sú založené na realizovaní hospodárskej politiky smerujúcej buď k obmedzovaniu expanzie obchodu a verejnej správy a k podpore dynamiky ostatných služieb (tzv. švédsky model), alebo k podpore rastu obchodu a verejnej správy (tzv. americký model) [7; 8; 10].

* Ing. Dalimil STRATIL, CSc., INFOSTAT, Dúbravská cesta 3, 842 21 Bratislava

¹ Terciárny sektor zahŕňa trhové a netrhové služby uvedené v odvetvovej klasifikácii ekonomických činností (OKEČ) v kategóriách G až P.

² Článok vznikol na základe štúdie [2] spracovanej v rámci grantu SAV, číslo projektu 2/999 450/92 *Štruktúrne súvislosti rozvoja slovenskej ekonomiky v období 90. rokov.*

Východiskom na posudzovanie vnútornej štruktúry terciárneho sektora ekonomiky Slovenska sú bežne používané ukazovatele *pracovníci*, *investície* a *základné prostriedky*. Uvedieme aj niektoré údaje o výkonoch terciárneho sektora, avšak výsledky rozboru založené na týchto údajoch možno považovať z viacerých dôvodov za veľmi orientačné.

Základnú predstavu o štruktúre terciárneho sektora ekonomiky Slovenska v členení na výrobné a nevýrobné odvetvia poskytuje tabuľka 1. Podrobné údaje o členení terciárneho sektora podľa odvetví a ich rozbor je uvedený v [2]. Tento rozbor umožnil vyvodiť niekoľko záverov o štruktúre terciárneho sektora ekonomiky Slovenska a o jej vývoji v skúmanom období.

T a b u ľ k a 1
Štruktúra terciárneho sektora SR (v %)

Ukazovateľ	Odvetvia	Štruktúra			
		1976	1980	1985	1990
pracovníci	výrobné	37,42	37,22	36,92	33,84
	nevýrobné	62,58	62,78	63,08	66,16
investície	výrobné	-	19,15	20,25	20,35
	nevýrobné	-	80,85	79,75	79,65
základné prostriedky	výrobné	20,41	20,53	20,93	20,85
	nevýrobné	79,59	79,47	79,07	79,15
výkony	výrobné	30,11	34,14	33,03	32,88
	nevýrobné	69,89	65,86	66,97	67,12

Prameň: Štatistické ročenky; vlastné prepočty.

Platnosť všeobecných hypotéz o prednostnom raste pracovníkov, investícií, základných prostriedkov a výkonov v odvetviach terciárneho sektora ekonomiky Slovenska sa v skúmanom období potvrdzuje len čiastočne. V skúmanom období došlo k odlišnému vývoju vo výrobných a v nevýrobných odvetviach terciárneho sektora. Vývoj výrobných odvetví terciárneho sektora sleduje v zásade vývoj v primárnom a sekundárnom sektore národného hospodárstva. Prejavuje sa to v sústavnom poklese podielu pracovníkov, v raste podielu investícií aj v raste podielu základných prostriedkov. Tieto výsledky ukazujú, že výrobné odvetvia terciárneho sektora majú bezprostrednú väzbu na primárny a sekundárny sektor a pôsobia ako obslužné odvetvia týchto sektorov. Problémy spomalenia ekonomického rastu sa bezprostredne prenášali z primárneho a sekundárneho sektora do terciárneho sektora a v rámci centrálne plánovanej ekonomiky sa riešili rovnako. V nevýrobných odvetviach terciárneho sektora ekonomiky sa prejavujú tendencie, ktoré sú určujúce pre vývoj terciárneho sektora ako celku. Charakteristickou črtou vývoja je sústavné zvyšovanie podielu pracovníkov pri súčasnom poklese podielu investícií a nevýraznom poklese podielu základných

prostriedkov. Celkove sa však úroveň investícií, a najmä základných prostriedkov v skúmanom období zvyšovala, avšak pomalším tempom ako v primárnom a sekundárnom sektore národného hospodárstva.

Vlastná štruktúra výrobných a nevýrobných odvetví terciárneho sektora ekonomiky Slovenska sa v skúmanom období v podstate nezmenila. Vyplýva to zo všetkých skúmaných ukazovateľov. Odvetvová štruktúra tohto sektora sformovaná v roku 1976 sa v podstate nerozvíjala a udržiavala sa na rovnakej, i keď mierne stúpajúcej úrovni. Tento vývoj tiež ukazuje, že terciárny sektor sa vyvíjal na podklade schémy vyplývajúcej z tézy o proporcionálnom rozvoji národného hospodárstva, v rámci ktorej sa nevychádzalo zo skutočných potrieb a terciárny sektor vystupoval ako doplnkový sektor národného hospodárstva.

Štruktúra terciárneho sektora ekonomiky Slovenska ukazuje, že tento sektor sa približuje švédskemu modelu a má niektoré jeho črty. Platí to najmä pre dynamiku ostatných služieb nevýrobných odvetví terciárneho sektora, i keď bola limitovaná prostriedkami vyčlenenými v rámci rozvoja národného hospodárstva na tieto účely.

Vývoj terciárneho sektora v roku 1990, keď sa začína proces prechodu na trhový typ ekonomiky, ukazuje, že aj v tomto roku sa ešte presadzujú tendencie, ktoré boli identifikované v rámci skúmaného obdobia. Z vývoja vnútornej štruktúry terciárneho sektora možno usudzovať na začiatok procesu diferenciacie, najmä v odvetviach nevýrobnej sféry.

V tejto súvislosti treba uviesť jednu veľmi významnú charakteristiku terciárneho sektora, typickú pre jeho postavenie v podmienkach centrálne plánovanej ekonomiky. Rozhodujúca väčšina odvetví terciárneho sektora, najmä nevýrobné odvetvia sú bezprostredne previazané a závisia od štátneho rozpočtu. Niektoré odvetvia odľahčujú znovurozdeľovacie procesy sprostredkované štátnym rozpočtom a zabezpečujú časť finančných prostriedkov na pokrytie nákladov nevýrobnej sféry z vlastných zdrojov. Platí to najmä o odvetviach komunálne služby, osobná doprava, nevýrobné spoje, veda a výskum, bytové hospodárstvo, peňažníctvo a poisťovníctvo a ďalšie. Zmena pôsobenia štátneho rozpočtu môže spôsobiť problémy vyplývajúce z obmedzenia zdrojov poskytovaných zo štátneho rozpočtu, avšak na druhej strane vytvára priestor pre rozvoj týchto odvetví zvýšením zainteresovanosti na raste v období prechodu na trhovou ekonomiku.

2. Porovnanie štruktúry terciárneho sektora

Na správne pochopenie štruktúry terciárneho sektora ekonomiky Slovenska a jej vývoja v skúmanom období je účelné porovnať ju so štruktúrou terciárneho sektora vyspelých krajín s trhovou ekonomikou. Súbor porovnávaných krajín je uvedený v [2]. Toto porovnanie naráža však na niekoľko problémov. Základné obmedzenie vytvára údajová základňa, metodické vymedzenie porovnávaných ukazovateľov, odlišná klasifikácia národného hospodárstva a spôsob

ocenenia. Porovnanie je založené na odvetvovo členenom hrubom domácom produkte (HDP) a tej jeho časti, ktorá bola vytvorená v terciárnom sektore.

Porovnanie vychádza z relatívne hrubého členenia terciárneho sektora na 5 odvetví. Agregáty doprava a spoje, obchod a ubytovanie, peňažníctvo a poisťovníctvo nevyžadujú bližšiu špecifikáciu. Agregát verejná správa a ostatné verejné, sociálne a osobné služby zahŕňajú popri verejnej správe, obrane a bezpečnosti aj činnosti spoločenských organizácií a kultúry. V agregáte ostatné odvetvia sú zahrnuté najmä bytové hospodárstvo, obchodno-technické služby, veda, výskum a vývoj a ostatné obchodné služby.

Podiel agregátu doprava a spojov ekonomiky Slovenska na tvorbe HDP sa tesne približuje porovnávanému súboru krajín. V skúmanom súbore sa podiel HDP vytvoreného v odvetviach doprava pohybuje od 5,88 % (Švédsko) do 8,15 % (Belgicko), pričom v skúmanom období dochádza ku kolísaniu týchto podielov. Odvetvia doprava a spojov ekonomiky Slovenska s podielom 5,60 % sa nachádzajú pod dolnou hranicou intervalu súboru porovnávaných krajín. V agregáte obchod a ubytovanie sa podiel HDP vytvoreného v tomto agregáte pohybuje od 10,63 % vo Švédsku do 17,93 % v Belgicku. Vo väčšine porovnávaných krajín došlo v skúmanom období k tendencii postupného zvyšovania podielu tohto agregátu na tvorbe HDP. Ekonomika SR so svojimi 14,0 % sa nachádza zhruba v polovici tohto intervalu.

K zásadnému rozdielu dochádza v podieloch peňažníctva a poisťovníctva na celkovom HDP. Tieto odvetvia patria k najdynamickejším rozvojovým odvetviam a v skúmanom období dochádza vo všetkých krajinách pozorovaného súboru k rýchlemu rastu podielu HDP vytvoreného v týchto odvetviach na celkovom HDP. V roku 1985 sa podiely týchto odvetví na celkovom vytvorenom domácom produkte pohybovali od 11,20 % v NSR do 20,92 % v USA. Podiel tohto odvetvia na celkovom HDP ekonomiky Slovenska dosiahol v roku 1990 len 0,30 %. Vyplýva to predovšetkým z toho, že v podmienkach centrálne plánovanej ekonomiky nejestvuje v podstate peňažný a kapitálový trh a sprostredkovateľské činnosti bánk a poisťovní sa prakticky nerozvíjali.

V agregáte odvetví verejnej správy a ostatných verejných služieb dochádza v skúmanom období v pozorovanom súbore krajín k relatívne vysokému rozptylu. Podiely týchto odvetví na celkovom HDP sa pohybujú od 3,06 % v Rakúsku do 13,75 % v NSR, pričom v skúmaných krajinách došlo k odlišnému vývoju. Ekonomika Slovenska s 2,70 % leží pod dolnou hranicou intervalu vyspelých krajín s trhovou ekonomikou.

V agregáte ostatných odvetví nevýrobnej sféry sa v skúmanom období podiely pozorovaných krajín na celkovom HDP pohybovali od 11,69 % v USA do 33,8 % vo Švédsku. Tieto údaje potvrdzujú oprávnenosť analytického postupu vychádzajúceho z tzv. amerického alebo švédskeho modelu. V ekonomike Slovenska dosiahol tento podiel v roku 1990 hodnotu 8,80 %, ktorá leží pod dolnou hranicou intervalu skúmaných krajín.

Z medzinárodného porovnania možno usudzovať, že ekonomika Slovenska sa výrazne odlišuje od štruktúry ekonomík porovnávaných krajín. Skvalitnenie tejto štruktúry zo sektorového aspektu a jej priblíženie k štruktúre vyspelých krajín s trhovou ekonomikou vytvára predpoklady na riešenie súčasných kľúčových problémov ekonomiky Slovenska a môže k nemu pozitívne prispieť.

3. K ďalšiemu rozvoju terciárneho sektora

Analytické výsledky, ku ktorým sme dospeli v [1; 2] a v časti 1 a 2 tohto príspevku, ukazujú, že sektorová štruktúra ekonomiky Slovenska na začiatku 90. rokov značne zaostáva za štruktúrou ekonomiky rozvinutých krajín s trhovou ekonomikou. Sektorové členenie ekonomiky Slovenska má v tomto období len niektoré črty, ktoré ho približujú postindustriálnemu typu ekonomiky a zďaleka nedosahuje charakteristiky ekonomiky typu služieb. Výrazne sa odlišuje vnútorná štruktúra samotného terciárneho sektora, ktorá sa vyvíjala v podmienkach centrálne plánovanej ekonomiky v súlade s cieľmi a realizáciou hospodárskej politiky. Charakteristickou črtou rozvoja terciárneho sektora ako celku bolo, že nepôsobil ako dynamizujúci prvok rozvoja národného hospodárstva, ale plnil skôr úlohu doplnkového sektora. Rozvoj terciárneho sektora vzhľadom na prioritné postavenie primárneho a sekundárneho sektora bol determinovaný rozvojom týchto odvetví. V tomto rámci sa rozvíjali len niektoré odvetvia nevýrobnej sféry, pričom pri rozvoji týchto odvetví sa dôsledne uplatňovala zásada proporcionálneho rozvoja. Mnoho odvetví služieb chýbalo úplne alebo ich podiely na makroekonomických ukazovateľoch dosahujú zanedbateľné hodnoty. Na vnútornej štruktúre terciárneho sektora sa takto výrazne prejavuje na jednej strane dosiahnutá úroveň ekonomického rozvoja a na druhej strane pôsobenie faktorov charakterizujúcich daný ekonomický systém.

V období prechodu na trhovú ekonomiku sa budú na terciárny sektor ekonomiky Slovenska klástť úplne nové požiadavky, ktoré si budú vyžadovať podstatnú zmenu vnútornej štruktúry terciárneho sektora. Tieto zmeny sa postupne budú prejavovať na vzájomných reláciách primárneho, sekundárneho a terciárneho sektora ekonomiky Slovenska. Štruktúrne zmeny vnútri terciárneho sektora nemožno v súčasnom období vzhľadom na výrazné kvalitatívne zmeny exaktnejšie modelovať. O budúcom vývoji odvetví tohto sektora možno v súčasnosti diskutovať vo viac-menej všeobecnej polohe. Možno len naznačiť možnosti krátkodobého vývoja štruktúry terciárneho sektora ekonomiky Slovenska v období prechodu na trhovú ekonomiku.

V agregáte odvetví doprava a spoje sa možno domnievať, že v období prechodu dôjde k ďalšiemu útlmu ekonomickej činnosti, ktorej nositeľom bude predovšetkým odvetvie dopravy. Rozsah činnosti dopravy v rozhodujúcej miere závisí od rozvoja ekonomických činností v primárnom a sekundárnom sektore národného hospodárstva. Pre začiatok 90. rokov je charakteristickou črtou

stagnácia a pokles ekonomických činností v týchto sektoroch. Potvrzuje to vývoj syntetického ukazovateľa HDP a zložiek jeho použitia. Dnes sa názory o zastavení poklesu a obnovení dynamiky rozvoja ekonomiky odlišujú, a preto je veľmi obťažné hovoriť o obnovení dynamiky rozvoja tohto odvetvia. Určitým dynamizujúcim prvkom ďalšieho rozvoja odvetvia by mohla byť medzinárodná doprava, vedľajšie a pomocné činnosti v doprave, najmä sprostredkovanie dopravy, prekladiskové a skladovacie činnosti. Odvetvie spojov sa nachádza v kvalitatívne odlišnej situácii. V rámci spojov sa nachádzajú také subodvetvia, ako telekomunikácie a rádiokomunikácie, ktorých rozvoj je nevyhnutný a podmieňuje rast mnohých ekonomických činností nielen v primárnom a sekundárnom sektore národného hospodárstva, ale aj odvetví služieb, ktoré majú obchodno-technický charakter a vnútri terciárneho sektora predstavujú úplne nové odvetvia. Odvetvie spojov možno preto považovať za dynamizujúci prvok tohto agregátu.

V období prechodu na trhovú ekonomiku možno v agregáte obchod a ubytovanie reálne očakávať ďalší dynamický rast jednotlivých odvetví. Faktory, ktoré rozvoj odvetví tohto agregátu ovplyvňujú, sú veľmi rôznorodé. Poddimezovanie služieb obchodu v období centrálne plánovanej ekonomiky automaticky vytvára predpoklady na rozvoj odvetvia, založený na decentralizácii a novej organizácii maloobchodnej a veľkoobchodnej siete zabezpečovanej súkromným sektorom. Na druhej strane môže byť činnosť obchodu negatívne ovplyvnená klesajúcou reálnou konečnou spotrebou obyvateľstva a poklesom obchodnej činnosti vzhľadom na pokles produkcie vo výrobných odvetviach národného hospodárstva a na tendenciu poklesu obratu zahraničného obchodu. V odvetví ubytovanie, ktoré v podstate predstavuje odvetvie cestovného ruchu, možno rátať s ďalším rozvojom činností, a to v pasívnom i aktívnom cestovnom ruchu. Rozvoj aktívneho cestovného ruchu je podložený najmä prírodnými podmienkami Slovenska.

Reálne možno predpokladať, že v období prechodu na trhovú ekonomiku sa agregát peňažníctvo a poisťovníctvo stane odvetvím s vysokou dynamikou rozvoja a rýchlo rastúcim podielom na tvorbe HDP. Tento rozvoj sa spája s postupným vytváraním finančného a kapitálového trhu a je ním podmienený. Popri základných funkciách peňažníctva, ktoré sa odvíjajú od činností ústredných menových inštitúcií a činností ostatných peňažných inštitúcií, ktoré sa dostanú na novú kvalitatívnu úroveň, bude sa rozvíjať viacero nových činností súvisiacich s finančným sprostredkovaním, ako napr. leasing spojený s financovaním, ostatné poskytovanie úverov a ďalšie činnosti súvisiace s úverom. Patrí sem najmä prevádzka búr s cennými papiermi, zabezpečenie cenných papierov (sprostredkovanie podnikania na finančných trhoch) a pomocné činnosti spojené so sprostredkovaním úverov (finančné poradenské služby). V odvetví poisťovníctvo možno predpokladať, že dôjde k podstatnému rozšíreniu základných činností poisťovníctva (životné poistenie, penzijné poistenie a ostatné druhy poistenia, najmä poistenie majetku). Novými činnosťami v poisťovníctve sú rôzne pomocné činnosti spojené s poisťovníctvom.

Rovnako možno predpokladať, že dôjde k rozvoju činností v agregáte verejná správa a ostatné verejné, sociálne a iné služby. Vzhľadom na nové štátoprávne usporiadanie treba v oblasti verejnej správy reálne rátať s rozvojom služieb pre spoločnosť ako celok, najmä pokiaľ ide o zahraničné veci, obranu, súdnictvo, prokuratúru a hospodársku arbitráž, bezpečnosť a poriadok, protipožiarnu ochranu a ostatné záchranné práce. Novú kvalitu nadobudne usmerňovanie činností, ktoré poskytujú zdravotnícku starostlivosť, výchovu, kultúrne a sociálne služby, ako aj vedľajšie služby pre štátnu správu ako celok.

Osobitnú pozornosť si v tomto kontexte vyžaduje povinné sociálne poistenie a jeho organizovanie. V ostatných odvetviach verejných, sociálnych a ostatných služieb možno predpokladať, že dynamizujúce odvetvia budú predstavovať najmä činnosti spoločenských organizácií (činnosti obchodných a zamestnávateľských zväzov a zväzov združujúcich príslušníkov jedného povolania) a v rámci rekreačných, kultúrnych a športových činností také odvetvia, ako je výroba, požičiavanie a distribúcia filmov a videofilmov, televízia, niektoré zábavné, športové a rekreačné činnosti (najmä prevádzka športových zariadení, prevádzka herní a stávkových kancelárií a iných oddychových činností). Do tejto kategórie patria aj ostatné služby ako rôzne typy komunálnych služieb a ostatné služby prevažne osobného charakteru, kde sa v dôsledku decentralizácie vytvárajú vhodné podmienky na prirodzený rozvoj činností týchto odvetví terciárneho sektora.

V agregáte ostatné odvetvia terciárneho sektora možno predpokladať dynamický rozvoj. Pre tento agregát je charakteristický vznik viacerých nových činností, ako sú činnosti v oblasti nemovitostí (nákup a predaj nemovitostí, prenájom nemovitostí, realitné kancelárie a správa nemovitostí na základe honorárov alebo kontraktov), prenájom strojov a prístrojov bez obsluhujúceho personálu (dopravné prostriedky, iné stroje a prístroje) a prenájom výrobkov na osobnú spotrebu a domácnosti. Ďalej sem patria obchodné služby ako právne, daňové a podnikateľské poradenstvo, účtovníctvo a jeho revízia, výskum trhu a výskum verejnej mienky, správa cenných papierov, architektonické inžinierske poradenské služby a podobné technické služby, technické testovanie, meranie a analýzy, reklamné činnosti, sprostredkovanie pracovnej sily, pátracie a ochranné služby, čistenie budov a ostatné obchodné služby. Pokiaľ ide o odvetvia, ktoré poskytujú služby školstva a zdravotníctva, je ich ďalší rozvoj limitovaný zdrojmi, ktoré im v rozhodujúcej miere poskytuje štátny rozpočet. V tejto oblasti treba pre najbližšie obdobie rátať s racionalizáciou vynakladaných prostriedkov. Osobitné postavenie má v tomto agregáte veda, výskum a vývoj. Toto odvetvie produkuje produkciu, ktorú nemožno priradiť k bežnej produkcii, ale ktorá sa využíva v budúcnosti pre širokú škálu výrobných aj nevýrobných potrieb. Vystupuje teda ako odvetvie determinujúce a dynamizujúce vývoj celého národného hospodárstva. Rozvoj tohto odvetvia preto nemôže závisieť len od momentálnych potrieb a v tomto kontexte ho treba riešiť.

Problémy, ktoré sa spájajú s rozvojom terciárneho sektora, sú predmetom rastúcej pozornosti nielen z hľadiska vnútorných potrieb jednotlivých krajín, ale aj z medzinárodného aspektu. Z hľadiska danej krajiny je postavenie terciárneho sektora dané vzájomnými väzbami medzi odvetviami služieb a ostatnými odvetviami národného hospodárstva. K tomu však pristupuje ďalší významný aspekt, o ktorom sme sa doposiaľ nezmienili, a to potenciálny vývoz služieb alebo presnejšie obchod so službami. Pre krajiny, pre ktoré je charakteristický nedostatočný rozvoj terciárneho sektora a jeho odvetví - a takouto je aj ekonomika Slovenska - vzniká teda naliehavá potreba adekvátne integrovať rozvoj služieb do globálnych stratégií rozvoja národného hospodárstva ako celku. To v podstate predstavuje dvojjedinú úlohu:

- formulovať adekvátne rozvojové stratégie národného hospodárstva, jeho sektorov a odvetví;

- načrtnúť adekvátne postavenie danej krajiny v obchode so službami.

Venujme teraz pozornosť problému vytvárania predpokladov pre obchod so službami. Postavenie terciárneho sektora ako dynamizujúceho faktora ekonomického rozvoja si uvedomili aj niektoré medzinárodné organizácie, predovšetkým UNCTAD [3]. Konečným cieľom týchto organizácií je vytvoriť multilaterálny rámec pre medzinárodný obchod so službami a viesť so zainteresovanými krajinami rokovania o jeho realizácii. Osobitná pozornosť sa pritom venuje rozvoju služieb v krajinách, pre ktoré je typická nerozvinutosť sektora služieb. Činnosť medzinárodných organizácií smerovala v prvej fáze prác k rozpracovaniu úlohy sektora služieb v ekonomickom rozvoji. Zdôrazňuje sa tu vysoký stupeň heterogenosti sektora služieb, ktorý sa spája so špecifickými problémami jednotlivých odvetví služieb a s potrebou tvorby špecifických stratégií rozvoja. Štúdie poukazujú na to, že je ťažké generalizovať riešenia, ktoré sa navrhujú v súvislosti s jednotlivými odvetviami služieb, na sektor služieb ako celok.

V ďalšej etape sa rozpracovali koncepcie, princípy a pravidlá, ktoré umožňujú vybudovať rámec pre obchod so službami. V tejto súvislosti sa navrhuje aj riešenie problémov spojených s progresívnou liberalizáciou obchodu so službami, ktoré by podporilo proces ekonomického rozvoja. Rozpracovali sa aj štúdie, ktoré sa pokúšajú o vytvorenie vhodného prostredia pre medzinárodné rokovania o liberalizácii obchodu so službami tým, že v týchto štúdiách sa preskúmali špecifické problémy sektora služieb. Tieto problémy sa skúmali vo vybraných odvetviach ako telekomunikácie, poisťovníctvo, obchodno-technické služby a audiovizuálne služby.

Ďalšie štúdie sa týkali vypracovania regionálnych interakčných programov služieb a prístupov k informačným sieťam, napr. projekt EHS 1992. V týchto štúdiách sa analyzujú najmä problémy a regulačné režimy každého odvetvia služieb, identifikujú sa základné problémy a skúmajú sa dôsledky obchodu so službami a jeho možnej liberalizácie na dané krajiny. Formulujú sa tu aj problémy aplikability všeobecných koncepcií, pravidiel a princípov v uvažovaných

odvetviach služieb a navrhujú sa spôsoby ako pretransformovať rozvojové ciele na špecifické stratégie v rozvoji obchodu so službami.

Komplexný pohľad na problémy, vzťahujúce sa na odvetvia služieb v kontexte s budovaním potenciálneho multilaterálneho rámca obchodu so službami, dáva štúdia M. Gibssa a M. Hayashiho [3], ktorá vychádza z [11-17]. Autori štúdie tvrdia, že úsilie liberalizovať obchod so službami musí vziať do úvahy špecifiká jednotlivých odvetví služieb, najmä vzhľadom na trhovú štruktúru. Jedným zo základných problémov je slabosť domácich výrobcov služieb, ktorí nemajú dostatočné schopnosti konkurovať na svetových trhoch. Konkurenčná schopnosť na úrovni podnikov závisí od takých atribútov, ako finančné prostriedky, schopnosť efektívne využívať telekomunikácie a informačné technológie, informačné siete, prítomnosť na trhu, adekvátne zainteresovanosť štátnej správy a pod. Budovaný multilaterálny rámec obchodu so službami by mal redukovať túto koncentráciu na trhu a pomôcť nastupujúcim dodávateľom služieb, aby si upevnili svoju konkurenčnú schopnosť na trhu a zvýšili svoj podiel na svetovom trhu. Významný je aj problém komparatívnych výhod, ktoré sa spájajú s úrovňou a skladbou doterajšieho vývoja ekonomiky. Osobitným problémom, ktorý sa spája s liberalizáciou obchodu so službami, je voľný pohyb osôb cez hranice, aby mohli poskytovať služby v zahraničí, prístup k informačným sieťam a distribučným kanálom. Vážnym problémom je aj problém reciprocity, kde by sa nemali klásť otázky tak, či slabší účastník obchodu so službami je schopný zabezpečiť reciprocitu, ale tak, či bude môcť z liberalizácie obchodu získať adekvátne výhody. Napokon štúdia obsahuje aj niektoré špecifické návrhy, ktoré sa týkajú štruktúry a prvkov multilaterálneho rámca obchodu so službami.

V uvedenej diskusii sme sa pokúsili načrtnúť vo všeobecnej rovine možný rozvoj odvetví terciárneho sektora ekonomiky Slovenska v období prechodu na trhovú ekonomiku, ako aj poukázať na problémy, ktoré sú spojené s potenciálnym vývozom služieb s prihliadnutím na činnosť medzinárodných organizácií. Základný záver, ktorý možno z diskusie vyvodiť, je, že rozvoj štruktúry terciárneho sektora ekonomiky Slovenska a naň nadväzujúci obchod so službami by mal vychádzať z adekvátnej stratégie rozvoja služieb a stratégie zabezpečenia potenciálneho vývozu služieb, založeného na liberalizácii obchodu so službami. Tieto úlohy sú zložité a vyžadujú zainteresovanosť štátnej správy a širokú medzinárodnú spoluprácu.

4. Záverečné poznámky

Rozbor štruktúry terciárneho sektora ekonomiky Slovenska a jej determinantov v období 1976-1990 a porovnanie identifikovanej štruktúry so štruktúrou terciárneho sektora vyspelých krajín s trhovou ekonomikou poukázal na výraznú odlišnosť vnútornej štruktúry terciárneho sektora. V dôsledku toho bude k prebudovaniu štruktúry terciárneho sektora ekonomiky Slovenska v období precho-

du nevyhnutne potrebné pristúpiť tak, aby lepšie reagovala na požiadavky kladené na terciárny sektor z hľadiska rozvoja ekonomiky ako celku. Rozbor súčasne ukázal, že ďalší výskum v oblasti zdokonaľovania štruktúry terciárneho sektora by sa mal zamerať popri problémoch súvisiacich s vytváraním optimálnych podmienok na realizáciu štruktúrnych zmien v terciárnom sektore i na problém vytvárania predpokladov pre zahraničný obchod so službami. Tým by sa vytvorili adekvátne predpoklady na komplexné riešenie problémov terciárneho sektora ako dynamizujúceho prvku rozvoja národného hospodárstva ako celku.

Došlo 11. 3. 1993

Literatúra

- [1] STRATIL, D.: Postavenie terciárneho sektora v ekonomike Slovenska. Ekon. Čas., 40, 1992, č. 2.
- [2] STRATIL, D.: Štrukturálne východiská formovania terciárneho sektora v ekonomike Slovenska. [Pracovný materiál, č. 9, ISSN 0862-9137.] Bratislava, Prognostický ústav SAV 1992.
- [3] Trade in Services, Sectoral Issues. UN Conference of Trade and Development. New York, United Nations 1989.
- [4] KENNESSEY, R.: Primary, Secondary and Terciary Sectors. Népgazdasága, Budapest, Kossuth könyvkiadó 1964.
- [5] KUZNETS, S.: Economic Growth of Nations. Total Output and Production Structure. Cambridge, Press 1971.
- [6] FOURASTIÉ, J.: La productivité. Paris, Presse Universitaire de France 1972.
- [7] Kolektív: Reprodukčný proces ČSSR v 80. rokoch. Praha, Academia 1984.
- [8] CZESANÝ, S.: Zdokonaľování struktur při intenzifikaci ekonomiky. Praha, Svoboda 1984.
- [9] Prepočet hrubého domáceho produktu ČSSR do US dolárov. [Interný materiál FSÚ.] Praha, FSÚ 1988.
- [10] Kolektív: Ekonomická encyklopédia. 2. preprac. vyd. Praha, Svoboda 1984.
- [11] NUSBAUMER, J.: Service in the Global Market. Boston, Kluwer Academic Publishers 1987.
- [12] RICHARDSON, J. B.: Approach to Services Trade Theory. Oxford, Pergamon Press 1987.
- [13] GREY, R. C.: Concepts of Trade Diplomacy and Trade in Services. Thames Essay, London, 1989, č. 56.
- [14] Trade in Services and Developing Countries. Paris, OECD 1989, s. 7.
- [15] NOYELLA, T. - DUTKA, A. B.: International Trade in Business Services. New York, American Enterprise Institute 1988.

STRUCTURAL BASIS OF FORMING THE TERTIARY SECTOR IN THE SLOVAK ECONOMY

Dalimil STRATIL

The paper deals with the analysis of the tertiary sector structure in the Slovak economy within the period of the 1976-1990 with special emphasis on the year 1990. This structure was also compared with a set of developed market economies. Special attention was devoted to problems of development of the tertiary sector structure under conditions of the Slovak economy transition to a market economy and of the international trade with services.

Time series analysis and the comparative analysis were used as the basic methodological tools of the analysis. Another basic methodological approach used in our analysis was the verification of general hypotheses about the development of tertiary sector.

Basic indicators used in the analysis are following: employment, investment, real assets, output, gross domestic product, value added generated in branches of the tertiary sector and some derived indicators.

The analysis of the tertiary sector structure and its development makes possible to find differences between the structure of the Slovak economy and the compared economies, to identify the impact of central planning on the tertiary sector development and to quantify the contribution of this sector to the growth of the Slovak economy. At the same time the analysis is unable to identify the main directions of the development of individual branches of the tertiary sector and its contribution in solving of the most significant problems of the Slovak economy.

Prehľad vývoja základných proporcií v štruktúre ekonomiky Slovenska

Viera MOKRÁŠOVÁ*

1. Úvod

V predložennom článku¹ sa zameriame na základné vývojové tendencie a proporcie v štruktúre ekonomiky Slovenska z hľadiska číselnej prezentácie a interpretácie dostupných údajov za roky 1989 až 1992.² Vývoj niektorých ukazovateľov sledujeme od roku 1987 z dôvodu výraznejšieho vyjadrenia zmien v ekonomickom vývoji oproti predchádzajúcemu - centrálné plánovanému ekonomickému vývoju.

2. Základné vývojové tendencie

Východiskom hodnotenia sú tabuľky 1-8,³ obsahujúce základné makroekonomické ukazovatele v štruktúrnom priereze a tempo rastu absolútnych ukazovateľov. Makroekonomické ukazovatele a ich zmeny sú dôsledkom pôsobenia mikroekonomických zmien, ktorých kvantifikácia nie je údajovo zabezpečená. Jednotlivé roky skúmaného obdobia, v ktorom sa uskutočňuje transformačný proces, sa od seba líšia. V roku 1990 prebiehala prípravná fáza ekonomických premien, v roku 1991 sa prijímali východiskové opatrenia pre ekonomickú reformu a v roku 1992 sa tieto opatrenia začali programovo uplatňovať.

Vývoj *základných makroekonomických ukazovateľov* v rokoch 1987-1991 obsahuje tabuľka 1. Už v roku 1989 v porovnaní s rokom 1988 sa prejavilo určité spomalenie, pokles vývoja základných makroekonomických ukazovateľov, ktorý sa prehĺbil v roku 1990.

* Ing. Viera MOKRÁŠOVÁ, CSc., INFOSTAT, Dúbravská cesta 3, 842 21 Bratislava

¹ Článok vznikol na základe štúdie [13] spracovanej v rámci grantu SAV (číslo projektu: 2/999 450/92) *Štruktúrne súvislosti rozvoja slovenskej ekonomiky v období 90. rokov.*

² Kvantifikácia viacerých ukazovateľov za rok 1991 a 1992 nie je však úplná, resp. vychádza len z predbežných a odhadových údajov, vzhľadom na oneskorené a neúplné publikovanie väčšiny bilančných ukazovateľov za rok 1991; za rok 1992 sú k dispozícii len čiastkové informácie. Ak niektoré údaje za rok 1991, resp. 1992 už boli publikované a v tomto príspevku nie sú uvedené, sú to údaje, ktoré boli vyjadrené len v bežných cenách, resp. boli vymedzené odlišne, ako je časový rad údajov za roky 1987 až 1990, použitý ako hlavný zdroj údajov v tomto príspevku (napr. údaje o dovoze a vývoze za roky 1991 a 1992, vyjadrené v bežných cenách KČs FCO hranice dodávajúceho štátu, v tomto príspevku nepoužívame, pretože nie sú konzistentné s údajmi o dovoze a vývoze za roky 1987 až 1990).

³ Tabuľky 1-8 sú výsledkom vlastných výpočtov z údajov obsiahnutých v publikáciách uvedených v zozname literatúry.

T a b u ľ k a 1

Vývoj základných ukazovateľov SR v rokoch 1987-1991 (v % z údajov v s. c. k 1. 1. 1984)

Ukazovateľ	Tempo rastu ukazovateľov			
	1988/1987	1989/1988	1990/1989	1991/1990
spoločenský produkt	101,76	100,72	96,47	73,07
výrobná spotreba	101,34	101,34	96,44	69,20
výrobná spotreba / spoločenský produkt	99,57	100,61	99,97	94,71
dovoz / spoločenský produkt	100,39	101,50	108,56	.
vývoz / spoločenský produkt	97,47	90,08	90,86	.
národný dôchodok vytvorený	102,58	101,14	96,68	80,66
národný dôchodok použitý	105,77	103,21	104,49	63,10
dovoz	103,10	102,30	104,69	.
vývoz	99,13	90,73	87,66	.
nevýrobná spotreba	105,51	103,69	101,34	70,12
osobná spotreba	105,31	102,11	102,54	63,10
hmotná spoločenská spotreba	105,95	107,13	98,85	85,47
akumulácia	107,07	100,88	120,31	33,47
hrubý domáci produkt	101,93	101,24	98,69	83,59
pracovné sily	101,00	99,81	99,17	92,03
nezamestnaní	-	-	x	762,44

T a b u ľ k a 2

Vývoj spoločenského produktu SR v rokoch 1987-1991 (v % z údajov v s. c. k 1. 1. 1984)

Spoločenský produkt	Štruktúra spoločenského produktu v rokoch				Tempo rastu spoločenského produktu			
	1987	1988	1989	1990	1988/1987	1989/1988	1990/1989	1991/1990
spoloč. produkt	100,00	100,00	100,00	100,00	101,76	100,72	96,47	73,07
poľnohosp.	10,19	10,39	10,36	10,22	103,76	100,45	95,16	.
lesníctvo	0,44	0,42	0,43	0,44	99,10	100,95	100,28	.
vodné hospod.	0,46	0,45	0,53	0,67	100,77	116,91	123,68	.
priemysel	68,57	68,44	68,41	68,09	101,55	100,69	96,02	.
stavebníctvo	10,35	10,33	10,67	10,47	101,59	104,05	94,59	.
nákl. doprava	2,84	2,85	2,70	2,89	102,02	95,64	102,97	.
výrobné spoje	0,42	0,44	0,44	0,51	105,37	100,60	112,11	.
vnút. obch. a VS	3,05	3,21	3,24	3,30	106,81	101,75	98,27	.
zahr. obchod	2,29	2,05	1,53	1,55	91,38	75,15	97,30	.
mat.-tech. zásob.	0,82	0,82	0,93	1,04	102,08	114,30	107,88	.
nákup poľn. vyr.	0,21	0,21	0,30	0,28	103,21	142,82	91,16	.
ostat. vyr. odvet.	0,36	0,39	0,46	0,54	110,44	118,54	113,17	.

Výkonnosť ekonomiky v roku 1991 ďalej výrazne klesala. Táto tendencia sa prejavila aj v iných odvetviach v ukazovateľoch spoločenský produkt a národný dôchodok (tab. 2 a 3), pri hodnotení do roku 1990.

T a b u l k a 3

Vývoj národného dôchodku v SR v rokoch 1987-1991 (v % z údajov v s. c. k I. 1. 1984)

Národný dôchodok	Štruktúra národného dôchodku v rokoch				Tempo rastu národného dôchodku		
	1987	1988	1989	1990	1988/ 1987	1989/ 1988	1990/ 1989
Národný dôchodok	100,00	100,00	100,00	100,00	101,76	100,72	96,47
poľnohospodárstvo	6,53	6,82	7,22	7,02	103,76	100,45	95,16
lesníctvo	0,60	0,56	0,53	0,48	99,10	100,95	100,28
vodné hospodárstvo	0,39	0,28	0,30	0,56	100,77	116,91	123,68
priemysel	60,50	61,07	62,57	63,01	101,55	100,69	96,02
stavebníctvo	12,89	12,65	12,35	12,48	101,59	104,05	94,59
nákladná doprava	4,18	4,12	3,59	2,79	102,02	95,64	102,00
výrobné spoje	0,83	0,86	0,87	1,01	105,37	100,60	112,11
vnútorný obchod a VS	6,65	6,93	6,89	6,68	106,81	101,75	98,27
zahraničný obchod	5,51	4,73	3,21	3,34	91,38	75,15	97,30
materiál.-tech. zásobov.	1,36	1,36	1,55	1,98	102,08	114,30	107,88
nákup poľnohosp. vyr.	0,19	0,24	0,46	0,39	103,21	142,82	91,16
ostatné výrobné odvetvia	0,37	0,38	0,46	0,56	110,44	118,54	113,17

Materiálová náročnosť (podiel výrobnjej spotreby na spoločenskom produkte) sa v roku 1991 znížila v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi (65,63 % v roku 1987; 65,35 % v roku 1988; 65,75 % v roku 1989; 65,73 % v roku 1990 a 62,75 % v roku 1991). Podiel dovozu na spoločenskom produkte - *dovozná náročnosť* rástol (z úrovne 15,25 % v roku 1987, 15,31 % v roku 1988 a 15,54 % v roku 1989 na úroveň 16,87 % v roku 1990). Podiel vývozu na spoločenskom produkte sa znižoval (z úrovne 13,45 % v roku 1987, 13,11 % v roku 1988 a 11,81 % v roku 1989 na úroveň 10,73 % v roku 1990).

Práve vývoj dovozu a vývozu poukazuje na pasívnu zahraničnoobchodnú politiku v slovenskej ekonomike. Trojnásobná devalvácia česko-slovenskej koruny mohla byť proexportným stimulom pre výrobcov, ale v dôsledku rozpadu trhu krajín RVHP a ťažkostí s prenikaním na náročné trhy vyspelých krajín sa tento stimul nevyužil; navyše sa zachováva surovinový charakter vývozu.

Podľa údajov tabuľky 4 je zrejмый postupný pokles *vytvoreného HDP*. Dovoz (obsahujúci aj dovoz nemateriálnych výrobkov a služieb) klesol v roku 1991 oproti roku 1990 o 37,6 %, vývoz však vzrástol o 6 %. Použitie HDP na súkromnú konečnú spotrebu, konečnú spotrebu štátnej správy, hrubú tvorbu fixného kapitálu a prírastok zásob sa podstatne znížilo v roku 1991 oproti roku 1990 v dôsledku poklesu finálneho a investičného dopytu. Pri porovnaní ukazovateľov HDP v roku 1991 s rokom 1989, v ktorom sa končil systém plánovaného hospodárstva, zaznamenal sa výraznejší pokles celkového objemu týchto ukazovateľov (aj v jednotlivých odvetviach) v dôsledku porovnávania s vyšším základom ako pri porovnaní ich vývoja medzi rokmi 1991 a 1990.

T a b u ľ k a 4

Vývoj vybraných ukazovateľov s väzbou na hrubý domáci produkt SR v rokoch 1987-1991
(v % z údajov v s. c. k 1. 1. 1984)

Ukazovateľ	Tempo rastu ukazovateľov				
	1988/1987	1989/1988	1990/1989 *	1991/1990 **	1991/1989 **
HDP spolu	101,93	101,24	98,69	83,59	82,49
v poľnohospodárstve	105,75	105,17	93,80	102,48	96,12
v priemysle	103,16	102,54	97,20	80,47	78,22
v stavebníctve	102,29	96,01	97,54	83,71	81,46
v ostat. odvetviach	99,43	100,14	102,19	84,91	86,77
dovoz	102,34	103,33	104,69	62,39	65,31
súkr. koneč. spotreba	103,95	103,58	102,99	73,56	75,76
koneč. spotr. štát. správy	101,64	108,68	107,39	72,69	78,06
hrubá tvorba fix. kapit.	102,80	103,97	111,79	69,02	77,15
prírastok zásob	152,51	85,90	105,16	74,71	78,57
vývoz	101,87	91,30	87,66	106,08	93,00
domáce použitie HDP	103,97	104,30	106,45	72,06	76,71

* predbežný údaj roku 1990

** odhad roku 1991

Ukazovatele o vývoji HDP, uvedené v tabuľke 5, sú ovplyvnené použitím údajov v bežných cenách; napriek tomuto deformujúcemu cenovému vplyvu rast viacerých ukazovateľov (HDP v bežných cenách 104,04 % v rokoch 1990/1989 v porovnaní s 98,69 % v porovnateľných cenách) a ukazovatele štruktúry (taktiež ovplyvnené použitím bežných cien) naznačujú mierne preskupenie tvorby HDP v prospech odvetví nevýrobnej sféry (komunálne služby, školstvo, zdravotníctvo, obchod a technické služby), ale aj reštrikčné rozpočtové opatrenia prejavujúce sa v kultúre, v spoločenských organizáciách, vo vede a výskume. Tento fakt charakterizuje aj ďalší údaj - pokles počtu pracovníkov vedeckovýskumnej základne v roku 1990 v porovnaní s rokom 1989 o 18,2 % a pokles výdavkov na rozvoj vedy a techniky v roku 1990 v porovnaní s rokom 1989 o 53,14 %.

Objem hrubej priemyselnej produkcie (tab. 6) začal od roku 1989 klesať: v roku 1990 v porovnaní s rokom 1989 o 4 %, v roku 1991 v porovnaní s rokom 1990 o 27,1 % (podľa ukazovateľa výroba tovaru, keďže ukazovateľ hrubá výroba sa od roku 1991 nekvantifikuje). Pokles priemyselnej produkcie sa prejavil vo viacerých odvetviach už v roku 1989 a prehĺbil sa v roku 1990, s výnimkou niektorých odvetví ľahkého priemyslu, pričom objem produkcie týchto odvetví priemyslu je na celkovom objeme priemyselnej produkcie relatívne malý. Najväčší pokles priemyselnej produkcie sa zaznamenal v chemickom priemysle, strojárstve a v priemysle stavebných hmôt v dôsledku konverzie strojárskej výroby, zníženia investičnej činnosti a poklesu poľnohospodárskej produkcie.

T a b u l k a 5

Vývoj štruktúry hrubého domáceho produktu v SR v rokoch 1987-1991 (v % z údajov v b. c.)

Hrubý domáci produkt	Štruktúra HDP				Tempo rastu HDP		
	1987	1988	1989	1990	1988/ 1987	1989/ 1988	1990/ 1989
Národné hosp. spolu	100,00	100,00	100,00	100,00	103,80	104,26	104,04
Výrobná sféra spolu	84,34	84,76	84,07	83,84	104,31	103,42	103,75
poľnohospodárstvo	6,28	6,08	8,50	6,64	110,53	145,77	81,19
lesníctvo	0,72	0,69	0,91	0,79	99,22	137,36	91,25
vodné hospodárstvo	0,65	0,57	0,44	0,60	89,99	81,69	140,48
priemysel	51,25	50,65	49,28	49,71	102,60	101,43	104,95
stavebníctvo	9,45	9,48	9,22	9,27	104,11	101,39	104,65
nákladná doprava	4,05	4,06	3,63	3,50	103,78	93,34	100,43
výrobné spoje	0,80	0,80	0,79	0,85	104,26	103,25	110,84
vnútorný obchod	5,30	5,42	6,23	6,60	106,17	119,98	110,06
zahraničný obchod	4,27	5,43	3,26	3,89	132,19	62,50	124,14
mat.-tech. zásobov.	1,13	1,10	1,14	1,35	101,20	108,54	122,93
poľnohosp. nákup	0,22	0,25	0,39	0,32	118,53	159,50	85,86
ostatné výr. činnosti	0,22	0,23	0,28	0,32	108,12	126,48	122,50
Nevyr. sféra spolu	14,49	14,24	14,70	14,88	102,02	107,64	105,30
osobná doprava	0,53	0,40	0,65	0,35	78,44	169,16	55,88
nevýrobné spoje	0,82	0,82	0,82	0,90	103,80	104,37	114,34
bytové hospod.	0,97	0,97	0,92	0,93	104,19	99,40	104,52
ubytovacie služby	0,00	0,00	0,00	0,00	x	x	x
služby cest. ruchu	0,00	0,00	0,00	0,00	x	x	x
komunálne služby	1,09	1,02	1,13	1,82	96,88	115,64	167,94
školsťvo	2,90	3,02	2,97	3,02	108,17	102,24	105,75
kultúra	-0,18	-0,18	-0,21	-0,15	-104,92	-102,49	-72,95
zdravotníctvo	2,18	2,17	2,25	2,48	103,11	108,40	114,35
spoloč. organizácie	0,00	0,00	0,59	0,38	x	x	67,20
veda, výskum	0,00	0,00	1,67	1,46	x	x	91,09
obch. a tech. služby	0,00	0,00	0,78	1,01	x	x	134,41
peňaž. a poisťov.	0,58	0,83	0,78	0,32	148,39	97,99	43,37
správa a súdníctvo	0,00	0,00	2,35	2,36	x	x	104,34
ost. nevyr. služby	5,60	5,19	0,00	0,00	96,29	x	x
Spolu	98,83	99,00	98,77	98,72	103,98	104,02	103,98
Obyvateľstvo	1,17	1,00	1,23	1,28	88,70	128,19	108,99

V roku 1991 v porovnaní s rokom 1990 produkcia, meraná ukazovateľom výroba tovaru, výrazne poklesla vo všetkých priemyselných odvetviach, najmä v chemickom a strojárskom priemysle, v hutníctve neželezných kovov a v niektorých odvetviach ľahkého priemyslu. Najmenší pokles výroby tovaru bol v polygrafickom priemysle, v energetickom priemysle a v hutníctve železných kovov, t. j. naďalej prevažne v odvetviach prvovýrobného charakteru. V odvetvovej štruktúre výroby tovaru v priemysle zaznamenali niektoré odvetvia v roku 1990-1991 relatívny rast podielu na celkovom objeme výroby tovaru priemyslu, ale v absolútnych objemoch (čo sa prejavuje aj v tempe rastu) ich produkcia poklesla.

Tabuľka 6

Vývoj hrubej priemyselnej výroby SR v rokoch 1987-1990 a výroby tovaru v rokoch 1990-1991 (v % zo s.c. k 1. 1. 1984, výroba tovaru v cenách roku 1989)

Hrubá priemyselná výroba	Štruktúra priemyselnej výroby				Tempo rastu priemyselnej výroby			Štruktúra a TR výroby tovaru		
	1987	1988	1989	1990	1988/ 1987	1989/ 1988	1990/ 1989	1990	1991	1991/ 1990
Priemysel spolu	100,00	100,00	100,00	100,00	102,30	99,17	96,00	100,00	100,00	72,90
priemysel palív	1,33	1,37	1,36	1,39	105,11	98,97	97,77	1,45	1,58	79,06
energetický priemysel	3,70	3,60	3,76	3,93	99,51	103,79	100,25	4,87	6,22	93,26
hutníctvo železa	7,80	7,78	7,96	8,51	102,12	101,45	102,63	8,45	10,06	86,86
hutníctvo neželezných kovov	1,91	1,92	1,96	1,95	102,66	101,44	95,19	2,18	1,94	64,85
chemický a gumár. priemysel	18,88	18,72	18,95	17,57	101,46	100,31	89,08	17,48	16,53	68,96
strojárstvo	19,90	19,83	18,38	18,10	101,94	91,95	94,52	16,60	14,73	64,67
elektrotech. a kovospr. priem.	12,61	12,87	13,32	13,42	104,40	102,59	96,77	11,31	9,72	62,65
priemysel staveb. hmôt	4,15	4,16	4,19	3,98	102,65	99,94	91,17	3,63	3,12	62,56
drevospracujúci priemysel	3,33	3,31	3,34	3,40	101,78	99,96	97,88	3,46	3,47	73,07
priemysel papiera a celulózy	2,20	2,23	2,33	2,44	103,79	103,50	100,28	2,89	3,33	84,11
priemysel skla, keramiky a porcelánu	0,68	0,68	0,77	0,86	103,31	111,24	108,05	0,87	0,97	81,46
textilný priemysel	3,12	3,14	3,22	3,37	102,99	101,47	100,52	3,71	3,24	63,64
konfekčný priemysel	1,77	1,79	1,85	1,87	102,99	102,59	97,42	1,45	1,20	60,52
kožiarsky priemysel	2,46	2,50	2,51	2,56	103,82	99,72	97,72	2,72	2,19	58,76
polygrafický priemysel	0,53	0,55	0,56	0,64	105,98	102,22	107,94	0,77	1,06	99,79
potravínarský priemysel	13,62	13,55	13,87	14,29	101,76	101,50	98,91	16,66	19,30	84,41
výroba mraziar. a žriedelná	0,56	0,55	0,59	0,62	100,06	106,75	100,00	0,60	0,57	68,54
ostatná priemyselná výroba	1,45	1,45	1,08	1,10	101,86	73,86	98,08	0,90	0,77	62,42

Poznámka: Od roku 1991 sa ukazovateľ hrubá výroba nesleduje a kvantifikuje sa ukazovateľ výroba tovaru. Z toho dôvodu sledujeme v rokoch 1990 a 1991 vývoj výroby tovaru v priemysle v cenách roku 1989.

T a b u l k a 7

Vývoj priemerného evidenčného počtu pracovníkov v priemysle SR v rokoch 1987-1991 (v %)

Pracovníci v priemysle	Štruktúra pracovníkov v priemysle					Tempo rastu počtu pracovníkov v priemysle			
	1987	1988	1989	1990	1991	1988/ 1987	1989/ 1988	1990/ 1989	1991/ 1990
Priemysel spolu	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,96	99,70	96,79	87,11
priemysel palív	3,12	3,13	3,15	3,12	3,30	101,38	100,19	95,85	92,35
energetický priemysel	2,98	3,04	3,10	3,23	3,63	102,86	101,60	100,98	97,96
hutníctvo železa	5,93	5,89	5,91	6,01	6,39	100,18	100,06	98,45	92,55
hutníctvo neželezných kovov	1,83	1,83	1,82	1,84	1,86	100,75	99,36	97,57	88,27
chemický a gumárenský priemysel	9,24	9,13	9,15	9,24	9,62	99,81	99,91	97,78	90,61
strojárstvo	22,66	22,95	22,81	22,54	22,07	102,26	99,11	95,61	85,30
elektrotech. a kovospr. priem.	16,15	16,05	16,09	15,99	15,30	100,36	99,90	96,21	83,36
priemysel stavebných hmôt	5,34	5,28	5,28	5,18	5,00	99,79	99,70	94,95	84,09
drevospracujúci priemysel	5,32	5,20	5,13	5,09	5,11	98,52	98,52	96,02	87,38
priemysel papiera a celulózy	2,34	2,31	2,30	2,37	2,48	99,77	99,35	99,73	91,11
priemysel skla, keramiky a porcelánu	1,50	1,48	1,51	1,56	1,54	99,71	101,72	100,31	85,54
textilný priemysel	6,40	6,57	6,51	6,53	6,14	103,63	98,77	97,11	81,91
konfekčný priemysel	3,11	3,07	3,05	3,07	3,10	99,70	99,07	97,55	88,00
kožiarsky priemysel	3,81	3,84	3,90	3,86	3,89	101,73	101,26	95,70	87,86
polygrafický priemysel	1,00	0,98	0,98	1,01	1,09	98,46	100,21	99,40	93,72
potravinársky priemysel	8,52	8,48	8,56	8,68	8,88	100,57	100,53	98,17	89,15
ostatná priemyselná výroba	0,75	0,77	0,75	0,68	0,60	103,79	97,22	87,57	76,67

T a b u l k a 8

Vývoj štruktúry a počtu pracovníkov SR v rokoch 1987-1991 (v %)

Pracovníci	Štruktúra pracovníkov národného hospodárstva SR					Tempo rastu počtu pracovníkov				
	1987	1988	1989	1990	1991	1988/ 1987	1989/ 1988	1990/ 1989	1991/ 1990	1991/ 1989
Pracovníci spolu	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	101,00	99,81	99,17	92,03	91,26
Odvetvia hmotnej výroby	75,08	74,48	73,87	73,11	72,10	100,20	98,99	98,16	90,75	89,08
poľnohospodárstvo	13,09	12,73	12,17	12,17	10,68	98,20	95,43	99,15	80,76	80,08
lesníctvo	1,63	1,63	1,63	1,36	1,61	100,79	100,27	82,84	108,71	90,06
vodné hospodárstvo	0,62	0,66	0,65	0,65	0,68	106,26	99,65	98,39	96,60	95,04
priemysel	33,72	33,67	33,48	33,06	33,04	100,87	99,18	97,95	92,00	90,11
stavebníctvo	11,71	11,60	11,58	11,32	11,13	100,05	99,63	96,94	90,45	87,68
nákladná doprava	3,22	3,18	3,23	3,27	3,49	99,65	101,53	100,28	98,15	98,42
výrobné spoje	0,63	0,63	0,62	0,66	0,70	100,35	98,81	106,04	97,02	102,88
vnútorný obchod	8,92	8,90	9,03	9,13	9,12	100,81	101,25	100,26	91,92	92,15
zahraničný obchod	0,17	0,17	0,17	0,18	0,26	102,24	99,98	104,59	134,41	140,58
materiálno-tech. zásobovanie	0,68	0,64	0,65	0,62	0,61	95,84	100,24	95,68	89,87	85,99
poľnohospodársky nákup	0,41	0,39	0,37	0,36	0,39	97,52	93,01	96,46	99,84	96,31
ostatná výrobná činnosť	0,28	0,28	0,29	0,33	0,39	100,99	105,70	111,97	109,17	122,24
Nevýrobné odvetvia	24,92	25,52	26,13	26,89	27,90	103,43	102,22	102,03	95,50	97,44
osobná doprava	1,89	1,96	1,99	1,99	2,12	104,43	101,40	99,32	98,07	97,40
nevýrobné spoje	0,63	0,63	0,62	0,66	0,70	100,35	98,81	106,04	97,02	102,88
bytové hospodárstvo	1,04	1,06	1,07	1,08	1,24	102,38	101,33	100,10	105,55	105,66
ubytovacie služby	0,67	0,70	0,73	0,70	0,66	105,84	104,74	94,99	86,97	82,61
služby cestovného ruchu	0,17	0,18	0,20	0,20	0,20	107,53	112,18	101,30	89,34	90,51
komunálne služby	1,64	1,66	1,80	2,08	2,25	101,97	108,48	114,12	99,62	113,69
školsťvo	6,53	6,74	6,91	7,00	7,03	104,49	102,12	100,57	92,48	93,01
kultúra	1,33	1,36	1,43	1,44	0,96	103,19	104,71	99,97	61,44	61,42
zdravotníctvo	4,47	4,54	4,64	4,78	5,02	102,47	102,06	102,13	96,67	98,72
sociálna starostlivosť	0,70	0,67	0,71	0,70	0,60	97,80	104,62	97,92	78,81	77,17
veda, výskum	2,32	2,39	2,40	2,09	1,73	103,77	100,60	86,24	76,10	65,63
obchodné a technické služby	0,76	0,81	0,82	0,88	1,68	107,47	101,15	105,94	175,77	186,22
peňažníctvo	0,31	0,30	0,29	0,32	0,47	98,33	98,22	107,81	137,22	147,93
poisťovníctvo	0,09	0,08	0,09	0,10	0,13	96,72	102,68	111,28	117,55	130,81
správa a súdnictvo	1,47	1,50	1,43	2,04	2,33	102,82	95,36	141,37	105,09	148,57
činnosť spol. org. a ost. činnosti	0,90	0,94	1,00	0,83	0,78	105,59	105,76	81,86	87,12	71,32

Poznámka: Ukazovatele z roku 1991 sú kvantifikované z predbežných údajov.

S hrubou priemyselnou výrobou súvisí aj *vývoj počtu pracovníkov v priemyselných odvetviach* (tab. 7). Počet pracovníkov klesol v niektorých priemyselných odvetviach už v roku 1988 v porovnaní s rokom 1987 a prehĺbil sa v roku 1989, a najmä v roku 1990 v porovnaní s rokom 1989. Počet pracovníkov v roku 1991 v porovnaní s rokom 1990 naďalej klesal (o 12,9 %, čo predstavuje vyše 91,5 tis. pracovníkov), hlavne v priemysle textilnom, elektrotechnickom, kovospracujúcom a v priemysle stavebných hmôt; v strojárskom priemysle to predstavovalo 23,5 tis. pracovníkov.

Pokles *počtu pracovníkov* v odvetviach hmotnej výroby slovenskej ekonomiky sa zaznamenal od roku 1989 a s tým súvisel mierny rast počtu pracovníkov v odvetviach nevýrobnej sféry (tab. 8). V roku 1991 v porovnaní s rokom 1990 sa zaznamenal pokles počtu pracovníkov vo všetkých odvetviach okrem lesníctva, zahraničného obchodu, ostatných výrobných činností, bytového hospodárstva. Výrazný rast počtu pracovníkov sa prejavil v odvetviach služieb - obchodných a technických, v peňažníctve a poisťovníctve, v správe a súdnictve. Zmeny vývoja počtu pracovníkov sa prejavili aj v štruktúre počtu pracovníkov, a to v relatívnom aj absolútnom znížení podielu a počtu pracovníkov v odvetviach hmotnej výroby. Zaznamenal sa relatívny (v niektorých odvetviach aj absolútny) rast podielu a počtu pracovníkov v odvetviach nevýrobnej sféry, najmä v správe a súdnictve, v peňažníctve, v obchodných a technických službách, ale aj výrazný pokles v odvetviach rozpočtovej sféry (kultúra, sociálna starostlivosť, školstvo, spoločenské organizácie a veda a výskum). Z odvetví hmotnej výroby to bol výrazný pokles v poľnohospodárstve (58 tisíc pracovníkov vyjadrených ukazovateľom priemerný evidenčný počet). Tento ukazovateľ je citlivý a pozorne sledovaný, lebo súvisí s nezamestnanosťou a s likvidáciou prezamestnanosti.

3. Stručná charakteristika hodnoteného obdobia

Určité štruktúrne zmeny spoločenského produktu, produkcie priemyslu, pracovníkov a HDP sú dôsledkom systémových zmien a pôsobenia nereformných faktorov, ale ešte nie sú riešením štruktúrnych problémov našej ekonomiky. Uskutočňované štruktúrne zmeny prebiehajúce na mikroúrovni (vo všeobecnosti sú investične veľmi náročné) sa na zmene odvetvovej štruktúry národného hospodárstva neprejavujú okamžite; aj v našom hodnotení sa tieto štruktúrne zmeny ešte veľmi výrazne neprejavujú.

Vývoj v roku 1990

Vývoj ekonomiky v roku 1990 možno pokladať za prípravnú etapu rozhodujúcich fáz ekonomickej reformy. Charakterizoval ho najmä hospodársky pokles a nerovnováha medzi tvorbou a použitím zdrojov, sprevádzaná zosilnenými inflačnými tendenciami a opakovanými devalváciami meny. Všetky tieto skutočnosti viedli k tomu, že začiatočná fáza transformácie, v ktorej boli vytvorené

skôr len predpoklady na transformáciu vlastníctva, bola v ďalšom roku ekonomickej transformácie - v roku 1991 - spätá s výrazným hospodárskym poklesom.

Vývoj v roku 1991

Celkový ekonomický vývoj bol v roku 1991 determinovaný začatým transformačným procesom, smerujúcim k vytvoreniu trhového hospodárstva. Ťažiskom procesu transformácie sa okrem plnej liberalizácie cien stala podstatná liberalizácia zahraničného obchodu a devízového systému a začiatok procesu privatizácie. Začala sa uplatňovať reštrikčná hospodárska politika, prejavujúca sa v meneovej oblasti, boli určené prísne limity rastu úveru spojené s vysokými úrokovými sadzbami, čo malo za následok nedostatok solventného dopytu, rast platobnej neschopnosti podnikov a s tým spojenú nemožnosť ekonomického rastu a následne rast nezamestnanosti. Reštrikčná politika ovplyvnila vývoj produkčnej schopnosti ekonomiky a vývoj zamestnanosti. Uplatňovala sa plošne a nebrala zreteľ na odlišnosti medzi jednotlivými regiónmi. To malo negatívny dopad najmä na mieru nezamestnanosti (najvyššia v stredoslovenskom a vo východoslovenskom regióne) a vyvolávalo to nepriaznivé sociálne dôsledky. Odštatnenie a privatizácia nepostupovali tak, aby mohli výraznejšie iniciovať ekonomický rast.

Hrubý domáci produkt poklesol v roku 1991 v porovnaní s rokom 1990 o 16,4 % (tab. 4). V nadväznosti na pokles HDP sa znížilo aj jeho použitie - súkromná konečná spotreba, konečná spotreba štátnej správy, hrubá tvorba fixného kapitálu, t. j. celkové domáce použitie HDP. Pokles tvorby hrubého fixného kapitálu predstavuje ohrozenie budúceho ekonomického vývoja.

Tovarová výroba v podnikoch rezortu Ministerstva priemyslu SR (podľa organizačnej štruktúry platnej v roku 1991) v porovnaní s rokom 1990 poklesla. Príčin bolo viac, napr. zúženie neúmerne širokého sortimentu, útlm neefektívnych výrob, výrazné obmedzenie investícií, odbytové problémy. Útlm v stavebníctve a v poľnohospodárstve sa prejavil aj v odbytových ťažkostiach chemického priemyslu. Klesla výroba v textilných podnikoch a v konfekčnom priemysle. Bolo to najmä v dôsledku výrazného zníženia odbytových možností na domácom trhu a neschopnosti v štátoch bývalej RVHP produkovať žiaduce výrobky na domáci a zahraničný trh. S tým súvisí aj platobná neschopnosť priemyselných podnikov, spätá s insolventnosťou hlavných odberateľov. S poklesom výroby a odbytovými ťažkosťami sa znížil aj počet pracovníkov a vzrástla nezamestnanosť (v porovnaní so znížením výroby to však svedčí o značnej prezamestnanosti).

Vývoj v roku 1992

Rok 1992 je druhým rokom ekonomickej transformácie. Pri hodnotení vývoja slovenskej ekonomiky za toto obdobie vychádzame v dôsledku spomenutého nedostatku kompletných údajov z čiastkových, v rôznych materiáloch publikovaných ukazovateľov, ktoré umožnia vytvoriť si čiastočný obraz o tendenciách vývoja slovenskej ekonomiky v roku 1992.

Najdôležitejšou črtou hospodárskeho vývoja v roku 1992 bola vlastnícka transformácia slovenskej ekonomiky. V porovnaní so stavom ku koncu roka 1991 vzrástol koncom roka 1992 počet evidovaných hospodárskych subjektov vyvíjajúcich podnikateľskú činnosť o 77 % [14]. Počet evidovaných živnostníkov vzrástol o 48,8 %, pričom sa najviac podnikalo v obchode a opravárenských službách, v stavebníctve a spracovateľskom priemysle. Táto vlastnícka transformácia sa prejavila v rastúcom podieli súkromného sektora na tvorbe národného dôchodku SR, ktorý sa podľa predbežných prepočtov priblížil k hranici 21 %. V porovnaní s rokom 1991 sa dosiahla vyššia úroveň produkcie stavebníctva, predaja priemyselnej produkcie na vývoz, objem fyzického predaja tovarov a služieb v obchode, pohostinstvách a ubytovaní a vo vývoze, hlavne do štátov s vyspelou trhovou ekonomikou. Nižšia bola úroveň produkcie priemyslu, predaja hlavných druhov živočíšnych výrobkov a prepravy tovarov a osôb.

Objem *priemyselnej produkcie* za rok 1992 bol v porovnaní s rokom 1991 nižší o 13,7 %, objem jej predaja za rok 1992 bol v porovnaní s rokom 1991 nižší o 12,7 %. Z predaného objemu priemyselnej produkcie sa vyviezlo v roku 1992 o 1,8 % viac ako v roku 1991, pritom podiel vývozu tvoril z výroby tovaru 23,7 %. Na výrobe tovaru priemyslu sa súkromné podniky podieľali 9,5 % a ich výroba tovaru vzrástla o 15,6 %. Podiel súkromného sektora je stále nízky a práve jeho rozšírenie v procese privatizácie by malo byť prostriedkom na oživenie ekonomiky a dosiahnutie konkurencieschopnosti podnikov.

Uskutočňovaná konverzia slovenských strojárskych podnikov špeciálnej výroby sa ukázala ako relatívne unáhlená, mala prebiehať pomalším tempom a mala byť nahradená civilnými výrobnými programami, ktoré by využili výrobné a pracovné kapacity týchto podnikov. Konverzia špeciálnej výroby znamenala nielen zníženie objemu výroby, resp. úplné pozastavenie výroby v niektorých prevádzkach slovenských strojárskych podnikov (ZŤS Martin a ZŤS Dubnica nad Váhom), ale narušila kooperačné väzby, vyvolala odbytové ťažkosti, rast nepredajných zásob a na to nadväzujúcu platobnú neschopnosť podnikov. Sekundárne s tým súvisí vysoká miera nezamestnanosti v slovenských regiónoch orientovaných na túto výrobu.

K 31. 12. 1992 bola miera nezamestnanosti za celé Slovensko 10,4 %, pritom Štatistický úrad SR odhaduje, že reálna miera nezamestnanosti dosiahla ku koncu decembra 13 až 14 %; okrem toho pracovalo na Slovensku 44 podnikov v tzv. skrátenom režime, ktorý sa týkal 47,7 % pracovníkov týchto podnikov.

Na druhej strane, od začiatku transformačného procesu výrazne poklesol aj dovoz strojov a technológií, čo je v priamom rozpore s potrebou reštrukturalizácie ekonomiky. Je to dôsledok platobnej neschopnosti strojárskych podnikov, ktorá má svoje príčiny už v spomenutej konverzii výroby, ale aj v nedobytnosti pohľadávok v bývalom Sovietskom zväze.

Objem *stavebnej produkcie* bol v porovnaní s rokom 1991 o 10 % vyšší, pričom podiel súkromného sektora na objeme stavebnej produkcie bol 32 %.

Situácia v *poľnohospodárstve* je nepriaznivá. Slovensko, ktoré bolo pred dvoma rokmi exportérom, stáva sa dovozcom potravín. Príčinou tohto stavu je jednak vlastný priebeh ekonomickej reformy (zníženie dotácií do rezortu poľnohospodárstva, terajší subvenčný systém nezabezpečujúci producentom dôchodkovú rentu, ďalej prílišné zdraženie vstupov do poľnohospodárstva a nižšie zdraženie výstupov), jednak aj následky sucha v roku 1992 (spôsobený schodok je 3,5 mld Kčs). Hrubá poľnohospodárska produkcia bola v roku 1992 nižšia o 11,9 % ako v roku 1991.

4. Záver

Štruktúrne zmeny slovenskej ekonomiky sa zatiaľ zásadnejšie neprejavujú. Cieľom štruktúrnej politiky je podpora perspektívnych a konkurencieschopných výrobných a v rámci tejto politiky prebudovanie výrobkovej štruktúry, zmena prvovýrobného a polotovarového charakteru slovenskej ekonomiky. Ďalej je to podpora exportu, rozvoj malého a stredného podnikania, regionálneho rozvoja, podpora ekonomických aktivít na báze domácich surovín atď., a čo je zvlášť potrebné, obnova fixného kapitálu, s ktorou súvisí aj prestavba štruktúr a možnosť oživenia ekonomiky. Dosiadnutie tohto cieľa vyžaduje použitie viacerých nástrojov, najmä finančného charakteru (v oblasti daní, úverov, dotácií, vytvárania proexportných podmienok, zvýhodnenia podmienok pre umiestnenie zahraničného kapitálu na podporu štruktúrnych zmien a pod.). Finančné zabezpečenie týchto nástrojov pri napätosti štátneho rozpočtu, pri vysokej miere nezamestnanosti a ďalších faktoroch vytvára náročné podmienky na realizáciu štruktúrnych zmien. Do realizácie štruktúrnych zmien môže výrazne zasiahnuť zahraničný kapitál. K 31. 12. 1992 bolo v SR 2825 podnikov so zahraničnou účasťou. Z hľadiska štruktúrnej reprofiliácie slovenskej ekonomiky nie je účasť zahraničného kapitálu najvýhodnejšia - rozhodujúca časť podnikov je orientovaná na vnútorný a zahraničný obchod a obchodno-technické služby. Finančná účasť zahraničného kapitálu je relatívne nízka, toto podnikanie má charakter drobného podnikania, a nie priemyselného podnikania. Základné subjekty v realizácii štruktúrnych zmien - podniky - sa nachádzajú v rôznej situácii, pod vplyvom rôznych vonkajších, ale aj vnútorných tlakov a zámerov, ktoré môžu stimulovať alebo brzdiť proces reštrukturalizácie v podniku. Pri správnej voľbe podnikovej stratégie a dobrom manažmente, ako aj ďalších aspektoch vnútropodnikového charakteru je reformovateľných 68-70 % podnikov. Pri realizácii štruktúrnych zmien slovenskej ekonomiky treba sledovať predovšetkým správny odvetvový, prierezový a časový aspekt týchto štruktúrnych zmien.

Literatúra

- [1] Kudy (a jak rychle) kráčí slovenská ekonomika. Ekonom, 1992, č. 40.
- [2] Štatistické ročenky ČSFR za roky 1988-1991. Praha, FSÚ 1989, 1990, 1991, 1992.
- [3] Štatistická ročenka Slovenska 1991. Bratislava, SŠÚ 1991.
- [4] Přepočty časových řad základních ukazatelů v průmyslu za roky 1948-1990 na organizaci a metodiku k 31. 12. 1990.
- [5] Monitor stavu hospodárstva Slovenskej republiky za január až december 1991. Ekonomický monitor, 1991, č. 12. Bratislava, SŠÚ 1992.
- [6] Štatistická revue Slovenskej republiky. Bratislava, SŠÚ 1993.
- [7] Výbrané ukazovatele priemyslu SR v roku 1991 z výkazu Priem 4-01. Bratislava, SŠÚ 1992.
- [8] Oborová štruktúra priemyslu v roce 1991 za ČSFR-ČR-SR. Praha, FSÚ 1992.
- [9] Ekonomika Slovenska na začiatku transformačného procesu. Bratislava, Ústav ekonomickej teórie SAV 1992.
- [10] BUBENÍKOVÁ, A. - STANEK, P.: Štruktúrálna politika a štruktúrne zmeny v súčasných podmienkach slovenskej ekonomiky. Slovenský priemysel, 1992, č. 2.
- [11] Hospodárske noviny, ročníky 1990-1992.
- [12] Vývoj základných ukazatelů v průmyslu podle odvětví OKEČ, druhu vlastnictví a velikosti organizací od počátku roku do konce měsíce srpna 1992. Statistické informace, řada Prům. Praha, FSÚ 1992.
- [13] MOKRÁŠOVÁ, V.: Základné súvislosti v doterajšom priebehu transformačného procesu v ekonomike Slovenska. [Pracovné materiály, č. 12.] Bratislava, PgÚ SAV 1992.
- [14] Informácia o vývoji hospodárstva Slovenskej republiky v r. 1992. [Informatívna správa Štatistického úradu SR.] Bratislava, ŠÚ SR 1993.

BASIC STRUCTURAL CONNECTIONS IN THE TRANSITION PROCESS OF THE SLOVAK ECONOMY

Viera MOKRÁŠOVÁ

Development of the Slovak economy is characterized on the basis of the structure and development of the main macroeconomic indicators by economic branches and economic indicators immanent for the transitive and market economy since 1987 to 1990, resp. 1991 according to the available data. Economic development in the year 1992 and its tendencies are analysed on the basis of indicators from different resources.

The transition process is evaluated separately for every year - 1990, 1991, 1992 - because of the specific character of every year of this period. The transition process and influence of the non-reform factors determined the slow down of the development and the decrease of the efficiency of the Slovak economy. The other problems are growth of the rate of unemployment and inflation, etc.

Some reached structural changes do not solve the structural problems of the economy yet. Structural changes are realized on the microeconomic level and their influence is not evident on the macroeconomic level immediately. It is a very difficult and long-term process requiring support or slow down of the development of some branches, using of the foreign capital, good management, etc. Realization of the structural changes of the Slovak economy requires correct branch - cross-section - and time - aspect of the applied structural changes in the frame of the transition process of the Slovak economy.

**Z OBSAHU budúceho čísla
EKONOMICKÉHO ČASOPISU**

**Adaptácia podnikov SR na trhové podmienky
v roku 1992**

Herta GABRIELOVÁ:

Charakteristika stavu podnikovej sféry v druhom roku transformačného obdobia

Karolína MIKUŠOVÁ:

Makroekonomická politika štátu a jej dôsledky na priebeh adaptácie podnikov SR

Peter STANEK:

Podniky v úpadku

Juraj DÚBRAVA:

Súčasnú postavenie a úloha investičných privatizačných fondov a investičných spoločností v procese privatizácie česko-slovenskej ekonomiky

Ludmila MARČIČIAKOVÁ:

Služby podnikom v adaptácii podnikovej sféry

Ján KOŠTA:

Vybrané otázky riadenia ľudských zdrojov a práce

Marián VITKOVIČ:

Problémy a výsledky realizácie politiky ochrany a podpory tvorby konkurenčného trhového prostredia v ČSFR (osobitne v SR) v období 1990-1992

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČASOPIS PRE EKONOMICKÚ TEÓRIU,
HOSPODÁRSKU POLITIKU, SPOLOČEN-
SKO-EKONOMICKÉ PROGNÓZOVANIE

Ekonomický časopis prináša state, diskusné príspevky a analytické štúdie z oblasti ekonomickej teórie, hospodárskej politiky, podnikového manažmentu, teórie a metodológie spoločenskej prognózy a výsledky prognostických prác, peňažnej teórie a menovej politiky, bankovníctva, teórie financií, cien, ekonometrie, matematickej ekonómie, ekonomickej štatistiky, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných prierezových a odvetvových ekonomík, ako aj sociálneho rozvoja. Venuje pozornosť otázkam svetovej ekonomiky a vonkajších ekonomických vzťahov Slovenskej republiky. Zaoberá sa aj dejinami ekonomického myslenia a národného hospodárstva. Prináša profily význačných slovenských a svetových ekonómov, recenzie teoretických prác a správy z vedeckého života.

JOURNAL FOR ECONOMIC THEORY, ECO-
NOMIC POLICY, SOCIAL AND ECONOMIC
FORECASTING

Ekonomický časopis brings out articles, discussions and analytical studies on economic theory, economic policy, management, theory and methodology of social forecasting and results of forecasting works, monetary theory and policy, banking, theory of finance, prices, econometrics, mathematical economics, economic statistics, industrial economics, agricultural economics, and other cross-sectional and branch problems, as well as on social development. It pays attention to problems of the world economy and the external economic relations of the Slovak Republic. It also deals with the history of economic thought and the national economy. It brings profiles of outstanding Slovak and world economists, reviews of theoretical works and reports on scientific life.

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ústavu ekonomickej teórie SAV
a Prognostického ústavu SAV,
ročník 41, 1993, č. 4.

- Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.
- Sadzba: ÚJET SAV

- Tlač: Kníhtlačiareň Svornosť, spol. s r. o.
Bratislava.

- Registračné číslo 7021.

- Rozširuje, objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Celoročné predplatné 228.- Sk, jednotlivé čísla 19.- Sk.

Distributed by SAP – Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovak Republic.

Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Bratislava 1993